

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**Π.Μ.Σ.: ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΣΠΟΥΔΕΣ**

**Ανάμεσα σε θεσμούς και νοοτροπίες: μια ψηφιακή
εθνογραφία για την αποτέφρωση στη σύγχρονη
Ελλάδα**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Οικονόμου Αικατερίνης**

Εξεταστική Επιτροπή

Α΄ Επιβλέπουσα: Γιακουμάκη Βασιλική (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Β΄ Επιβλέπουσα: Παπαηλία Πηνελόπη (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Εποπτεύουσα καθηγήτρια: Δέλτσου Ελευθερία (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Βόλος, 26 Ιουνίου 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	3
1. Εισαγωγή	4
2. Οριοθετώντας το δημόσιο διάλογο για την αποτέφρωση	16
3. Ισχύον νομοθετικό πλαίσιο	28
4. Τοποθετήσεις των ελληνόφωνων χρηστών του Facebook και του Twitter για την αποτέφρωση	41
5. Συμπεράσματα	82
6. Βιβλιογραφία	85
7. Παράρτημα Ι	101
8. Παράρτημα ΙΙ	103

Περίληψη

Το ζήτημα της αποτέφρωσης στην Ελλάδα, ειδικά κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, γίνεται όλο και περισσότερο αντικείμενο συζήτησης και γεννά όλο και περισσότερες αντιγνώμεις. Σε αυτή τη διπλωματική εργασία εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους το θεσμικό πλαίσιο αλληλεπιδρά με τις υπάρχουσες νοοτροπίες των Ελλήνων για την αποτέφρωση όπως αυτές εκφράζονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, συγκεκριμένα στο Facebook και στο Twitter. Η ανάλυση πολυάριθμων σχολιασμών και τοποθετήσεων επισημαίνει τη σημασία του Ορθόδοξου Χριστιανισμού και της διατήρησης της παράδοσης για το συλλογικό φαντασιακό των Ελλήνων σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης και σύγκλισης με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Άλλες διαστάσεις του ζητήματος, όπως καταδεικνύονται από τους χρήστες του Facebook και του Twitter, συζητούνται επίσης.

Abstract

Cremation has become more and more a matter of discussion in Greece during the past decade, making it a hotly debated issue. This thesis examines the ways in which the institutional interacts with the existing mentalities of Greeks on cremation as expressed on social media, namely Facebook and Twitter. The analysis of numerous tweets and public Facebook posts reveals the importance of Orthodox Christianity and of the perseverance of tradition in Greek collective imaginative at a time of globalization and alignment with European norms. Other aspects of the matter illuminated by the Greek users of Facebook and Twitter are examined as well.

1. Εισαγωγή

Παρ' ότι η διαδικασία της αποτέφρωσης έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένων διχογνωμιών, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα περίπου και έπειτα, πολλά κράτη έχουν υιοθετήσει στρατηγικές προώθησης του εν λόγω τρόπου μεταχείρισης των σορών είτε χάριν εξοικονόμησης χώρου για τους ζώντες (Kong 2012) είτε ως αποτέλεσμα της διαδικασίας της εκκοσμίκευσης. Από την πρώτη σύγχρονη ανθρώπινη αποτέφρωση, η οποία έλαβε χώρα στις 9 Οκτωβρίου 1874 στη Γερμανία, έχει παρέλθει ένα σημαντικό χρονικό διάστημα. Αν και είναι γενικά αποδεκτό πως οι νοοτροπίες δεν μπορούν να διαμορφωθούν από τα πάνω και αλλάζουν στην μακρά διάρκεια του χρόνου, τα νομοθετήματα που αφορούν στην αποτέφρωση φαίνεται πως συνετέλεσαν στη διαμόρφωση μιας θετικής αντίληψης των πολιτών για την καύση των νεκρών, καθιστώντας την σε πολλές περιπτώσεις την πρώτη επιλογή των πολιτών μιας χώρας ως μέθοδο διαχείρισης των νεκρών σωμάτων, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου το ποσοστό αποτεφρώσεων για το 2014 άγγιξε το 75% επί των συνολικών θανάτων (The Cremation Society of Great Britain). Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει στην Ελλάδα, καθώς παρ' ότι ο καθορισμός του νομοθετικού πλαισίου που αφορά στην αποτέφρωση των νεκρών έχει ξεκινήσει από το 2006, δώδεκα χρόνια αργότερα δεν έχει λάβει χώρα καμία αποτέφρωση στον ελλαδικό χώρο, καθώς δεν έχει κατασκευαστεί ακόμη κάποιο αποτεφρωτήριο στην ελληνική επικράτεια. Η κατασκευή αποτεφρωτηρίων συνήθως προσπίπτει είτε σε ασάφειες ή ελλείψεις στο νομοθετικό πλαίσιο είτε στις έντονες αντιδράσεις της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδας αλλά και των ίδιων των πολιτών της χώρας. Στα πλαίσια αυτής μου της εργασίας προτίθεται να πραγματευτώ το ζήτημα της αποτέφρωσης στη σύγχρονη Ελλάδα μέσα από τις ρητορικές που αρθρώνονται για το θέμα αυτό από τους ελληνόφωνους χρήστες δύο μέσων κοινωνικής δικτύωσης, του Facebook και του Twitter, προκειμένου να αναδείξω τους τρόπους με τους οποίους το θεσμικό πλαίσιο αλληλεπιδρά με τις υπάρχουσες νοοτροπίες.

Ο φυσικός θάνατος των ατόμων αποτελεί ένα ζήτημα το οποίο άπτεται άμεσα όλων των θρησκευτικών κοσμολογιών (worldviews). Τα θρησκευτικά

δόγματα, στο σύνολό τους, έχουν ασχοληθεί εκτεταμένα με το τι συμβαίνει στο υποκείμενο μετά το θάνατό του και έχουν προσφέρει έναν αριθμό εναλλακτικών νοηματοδοτήσεων στο γεγονός της θνητότητας του ανθρώπινου σώματος. Στις γνωστότερες θρησκείες του κόσμου (Χριστιανισμός, Ιουδαϊσμός, Ισλάμ, Ινδουισμός και Βουδισμός), η προβληματικοποίηση του θανάτου έχει επιλυθεί με τη θεωρία της αθανασίας της ψυχής. Έτσι, προσφέρονται διάφορες εναλλακτικές αντιλήψεις ως προς το τι θα συμβεί στην ψυχή μετά θάνατον - η αιώνια παραμονή της ψυχής στον Παράδεισο ή την Κόλαση, η επιστροφή της ψυχής μέσα σε ένα αναστημένο σώμα (δόγμα της ανάστασης) καθώς και η μεταφορά της σε νέα, διαφορετικά σώματα (δόγμα της μετενσάρκωσης) αποτελούν ίσως τις πιο γνωστές από αυτές τις αντιλήψεις - καθώς το τι συμβαίνει στο σώμα μετά θάνατον θεωρείται, και εμπειρικά, δεδομένο. Το νεκρό σώμα περιέρχεται σε μία κατάσταση αποσύνθεσης, η οποία, σε βάθος χρόνου, θα ολοκληρωθεί με την πλήρη διάλυσή του. Αν και η αποσύνθεση του νεκρού σώματος θα επέλθει υπό κάθε είδους περιβαλλοντική συνθήκη - σε επαφή με τον αέρα, το νερό, το έδαφος ή τη φωτιά - δύο είναι οι πιο συνηθισμένοι τρόποι αποκομιδής του νεκρού σώματος στο ανθρώπινο γένος: η ταφή και η καύση. Εκ πρώτης όψεως, ο τρόπος με τον οποίο θα συντελεστεί η αποσύνθεση του νεκρού σώματος δεν αποτελεί ένα θρησκευτικό ζήτημα. Παρατηρείται ωστόσο μια έντονη παραίνεση των θρησκευτικών δογμάτων προς τους πιστούς τους ως προς την υιοθέτηση του ενός ή του άλλου τρόπου: ο Χριστιανισμός, ο Ιουδαϊσμός και το Ισλάμ ενθαρρύνουν την ολόσωμη ταφή ενώ ο Ινδουισμός και ο Βουδισμός ενθαρρύνουν την καύση. Κάθε μία από τις προαναφερθείσες θρησκείες προσφέρει την δική της αιτιολόγηση για αυτή την προτροπή, η παρουσίαση και η διερεύνηση όμως όλων αυτών των αιτιολογήσεων ξεπερνά τους στόχους αυτής της εργασίας. Το ενδιαφέρον μου θα επικεντρωθεί στις αντιλήψεις του Χριστιανικού δόγματος για τη διαχείριση του σώματος μετά θάνατον, και πιο συγκεκριμένα στις θεωρήσεις της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδας.

Στην Ελλάδα δεν έχει συντελεστεί πλήρης διαχωρισμός κράτους και Εκκλησίας, γεγονός το οποίο επιτρέπει την ύπαρξη του Άρθρου 3 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «επικρατούσα θρησκεία» στη χώρα

θεωρείται «η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού», δηλαδή ο ορθόδοξος Χριστιανισμός. Δεδομένου αυτού του μη διαχωρισμού της με το κράτος, η Εκκλησία στην Ελλάδα (αισθάνεται πως) έχει κάθε δικαίωμα να παρεμβαίνει σε εκείνες τις αποφάσεις του κράτους που (αισθάνεται πως) απειλούν τα κεκτημένα της. Έτσι, συχνά έχει αναλάβει το ρόλο του τοποτηρητή της παράδοσης και της εθνικής ταυτότητας επηρεάζοντας έναν μεγάλο αριθμό πολιτών, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που θεωρεί πως το κράτος παρεμβαίνει σε ζητήματα δικής της αρμοδιότητας. Μέσα σε αυτό το κλίμα, κάθε νομοθετική απόφαση η οποία πραγματεύεται ζητήματα που μέχρι πρότινος άπτονταν της αποκλειστικής δικαιοδοσίας της Εκκλησίας, όπως ο πολιτικός γάμος ή η αποτέφρωση των νεκρών, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως βήματα σε μία πορεία εκκοσμίκευσης στην Ελλάδα. Άλλωστε, η νομική τους διευθέτηση και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη έλαβε χώρα μόνο μετά τον διαχωρισμό του κράτους από την Εκκλησία: χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Γαλλίας όπου το ζήτημα της καύσης των νεκρών τέθηκε για πρώτη φορά μετά τη Γαλλική Επανάσταση, οπότε και το γαλλικό κράτος διαχωρίστηκε νομοθετικά από την Καθολική Εκκλησία, δηλαδή με την συνετέλεση της πολιτικής διαδικασίας της εκκοσμίκευσης. Κατά συνέπεια, η διερεύνηση των αντιλήψεων των ατόμων ως προς την πρακτική της αποτέφρωσης αποσκοπεί να συμβάλει στην επέκταση της ανθρωπολογικής γνώσης όσον αφορά στις γενικότερες στάσεις των ανθρώπων απέναντι στην εκκοσμίκευση αλλά και απέναντι στο θάνατο.

Για τους ανθρωπολόγους της θρησκείας όπως και για τους ανθρωπολόγους του θανάτου, θεωρείται δεδομένο πως τα αντικείμενα της μελέτης τους εμπεριέχουν σαφείς πολιτικές διαστάσεις. Οι εκπρόσωποι διαφόρων θρησκευμάτων, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν, έχουν συχνά επιθυμήσει να ασκήσουν άμεσα ή έμμεσα πολιτική και να επηρεάσουν την κοινή γνώμη και σε αρκετές περιπτώσεις τα έχουν καταφέρει. Η μελέτη των πολιτικών διαστάσεων των θρησκειών εντοπίζεται ήδη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στη σκέψη διανοητών όπως ο Marx, ο Durkheim και ο Weber. Από την άλλη, η πολιτική καριέρα του σώματος, και κατά συνέπεια του νεκρού σώματος, αποτελεί συγκριτικά ένα πιο σύγχρονο επίτευγμα, το οποίο εντοπίζεται ίσως με

τον πιο παραστατικό τρόπο στη θεωρία των Schepher - Hughes και Lock (1987). Οι ανθρωπολόγοι Schepher - Hughes και Lock πρότειναν τη θεώρηση των "τριών σωμάτων": το ατομικό σώμα, το οποίο αφορά στη βιωμένη εμπειρία του σώματος ως ο εαυτός· το κοινωνικό σώμα, το οποίο συνίσταται στις αναπαραστατικές χρήσεις του σώματος ως σύμβολο της φύσης, της κοινωνίας και του πολιτισμού· και τέλος, το πολιτικό σώμα, το οποίο σχετίζεται με τη ρύθμιση και τον έλεγχο των σωμάτων. Αν και στο θεωρητικό σχήμα των Schepher - Hughes και Lock, το πολιτικό σώμα αφορά περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο ασκείται πολιτική *πάνω* στα σώματα, πολύ συχνά ασκείται πολιτική *από* τα σώματα, πολλές φορές δε και από τα νεκρά σώματα, όπως χαρακτηριστικά έδειξε η ανθρωπολόγος Verdery στο βιβλίο της *The political lives of dead bodies* (1999). Η Verdery, διερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο το νεκρό σώμα εγγράφεται στο χρόνο αλλά και στο χώρο μέσα από ένα πλήθος παραδειγμάτων προερχόμενα από την πολιτική πραγματικότητα της μετασοσιαλιστικής περιόδου, καταφέρνει να καταδείξει πώς ένα νεκρό σώμα μπορεί να πάρει τη θέση πολιτικού συμβόλου και, κατ' επέκταση, να αποκτήσει πολιτική σημασία. Άλλωστε, ο θάνατος και όλα όσα τον πλαισιώνουν και έπονται αυτού, όπως παρατηρεί και η Μακρυνιώτη (2008: 14), «αποτελούν κατεξοχήν πεδία πολιτικής και κοινωνικής παρέμβασης, ρύθμισης και ελέγχου, πεδία όπου το εμφανιζόμενο ως "ιδιωτικό" βρίσκεται σε άμεση διαπλοκή και αλληλεξάρτηση με το πολιτικό». Έτσι, δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί μια μελέτη για το ζήτημα της αποτέφρωσης, ένα ζήτημα το οποίο εμπίπτει τόσο στα ενδιαφέροντα της ανθρωπολογίας της θρησκείας όσο και στα ενδιαφέροντα της ανθρωπολογίας του θανάτου, χωρίς να διατρέχεται στο σύνολό της από αναφορές στις πολιτικές διαστάσεις που λαμβάνει ή που μπορεί να λάβει η εφαρμογή της εν λόγω πρακτικής. Αν και τα περισσότερα ζητήματα με πολιτικές προεκτάσεις προϋποθέτουν την ύπαρξη αν όχι σχετικής γνώσης τουλάχιστον ενημέρωσης, το ζήτημα της αποτέφρωσης μπορεί να συγκαταλεχθεί σε αυτά που η Κατσανίδου (2009: 165), η οποία διερευνά ζητήματα πολιτικής συμπεριφοράς, χαρακτηρίζει ως «"εύκολα ζητήματα" [easy issues], για τα οποία απαιτείται πολύ λίγη γνώση και ενημέρωση για τη διαμόρφωση άποψης μεταξύ των πολιτών», γεγονός το οποίο συμβάλει και στην σχετικά εύκολη διατύπωση άποψης εκ μέρους τους.

Η καύση των νεκρών εμπίπτει σε μια μακρά παράδοση βιβλιογραφικής παραγωγής για το νεκρό σώμα και τη θνητότητα στα πλαίσια πρωτίστως των κλάδων της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας, αλλά και της φιλοσοφίας, της θρησκειολογίας, της ιστορίας και της ψυχολογίας. Τέτοιου είδους κείμενο αποτελεί για παράδειγμα η δουλειά του Abramovitch (2001) για τα ζητήματα που πραγματεύεται η ανθρωπολογία του θανάτου και τις κυριότερες θεωρίες που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις τελετουργίες που σχετίζονται με το θάνατο. Αντίστοιχη δουλειά αποτελεί και το βιβλίο του Jupp (2016) *Contemporary issues in the sociology of death, dying and disposal*, όπου παρουσιάζονται και αναλύονται μια πληθώρα θεμάτων που σχετίζονται με την ιδέα του θανάτου όπως αυτή έχει αναπτυχθεί στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, όπως ο τρόπος με τον οποίο οι παραδόσεις μεταβάλλονται για να ενταχθούν στις απαιτήσεις των εκκοσμικευμένων κοινωνιών ή τον τρόπο με τον οποίο οι μεταθανάτιες παραδόσεις ενός έθνους μπορούν να συμβάλλουν στην προτίμηση προς μία μορφή διαχείρισης του νεκρού σώματος έναντι μιας άλλης. Η εν λόγω βιβλιογραφία εκτείνεται για να συμπεριλάβει κείμενα όπως η βιβλιογραφική ανασκόπηση των Palgi & Abramovitch (1984) για την ανθρωπολογία του θανάτου, το άρθρο του Walter (2005) για τις διαφορετικές μορφές επικήδειων τελετών στις σύγχρονες δυτικές χώρες, η συγκριτική μελέτη των Metcalf & Huntington (1991) για τις τελετουργίες που σχετίζονται με το θάνατο, το βιβλίο της Suzuki (2002) για την εμπορευματοποίηση του θανάτου στη σύγχρονη Ιαπωνία καθώς και το άρθρο της Braidotti (2009) για τη θνητότητα και την «πολυτέλεια» του να επιλέγει κανείς τους όρους και το πλαίσιο του θανάτου του. Αλλά και για το ίδιο το θέμα της αποτέφρωσης υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφική παραγωγή, όπως η δουλειά του Sørensen (2009) για τη συμβολή της πρακτικής της αποτέφρωσης στη μεταβολή των αντιλήψεων για την υλικότητα του νεκρού σώματος στη σύγχρονη αγροτική Δανία, το άρθρο της Picone (2007) για την αποτέφρωση στη σύγχρονη Ιαπωνία, το κείμενο της Kong (2012) για τις τελετουργίες του θανάτου σε αστικά κέντρα της Ασίας όπου η αποτέφρωση είναι συχνά η επιβεβλημένη από το κράτος μέθοδος διαχείρισης του νεκρού σώματος, το άρθρο του Hadders (2013) για την αποτέφρωση στη Νορβηγία, το βιβλίο του Prothero (2002) για την ιστορία της αποτέφρωσης στην Αμερική, το άρθρο του Park (2010) για την εξέλιξη των επικήδειων

τελετουργιών λόγω της ευρείας εφαρμογής της αποτέφρωσης στη Νότια Κορέα καθώς και το βιβλίο του Jupp (2005) για την αποτέφρωση στη Βρετανία. Ωστόσο, με την εργασία μου αυτή δεν αποσκοπώ σε μία γενική παρουσίαση των δεδομένων για την καύση των νεκρών στην Ελλάδα, αλλά περισσότερο επιθυμώ να εντάξω το ζήτημα στις κοινωνικο-πολιτισμικές συνθήκες που το πλαισιώνουν και να αναδείξω τις αντιλήψεις που σχετίζονται με αυτό. Έτσι, θεωρώ πως πονήματα όπως το άρθρο των Rotar & Todor (2013) για τις αντιλήψεις των Ρουμάνων ως προς το θάνατο και την αποτέφρωση, το κείμενο της Kubiak (2016) για την εξέλιξη των αντιλήψεων στην Πολωνία ως προς τις επικήδειες παραδόσεις και τελετουργίες, η διδακτορική εργασία της Schurack (2014) για τις ταφικές παραδόσεις στη σύγχρονη Ισλανδία και το βιβλίο του Rotar (2013) για την αποτέφρωση στη σύγχρονη Ρουμανία, πλησιάζουν περισσότερο στο είδος της έρευνας στο οποίο επιθυμώ να συμβάλλω με την παρούσα εργασία μου.

Η εργασία αυτή διερευνά τους παράγοντες και τις αιτίες εκείνες οι οποίοι έχουν συμβάλει ή παρεμποδίζει την δημιουργία ενός αποτεφρωτηρίου στην Ελλάδα, και εν γένει στην προώθηση ή παρεμπόδιση εφαρμογής της συγκεκριμένης πρακτικής¹, διερεύνηση η οποία λαμβάνει χώρα μέσα από την αναζήτηση των νοοτροπιών εκείνων που διατρέχουν το σώμα των πολιτών της χώρας για το ζήτημα της καύσης των νεκρών². Ειδικότερα, διερευνώνται αφενός μεν ο τρόπος με τον οποίο το θεσμικό πλαίσιο συγκρούεται με μη θεσμικούς παράγοντες, και αφετέρου, σε μια εποχή πολιτικών και ρητορικών πολυπολιτισμικότητας, και σύγκλισης με τα ευρωπαϊκά δεδομένα, εάν οι νοοτροπίες στον ελληνικό χώρο αμφισβητούνται και γίνονται διαπραγματεύσιμες από τα ίδια τα υποκείμενα, και οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να συμβαίνει κάτι τέτοιο. Η πραγμάτευση ενός τέτοιου ζητήματος εμπεριείχε πληθώρα προκλήσεων από ανθρωπολογική σκοπιά, καθώς αναζητούνται μηχανισμοί και λόγοι (discourses) οι οποίοι, σε μια πρόδηλη ανάγνωση του ζητήματος θα παρέμεναν αθέατοι. Ταυτόχρονα, εξετάζοντας το θέμα υπό το πρίσμα του ερωτήματος "γιατί να υπάρχει η επιλογή της

---

¹ Για μια ανάλυση των συγκεκριμένων ζητημάτων, οι αναγνώστες παραπέμπονται στη διπλωματική εργασία της Μαρίας Μενεγάκη (2016), η οποία ωστόσο, προς το παρόν, είναι προσβάσιμη μόνο στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο παράρτημα της Μυτιλήνης.

² Ανάλογη προσπάθεια έχει γίνει και από τον κοινωνικό λαογράφο Ευάγγελο Αυδίκο (2013).

αποτέφρωσης στην Ελλάδα του 2018", ξεπροβάλλουν νέες δυνατότητες ανάγνωσης του θεσμικού πλαισίου καθώς και των ομάδων που αρθρώνουν λόγο επί του ζητήματος. Κατ' αυτό τον τρόπο, η θεματική της αποτέφρωσης καθίσταται πολυσήμαντη και προσφέρεται μια νέα πολυφωνία επ' αυτής. Εξάλλου, τόσο το ατομικό όσο και το δημόσιο ενδιαφέρον, καθώς επίσης και το νομικό, το ιατρικό και το θρησκευτικό ενδιαφέρον, συναθροίζονται στο ζήτημα της διαχείρισης του νεκρού σώματος (Μακρυνιώτη 2008). Όπως παρατηρεί και η Παπαγαρουφάλη (2002: 34) στη μελέτη της για τη μεταθανάτια δωρεά οργάνων στην Ελλάδα, η διερεύνηση τέτοιου είδους πρακτικών από ανθρωπολογική σκοπιά δείχνει «πώς και τα μέλη μια κοινωνίας "συνγράφουν" τους θεσμούς με το σώμα τους και στο σώμα τους»³, εφιστώντας την προσοχή στους τρόπους με τους οποίους ο θάνατος και το νεκρό σώμα γίνονται «αντικείμενο ενδιαφέροντος και συμφέροντος όχι μόνον κάποιων κέντρων εξουσίας "από τα πάνω" αλλά και "από τα κάτω, όπως επίσης και από τα πλάγια, από την ιστορία και από το μέλλον"».

Στην προσπάθειά μου να εντοπίσω τις νοοτροπίες και τις αντιλήψεις που διατρέχουν την ελληνική κοινωνία για την καύση των νεκρών, επέλεξα να χρησιμοποιήσω δύο ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης, το Facebook και το Twitter, ως "πεδία" της έρευνάς μου. Η όλη δημιουργία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης βασίστηκε στην ύπαρξη του Ιστού 2.0 (Web 2.0), δηλαδή της νέας μορφής του Διαδικτύου, η οποία στηρίζεται στην ιδέα της διάδρασης χρήστη και Παγκόσμιου Ιστού (World Wide Web) καθώς επίσης και στην ελεύθερη αλληλεπίδραση των χρηστών μεταξύ τους. Η νέα αυτή εκδοχή του Διαδικτύου το καθιστά πιο προσιτό στο μέσο χρήστη και, κατά συνέπεια, ένα πιο "δημοκρατικό" μέσο, καθώς δεν απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις προγραμματισμού προκειμένου ο χρήστης να επηρεάσει και να διαμορφώσει το ψηφιακό του περιβάλλον. Αν και οι πολιτισμικές προεκτάσεις της τόσο ευρείας χρήσης των μέσων κοινωνικών δικτύωσης δεν έχουν προσδιοριστεί ακόμη με σαφήνεια⁴, είναι γεγονός πως πλέον τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν κομμάτι της καθημερινότητας των ανθρώπων στις περισσότερες περιοχές ανά τον κόσμο. Οι

---

³ Έμφαση στο πρωτότυπο.

⁴ Για μια εκτεταμένη ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας για τον ανθρωπολογικό κλάδο, οι αναγνώστες παραπέμπονται στο κείμενο της Coleman (2010).

κοινωνικοί επιστήμονες δεν μπορούν να παραβλέπουν την ύπαρξη των ψηφιακών μέσων κατά τη διάρκεια των ερευνών τους, παρά το γεγονός πως η πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες μπορεί να παραμένει διαστρωματωμένη από παράγοντες όπως η κοινωνική τάξη, η φυλή και το φύλο. Σύμφωνα με τον Duggan (2017), ανθρωπολόγο της γεωγραφίας, ο Παγκόσμιος Ιστός έχει καταργήσει τους προϋπάρχοντες γεωγραφικούς περιορισμούς και, έτσι, μια ψηφιακή εθνογραφία δεν μπορεί πλέον να αφορά τις τοπικότητες αλλά μάλλον κοινές κοσμοθεωρήσεις παγκοσμιοποιημένου τύπου. Ο ίδιος θεωρεί πως οι κοσμοθεωρήσεις αυτές δεν είναι απαραίτητα χρήσιμες όταν ο σκοπός της έρευνας είναι η ανεύρεση των επιμέρους κοινωνικο-πολιτισμικών μοτίβων που χαρακτηρίζουν μία συγκεκριμένη κοινωνία. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μου, από τη στιγμή που το Διαδίκτυο αποτελεί μέρος των μεθόδων που χρησιμοποιούν τα μέλη μιας κοινωνίας προκειμένου να εκφέρουν λόγο και άποψη για συγκεκριμένα ζητήματα, μια ψηφιακή εθνογραφία της ρητορικής τους οπωσδήποτε συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση των νοοτροπιών τους και των πρακτικών που επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν για να τις αρθρώσουν. Σε κάθε περίπτωση, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής πραγματικότητας για τα περισσότερα μέλη της κοινωνίας της και, δεδομένου ότι οι χρήστες δεν τα χρησιμοποιούν για να διαμορφώσουν μια δεύτερη ψηφιακή ταυτότητα (avatar), εν είδει άλλου εαυτού (alter ego), αλλά για να προβάλλουν εκδοχές της προσωπικότητάς τους και να εκφέρουν τις αντιλήψεις τους, θεωρώ πως τα σχόλια και οι δημόσιες τοποθετήσεις των χρηστών αποτελούν αρκετά αδιαμεσολάβητες εκφάνσεις των νοοτροπιών που τους διακατέχουν.

Προκειμένου να εντοπίσω τις απόψεις και τις νοοτροπίες των ελληνόφωνων χρηστών του Διαδικτύου για την καύση των νεκρών επέλεξα να χρησιμοποιήσω δύο από τα πιο διαδεδομένα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην Ελλάδα, το Facebook και το Twitter. Σύμφωνα με στοιχεία της εταιρείας StatCounter για το Μάιο του 2018⁵, το 88,71% των Ελλήνων χρηστών του Internet χρησιμοποιούν το Facebook ενώ το 2,3% χρησιμοποιεί το Twitter, καθιστώντας το, παρά το

---

⁵ Όπως αυτά ανακτήθηκαν από την ιστοσελίδα <http://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/greece> (Τελευταία πρόσβαση: 15/06/2018)

χαμηλό ποσοστό, το τρίτο πιο δημοφιλές μέσο κοινωνικής δικτύωσης στη χώρα, με το Pinterest να βρίσκεται στη δεύτερη θέση. Το ζήτημα της αποτέφρωσης και, κατά συνέπεια, οι αντιλήψεις και οι νοοτροπίες ως προς αυτό άπτονται άμεσα των προσωπικών εμπειριών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων και των κοσμοθεωρήσεων των υποκειμένων. Ταυτόχρονα, πρόκειται για ένα θέμα το οποίο διατρέχει την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της, καθιστώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ιδανικό πεδίο για την έρευνά μου.

Τα δύο αυτά μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιλύουν έναν αριθμό πρακτικών ζητημάτων: Αρχικά, ο αριθμός του δείγματος που συλλέχθηκε ήταν πολύ μεγαλύτερος από εκείνον τον οποίο θα μπορούσα να συγκεντρώσω χρησιμοποιώντας άλλες ανθρωπολογικές μεθόδους, όπως την επιτόπια έρευνα ή τις συνεντεύξεις. Επιπλέον, με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιλύεται το πρόβλημα της γεωγραφικής κατανομής του δείγματος. Τέλος, και ειδικά όσον αφορά στο Twitter, η ανωνυμία που προσφέρει στους χρήστες του το καθιστά ιδανικό μέσο για προσωπικές τοποθετήσεις σε μια πληθώρα κοινωνικών ζητημάτων, όπως έχει παρατηρηθεί και από άλλους ερευνητές⁶. Αν και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αντικατοπτρίζουν ολόκληρο το φάσμα των νοοτροπιών των πολιτών, θεώρησα πως αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό και επαρκές δείγμα των πιο έκδηλων από αυτές.

Η έρευνα διεξήχθη από τον Νοέμβριο του 2017 μέχρι και τον Μάρτιο του 2018. Για τις ανάγκες της αναζήτησα τέσσερις όρους («αποτέφρωση», «αποτεφρωτήριο», «καύση νεκρών» και «κρεματόριο») σε κάθε μέσο κοινωνικής δικτύωσης. Η αναζήτηση έγινε μέσω της μπάρας αναζήτησης (search bar) που προσφέρουν τα δύο κοινωνικά δίκτυα, καθώς είναι ο μοναδικός τρόπος για πλήρη πρόσβαση σε ολόκληρο το πλήθος των αποτελεσμάτων, αριθμητικά και χρονολογικά. Οι δημοσιεύσεις στο Twitter είναι εξ ορισμού δημόσιες⁷, επομένως οποιοσδήποτε μπορεί να έχει πρόσβαση σε αυτές χωρίς να απαιτείται

---

⁶ Εξαιρετική δουλειά για τα hashtags ως μορφή κοινωνικής διαμαρτυρίας αποτελεί το κείμενο των Bonilla & Rosa (2015). Η κοινωνιολογική προσέγγιση του Twitter από την Sioula - Georgoulea (2015) για τον δημόσιο εξευτελισμό των οροθετικών γυναικών ανταποκρίνεται περισσότερο στα δεδομένα της Ελλάδας.

⁷ Εξ αίρεση αποτελεί η περίπτωση όπου ο χρήστης έχει επιλέξει να "κλειδώσει" ένα ή περισσότερα από τα Tweets του. Στην περίπτωση αυτή, τα Tweets δεν εμφανίζονται στην αναζήτηση.

καν η δημιουργία λογαριασμού για την ανάγνωσή τους. Ωστόσο, οι περισσότερες από τις δημοσιεύσεις στο Facebook, καθώς και οι λογαριασμοί των χρηστών, είναι "κλειδωμένα". Έτσι, η συλλογή των δεδομένων μου προήλθε μόνο από δημόσιες αναρτήσεις χρηστών και από τους, επίσης δημόσιους, σχολιασμούς κάτω από άρθρα και δημοσιεύσεις που σχετίζονταν με την αποτέφρωση. Το πλήθος των αρχικών μου δεδομένων καθώς και η χρονολογία από την οποία εκκινούν τα αποτελέσματα εμφανίζονται στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος Ι.

Μετά τη συλλογή του αρχικού όγκου των δεδομένων, προχώρησα σε μια αποσαφήνισή τους με βάση το περιεχόμενό τους. Αρχικά, απομακρύνθηκαν τα σχόλια και οι δημοσιεύσεις εκείνες που δεν σχετίζονταν με την έρευνα: για παράδειγμα, κάποια από τα δεδομένα αφορούσαν την Κύπρο ή την αποτέφρωση ζώων. Στη συνέχεια απομακρύνθηκαν τα σχόλια εκείνα τα οποία περιείχαν μόνο τα ονόματα άλλων χρηστών των δύο κοινωνικών δικτύων χωρίς περαιτέρω σχολιασμό (tag). Τέλος, έγινε προσπάθεια απομάκρυνσης όλων των κακόβουλων σχολίων, δηλαδή των σχολίων εκείνων τα οποία δεν εκφράζουν τις πραγματικές τοποθετήσεις των χρηστών για το θέμα αλλά δημοσιεύονται προκειμένου να προκαλέσουν ένταση και διχογνωμίες στους υπόλοιπους χρήστες με σκοπό τη διασκέδαση του αρχικού σχολιαστή (troll). Καθώς τα κακόβουλα σχόλια δεν είναι πάντοτε εμφανή, η πιθανότητα κάποια από αυτά να έχουν διαφύγει στον τελικό αριθμό των δεδομένων μου είναι υπαρκτή. Το πλήθος των δεδομένων μετά τα τρία στάδια αποσαφήνισής τους, καθώς και η νέα χρονολογία από την οποία εκκινούν τα αποτελέσματα εμφανίζονται στον Πίνακα 2 του Παραρτήματος Ι.

Για λόγους προστασίας της ταυτότητας των χρηστών, σε όλα τα σχόλια που παρατίθενται στην εργασία αυτή το όνομα χρήστη (username) έχει παραλειφθεί ή σβηστεί. Το όνομα χρήστη δεν αποκρύπτεται μόνο στις περιπτώσεις όπου εκφέρουν λόγο δημόσια πρόσωπα.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος, γίνεται μια προσπάθεια τοποθέτησης του ζητήματος της αποτέφρωσης στις κοινωνικο-

πολιτικές συνθήκες που το συνοδεύουν, μέσα από την παρουσίαση τόσο των γεγονότων όσο και της δημόσιας συζήτησης που έπονταν κάθε εξέλιξής του. Στην εξιστόρηση των γεγονότων έχει διατηρηθεί μια γραμμική σειρά για να γίνει πιο εύκολη η παρακολούθηση των εξελίξεων και η πορεία του δημόσιου διαλόγου. Σε αρκετά σημεία του συγκεκριμένου κεφαλαίου παρουσιάζονται δείγματα λόγου από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, από εκκλησιαστικούς φορείς αλλά και από πρόσωπα της πολιτικής σκηνής.

Στο δεύτερο μέρος, ασχολούμαι με το νομοθετικό πλαίσιο της αποτέφρωσης στην Ελλάδα. Εξετάζω το σύνολο της νομολογίας για το ζήτημα, όπως αυτό διαμορφώθηκε από το 2006 μέχρι και το 2017. Πρόκειται για εννέα νόμους οι οποίοι μελετώνται στα νομικά τους πλαίσια, σε συνδυασμό με τις τυχόν θρησκευτικές τους προεκτάσεις αλλά και σε επίπεδο λόγου. Όλα τα νομοθετήματα παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά στο Παράρτημα 2.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος προτίθεμαι να διερευνήσω τις νοοτροπίες και τις αντιλήψεις Ελλήνων πολιτών για τη διαδικασία της αποτέφρωσης, αντλώντας από τους σχολιασμούς και τις τοποθετήσεις των ελληνόφωνων χρηστών στο Facebook και στο Twitter. Η ανάλυσή μου ξεκινά με εκείνες τις τοποθετήσεις των χρηστών που σχετίζονται με τα θρησκευτικά τους πιστεύω γενικότερα και την Εκκλησία της Ελλάδας ειδικότερα. Στη συνέχεια, καταπιάνομαι με τους σχολιασμούς εκείνους που αφορούν στο ζήτημα της νεωτερικότητας και του εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους. Τέλος, αναδεικνύω τη συσχέτιση της πρακτικής της καύσης των νεκρών με την απόκλιση.

Με την εργασία μου αυτή αποσκοπώ να εντοπίσω τις ρητορικές που αναπτύσσονται για το ζήτημα της αποτέφρωσης σε επίπεδο δημόσιου λόγου· να κάνω μια ανασκόπηση της ισχύουσας νομολογίας και να αναζητήσω πιθανά σημεία της τα οποία επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες· να προσδιορίσω τις αντιλήψεις των ελληνόφωνων χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για το θέμα και να διερευνήσω το κατά πόσον αυτές βρίσκονται σε μια διαδικασία αναδιαπραγμάτευσης καθώς επίσης και, σε περίπτωση που ισχύει κάτι τέτοιο, τους τρόπους με τους οποίους λαμβάνει χώρα η διαδικασία αυτή. Μέσω ενός

τέτοιου πονήματος επιθυμώ να αναδείξω το ζήτημα της καύσης των νεκρών μέσα από μία ανθρωπολογική οπτική, αναδεικνύοντας τις πιθανές νοητικές ζυμώσεις που λαμβάνουν χώρα σε επίπεδο νοοτροπιών όταν ένα νέο θεσμικό πλαίσιο εισάγεται σε μία κοινωνία και αναπροσαρμόζει το κοινωνικο-πολιτισμικό τοπίο.

2. Οριοθετώντας το δημόσιο διάλογο για την αποτέφρωση

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η πορεία του θεσμού της αποτέφρωσης και, συνακόλουθα, οι νοοτροπίες που τη συνοδεύουν, θα πρέπει να ξεκινήσουμε με μια ιστορική ανασκόπηση της γενεαλογίας της καύσης των νεκρών στη σύγχρονη Ελλάδα. Σύμφωνα με τον Αλακιώτη (2006: 25), πρόεδρο της Ελληνικής Κοινωνίας Αποτέφρωσης, η συζήτηση για την αποτέφρωση στην Ελλάδα εκκινεί ήδη από το 1912 περίπου, ενώ το 1941 τάσσεται για πρώτη φορά δημόσια υπέρ της πρακτικής το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιατρικού Συλλόγου Αθηνών, υπό την προεδρία του Μ. Καρζή. Κατά τα έτη 1941 και 1943 εντοπίζονται δύο απορριπτικές αποφάσεις του Πρωτοδικείου Αθηνών για τη σύσταση συλλόγου υπέρ της αποτέφρωσης με το αιτιολογικό πως η φιλοσοφία ενός τέτοιου συλλόγου αντίκειται στα χρηστά ήθη των Ελλήνων (Ο.π.: 25).

Η πρώτη φορά που η Εκκλησία της Ελλάδας τοποθετήθηκε ενάντια στην πρακτική της αποτέφρωσης φαίνεται πως ήταν το 1960, όταν ο τότε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος αρνήθηκε και απαγόρευσε να ψαλεί νεκρώσιμη ακολουθία στην τέφρα του συνθέτη Δημήτρη Μητρόπουλου⁸. Δεκαεννέα χρόνια αργότερα ωστόσο, η ιεραρχία της Εκκλησίας δεν φαίνεται να έφερε ιδιαίτερες αντιρρήσεις στον διασκορπισμό μέρους της τέφρας της διάσημης τραγουδίστριας της όπερας Μαρίας Κάλλας στο Αιγαίο. Μάλιστα, τον διασκορπισμό έφερε σε πέρας ο τότε υπουργός Πολιτισμού, Δημήτρης Νιάνιας.

Το θέμα φαίνεται πως ξεχάστηκε για λίγο, επανήλθε όμως και πάλι δυναμικά στο προσκήνιο το 1987 από τον τότε δήμαρχο Αθηνών, Μιλτιάδη Έβερτ. Όπως αναφέρεται σε σχετικό άρθρο της Εφημερίδας των Συντακτών⁹, κατά τη διάρκεια του καύσωνα εκείνου του έτους πάνω από χίλια άτομα έχασαν τη ζωή τους, με αποτέλεσμα τα νεκροταφεία να αδυνατούν να καλύψουν τις ανάγκες. Ο Μ. Έβερτ ζήτησε από την πολιτεία και την Ιερά Σύνοδο να επιτραπεί η αποτέφρωση για τις σορούς των θυμάτων, εφόσον το επιθυμούσαν η οικογένεια και οι συγγενείς τους. Το αίτημά του απορρίφθηκε. Στα τέλη της

---

⁸ Ο Μητρόπουλος απεβίωσε στο Μιλάνο.

⁹ Δασκαλοπούλου, Ν. 2015. Θάβεται μονίμως η καύση των νεκρών. *Εφημερίδα των Συντακτών*.

δεκαετίας του 1980 ιδρύθηκαν οι δύο πρώτοι σύλλογοι υπέρ της καύσης των νεκρών, το σωματείο «Οδύσσεια», με πρόεδρο την κ. Νίκη Λεοντίου, και ο «Πανελλήνιος Σύλλογος Υποστηρικτών της Αποτέφρωσης Νεκρών» (Αλακιώτης 2006: 27).

Την ίδια περίπου περίοδο, τρεις δήμοι της Αττικής, ο Δήμος Καλλιθέας, ο Δήμος Αγίου Δημητρίου και ο Δήμος Ζωγράφου, τάσσονται υπέρ της πρακτικής της καύσης των νεκρών και κοινοποιούν τις αποφάσεις των Δημοτικών τους Συμβουλίων¹⁰ στο Υπουργείο Εσωτερικών, αιτούμενοι τη συνδρομή του για την κατασκευή αποτεφρωτηρίων (Ο.π.: 26). Στα αιτήματά τους έλαβαν χειρόγραφη απάντηση από την ηγεσία του Υπουργείου, με την οποία τους γνωστοποιούνταν πως «η μη ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου για το ζήτημα της αποτέφρωσης, δεν τους επιτρέπει τη χρηματοδότηση των αποφάσεων των Δημοτικών Συμβουλίων» (Ο.π.: 26).

Παρ' ότι η Διαρκής Ιερά Σύνοδος¹¹ είχε γνωμοδοτήσει αρνητικά δύο φορές για το ζήτημα, το 1960 με αφορμή την αποτέφρωση του Δημήτρη Μητρόπουλου και ξανά το 1972¹², στις 29 Νοεμβρίου 1990 τοποθετήθηκε εκ νέου απορριπτικά. Με την απόφασή της αυτή, η Δ.Ι.Σ. δήλωνε πως αρνείται «να αποδεχτεί την αποτέφρωση των νεκρών και συνεπώς να επιτελέσει νεκρώσιμη ακολουθία ή επιμνημόσυνη δέηση υπέρ των προσώπων που είτε με την εκφρασμένη όσο ζούσαν θέλησή τους είτε καθ' υπόδειξη των συγγενών τους, αποτεφρώθηκαν μόλις πέθαναν» (Αλακιώτης, 2006: 36).

Το 1997 ιδρύθηκε η Ελληνική Κοινωνία Αποτέφρωσης, μια αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, με σκοπό την προώθηση της πρακτικής της αποτέφρωσης στην Ελλάδα¹³. Ένα μόλις χρόνο μετά τη σύστασή της, η Ελληνική Κοινωνία Αποτέφρωσης «κατέθεσε δύο νομοθετικές προτάσεις ζητώντας να επιτρέπεται η αποτέφρωση σε άτομα που δεν ανήκουν στο

---

¹⁰ Απόφαση υπ' αρ. 7894/26.2.86 για το Δήμο Καλλιθέας και απόφαση υπ' αρ. 306/44/88 για το Δήμο Αγίου Δημητρίου.

¹¹ Στο εξής Δ.Ι.Σ.

¹² Δασκαλοπούλου, Ν. 2015. Θάβεται μονίμως η καύση των νεκρών. *Εφημερίδα των Συντακτών*.

¹³ Από τον επίσημο ιστότοπο της εταιρείας <http://www.cremation.gr/> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.218)

χριστιανικό ορθόδοξο δόγμα»¹⁴ ενώ το 1999, σε συνέντευξη Τύπου στην οποία παρευρισκόταν ο αντιπρόεδρος της Βουλής, Παναγιώτης Σγουρίδης, και ο ευρωβουλευτής Αλέκος Αλαβάνος, τα μέλη της εταιρείας εξέφρασαν και πάλι παρόμοιο αίτημα¹⁵.

Τον Δεκέμβριο του 2002, συζητήθηκε στη Βουλή μία ακόμη τροπολογία για το δικαίωμα στη μετά θάνατον καύση των ατόμων των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Η εν λόγω τροπολογία έφερε τις υπογραφές των Μ. Έβερτ, Ν. Μπακογιάννη, Θ. Πάγκαλου, Τ. Μαντέλη, Π. Σγουρίδη, Μ. Δαμανάκη και Φ. Κουβέλη, αλλά δεν έγινε αποδεκτή από τον τότε Υπουργό Εσωτερικών, Κ. Σκανδαλίδη (Αλακιώτης 2006: 31-32). Τρία χρόνια αργότερα, το Δεκέμβριο του 2005, κατατέθηκε μια νέα τροπολογία στη Βουλή, η οποία αυτή τη φορά υποστηρίχτηκε από την κυβέρνηση και τα υπόλοιπα κόμματα¹⁶, οδηγώντας, τον Μάρτιο του 2006, στον πρώτο νόμο υπέρ της αποτέφρωσης στην Ελλάδα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο νομικός και αντιπρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας Αναστάσιος Μαρίνος (1999), «σεβαστή πρέπει να είναι και η επιθυμία κάθε ανθρώπου να ενταφιασθεί το πτώμα του μετά το θάνατό του ή, αντίθετα, να αποτεφρωθεί, εάν αυτό επιθυμεί». Ωστόσο, η δυνατότητα για αποτέφρωση ήταν αδύνατο να υλοποιηθεί στην πράξη όσο η πολιτεία δεν προσδιόριζε λεπτομερώς τους όρους ίδρυσης των αποτεφρωτηρίων¹⁷.

Με αφορμή την ψήφιση του πρώτου νόμου που επέτρεπε την αποτέφρωση στην Ελλάδα, η Ιερά Σύνοδος επανέλαβε και πάλι τη σταθερή και αμετάβλητη θέση της για το ζήτημα. Ο τότε αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος ανέφερε πως οι απόψεις της Εκκλησίας για τους ετερόδοξους και τους ετερόθρησκους είναι γνωστές καθώς και πως «για τους Ορθόδοξους Χριστιανούς [η Εκκλησία] είναι ταγμένη υπέρ της ταφής και όχι υπέρ της καύσεως»¹⁸. Ωστόσο, ο προβληματισμός πολλών αρχιερέων για την αντιμετώπιση όσων μελών του

¹⁴ Μαντέλη, Α. 2016. Αναζωπυρώνεται η κόντρα για την καύση των νεκρών. *Το Βήμα*.

¹⁵ "Ζήτησαν ρύθμιση για την καύση των νεκρών". 1999. *Τα Νέα*.

¹⁶ Τερζής, Γ. Π. 2005. Βουλευτές ζητούν να επιτραπεί η αποτέφρωση νεκρών. *Η Καθημερινή*.

¹⁷ Λιάλιος, Γ. 2015. Ήρθη και το τελευταίο εμπόδιο για τα αποτεφρωτήρια νεκρών. *Η Καθημερινή*.

¹⁸ Κόλλια, Ε. 2006. Στον άλλο κόσμο... πώς θα πας; *Το Βήμα*.

ποιμνίου τους την επιλέξουν, οδήγησε τον Χριστόδουλο στο να αφήσει ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα και να τονίσει πως, σε περίπτωση που προκύψει η ανάγκη, θα εκδοθεί επίσημη απόφαση από την Δ.Ι.Σ.¹⁹. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Άνθιμος, από την άλλη δεν εμφανίστηκε και τόσο διαλλακτικός, εκφράζοντας την άποψη πως δεν θα πρέπει να τελείται νεκρώσιμη ακολουθία σε όποιον έχει επιλέξει την αποτέφρωσή του μετά θάνατον, καθώς η Εκκλησία δεν μπορεί να κάνει «ούτε συμβιβασμούς ούτε υποχωρήσεις»²⁰.

Ένα χρόνο μετά το πρώτο βήμα για τη νομοθετική ρύθμιση του ζητήματος της καύσης των νεκρών, ο τότε δήμαρχος Αθηναίων, Ν. Κακλαμάνης, σε ραδιοφωνική του συνέντευξη, ήταν ο πρώτος δήμαρχος που προανήγγειλε τη δημιουργία αποτεφρωτηρίου στην Ελλάδα, συγκεκριμένα στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών. Ο Ν. Κακλαμάνης, υπογράμμιζε τότε πως προωθούσε όλες τις απαραίτητες ενέργειες και διαδικασίες για την υλοποίηση της κατασκευής και πως ανέμενε απάντηση από το Υπουργείο Εσωτερικών σχετικά με το ποιος θα αναλάμβανε τη δαπάνη του αποτεφρωτηρίου. Παρά το γεγονός πως η συγκεκριμένη δήλωση έγινε ένθερμα αποδεκτή από τους ενδιαφερόμενους, κάποιοι από τους ειδικούς παρουσιάζονταν διστακτικοί και εξέφραζαν αμφιβολίες ως προς το κατά πόσο θα ήταν εφικτή η κατασκευή ενός αποτεφρωτηρίου στην περιοχή του Μετς, καθώς το Α' Νεκροταφείο βρίσκεται εντός του οικιστικού ιστού της πόλης²¹. Όπως γνωρίζουμε από τις εξελίξεις, το αποτεφρωτήριο στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών δεν κατασκευάστηκε ποτέ.

Το 2010, και με αφορμή την ψήφιση Κοινής Υπουργικής Απόφασης για τη ρύθμιση τεχνικών θεμάτων για την ίδρυση και λειτουργία των αποτεφρωτηρίων, η Δ.Ι.Σ., σε δελτίο Τύπου το οποίο εξέδωσε, ανέφερε για ακόμη μία φορά πως αναγνωρίζει μόνο την ταφή για τα μέλη της, χωρίς τούτο να σημαίνει πως προβάλλει αντιρρήσεις στην καύση των νεκρών για τους ετερόδοξους και τους ετερόθρησκους. Ωστόσο, «για ειδικές περιπτώσεις του προβλήματος της καύσεως των νεκρών αποφασίσθηκε όπως έκαστος των Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτών κρίνει και αποφασίζει κατή την ποιμαντική κρίση του, στην

¹⁹ Παπαχρήστος, Ν. 2006. Εκκλησιαστικό «όχι» στην καύση. *Η Καθημερινή*.

²⁰ Ο.π.

²¹ Κόλλια, Ε. 2007. «Πράσινο» στην καύση των νεκρών. *Το Βήμα*.

Επαρχία του»²². Οι «ειδικές περιπτώσεις» δεν προσδιορίζονται περαιτέρω και παρ' ότι στο ίδιο δελτίο Τύπου αναφέρεται πως «ειδική ολιγομελής Επιτροπή Ιεραρχών [θα] καθορίσει τα βασικά κριτήρια, που πρέπει να ληφθούν υπ' όψη, κατά την αντιμετώπιση των ειδικών περιπτώσεων, τα οποία θα συζητηθούν στην επόμενη Ιεραρχία», τα κριτήρια αυτά δεν εντοπίζονται ούτε σε κάποια από τις ανακοινώσεις της Δ.Ι.Σ. αλλά ούτε και στα πρακτικά των επόμενων συνεδριών της.

Με την ολοκλήρωση και της Κοινής Υπουργικής Απόφασης του 2010, τα Δημοτικά Συμβούλια τριών Δήμων στην Ελλάδα εξέδωσαν απόφαση για την επιθυμία τους να κατασκευάσουν αποτεφρωτήρια: ο Δήμος Ζωγράφου (για το Δημοτικό Κοιμητήριο), ο Δήμος Αθηναίων (για το χώρο του Σχιστού) και ο Δήμος Θεσσαλονίκης (για το Κοιμητήριο Αναστάσεως του Κυρίου)²³. Στην πρώτη περίπτωση, ο Δήμος Ζωγράφου προχώρησε σε αρχιτεκτονική προμελέτη καθώς και σε περιβαλλοντολογική μελέτη προκειμένου να προβεί στην κατασκευή του αποτεφρωτηρίου. Ωστόσο, τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου ήρθαν αντιμέτωπα με προβλήματα ιδιοκτησιακού χαρακτήρα, καθώς «το Ταμείο Εθνικής Άμυνας κατέθεσε αίτηση στο Εθνικό Κτηματολόγιο ώστε το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης που χρησιμοποιείται από τον Δήμο Ζωγράφου για νεκροταφείο από το 1938, να περάσει σε αυτό», «επικαλούμενο το χουντικό διάταγμα της 11ης Φεβρουαρίου 1974 που του παραχωρούσε τον χώρο»²⁴. Μέχρι και σήμερα δεν φαίνεται να έχει διευθετηθεί το θέμα. Όσον αφορά στην περίπτωση του Δήμου Αθηναίων, στην επίσημη ιστοσελίδα της Ελληνικής Κοινωνίας Αποτέφρωσης²⁵ δε γίνεται λόγος για το χώρο του Σχιστού αλλά για τα Α' και Γ' Νεκροταφεία Αθηνών, για τα οποία τα μέλη των Δημοτικών Συμβουλίων ανακάλυψαν πως το μεν «Α' κοιμητήριο Αθηνών στις χρήσεις γης του Ο.Ρ.Σ.Α. είναι χώρος πρασίνου και ιστορικής μνήμης και όχι νεκροταφείο(!)» ενώ «το Γ' κοιμητήριο Αθηνών είναι χώρος κοινωνικών

---

²² Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2010. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Τρίτη έκτακτη συνεδρία της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος*.

²³ Αντωνιάδη, Κ. 2011. Βαλτώνει η καύση νεκρών. *Ελευθεροτυπία*.

²⁴ Βραδέλης, Σ. 2012. Φρένο στο αποτεφρωτήριο με χουντικό νόμο. *Τα Νέα*.

²⁵ <http://www.cremation.gr/creGreece.html>

δραστηριοτήτων και μετά την απομάκρυνση του κοιμητηρίου θα γίνει χώρος πράσινου και αθλοπαιδιών»²⁶.

Ως προς την κατασκευή αποτεφρωτηρίου από το Δήμο Θεσσαλονίκης, η κατάσταση παραμένει ακόμη ασαφής. Αρχικά, ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης, Γιάννης Μπουτάρης, πρότεινε ως χώρο για την κατασκευή των εγκαταστάσεων, μια «δημοτική έκταση πεντακοσίων στρεμμάτων στην περιοχή των Κοιμητηρίων Αναστάσεως του Κυρίου, πλησίον της Θέρμης στην Ανατολική Θεσσαλονίκη, η οποία πληροί τις προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος»²⁷. Προκειμένου να προχωρήσει η κατασκευή του αποτεφρωτηρίου, ο Δήμος Θεσσαλονίκης όφειλε να υποβάλει, σύμφωνα με τη νομοθεσία, στον Δήμο Πυλαίας-Χορτιάτη, όπου και βρίσκεται η εν λόγω έκταση, πολεοδομική μελέτη και στη συνέχεια τα προβλεπόμενα έγγραφα έπρεπε να κατατεθούν στα αρμόδια υπουργεία προκειμένου να εγκριθεί η δημιουργία των εγκαταστάσεων. Η εκπόνηση της περιβαλλοντικής μελέτης εγκρίθηκε από το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Θεσσαλονίκης το 2014, με τον τότε αντιδήμαρχο, Κωνσταντίνο Ζέρβα, να δηλώνει πως «το αποτεφρωτήριο δεν θα εξυπηρετεί μόνο τη Θεσσαλονίκη, αλλά ολόκληρη τη Βόρεια Ελλάδα»²⁸. Την ίδια περίπου εποχή, άρθρο της εφημερίδας Καθημερινή αναφέρει πως «παρά τις καλές προθέσεις του δημάρχου Γιάννη Μπουτάρη, το έργο της κατασκευής αποτεφρωτηρίου στα κοιμητήρια Αναστάσεως του Κυρίου προχωράει με αργούς ρυθμούς, λόγω γραφειοκρατικών αγκυλώσεων»²⁹, χωρίς ωστόσο η αρθρογράφος να προσφέρει περαιτέρω διευκρινήσεις για τη φύση αυτών των «γραφειοκρατικών αγκυλώσεων». Όπως αναφέρεται σε επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη (2017) στους Υπουργούς Εσωτερικών και Περιβάλλοντος, ο Δήμος Πυλαίας - Χορτιάτη «λόγω της υφιστάμενης επέκτασης του εν λόγω κοιμητηρίου εντός των ορίων χωρικής αρμοδιότητάς του, προέβαλε ρητά την αντίρρησή του [...] για την εν λόγω χωροθέτηση, προσέφυγε αρμοδίως και η υπόθεση σήμερα εκκρεμεί ενώπιον του

---

²⁶ Ο.π.

²⁷ "Καύση νεκρών στη Θεσσαλονίκη". 2011. *Η Καθημερινή*.

²⁸ "Ξανά στο προσκήνιο η κατασκευή Κέντρου Αποτέφρωσης Νεκρών". 2014. *Το Βήμα*.

²⁹ Γιάνναρου, Α. 2014. Δεν προχωρεί η δημιουργία αποτεφρωτηρίων. *Η Καθημερινή*.

ΣτΕ»³⁰. Η άρνηση αυτή του Δήμου Πυλαίας - Χορτιάτη να κατασκευαστεί αποτεφρωτήριο σε περιοχή γειτνιάζουσα των ορίων του οδήγησε το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Θεσσαλονίκης στην έγκριση του ποσού των 400.000 ευρώ για την αγορά οικοπέδου έτσι ώστε να προχωρήσει η δόμηση των εγκαταστάσεων³¹. Η εύρεση ενός οικοπέδου στη βιομηχανική ζώνη της Σίνδου επέφερε έντονες αντιδράσεις από τον δήμαρχο Δέλτα, Μίμη Φωτόπουλο, ο οποίος δήλωνε: «Και οικόπεδο να αγοράσουν το αποτεφρωτήριο στη Σίνδο δεν θα γίνει»³². Η αιτιολόγηση που προσέφερε για την αντίδρασή του αυτή ο Μ. Φωτόπουλος σχετιζόταν με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις ενός αποτεφρωτηρίου στην περιοχή, και μάλιστα, σε απάντηση δήλωσης του Γ. Μπουτάρη πως τα αέρια απόβλητα ενός αποτεφρωτηρίου είναι λιγότερο επικίνδυνα από αυτά του τζακιού ενός σπιτιού, ο δήμαρχος Δέλτα είχε πει: «Αφού λένε ότι δεν έχει περιβαλλοντικές επιπτώσεις, αλλά όσο ένα τζάκι, ας το κρατήσουν στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης, δεν χάθηκε ο κόσμος. Εμείς δεν θέλουμε άλλη επιβάρυνση ούτε από ένα τζάκι»³³. Σύμφωνα με το Συνήγορο του Πολίτη, η αναζήτηση της αγοράς οικοπέδου ανεστάλη και ο Δήμος Θεσσαλονίκης έχει προχωρήσει εκ νέου τις διαδικασίες για να χωροθετηθεί το αποτεφρωτήριο στα όρια του Δήμου Πυλαίας - Χορτιάτη³⁴.

Εκτός από τους Δήμους που αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής, ανάλογη επιθυμία για την κατασκευή αποτεφρωτηρίου εντός των ορίων αρμοδιότητάς τους έχουν επιδείξει και άλλοι Δήμοι, όπως ο Δήμος Μαρκόπουλου το 2011. Στην περίπτωση αυτή, η αρχική ομόφωνη απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου ήρθε αντιμέτωπη με έντονες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες, στις οποίες πρωτοστάτησε ο Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, Νικόλαος. Όπως αναφέρει ο κοινωνικός λαογράφος Αυδίκος (2013: 294), η Μητρόπολη «μοίρασε σε όλες τις εκκλησίες του Μαρκόπουλου (Κυριακή, 11 Δεκεμβρίου 2011) τετρασέλιδη

³⁰ Συνήγορος του Πολίτη (2017). *Απόψεις και θέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη για τα ζητήματα Χωροθέτησης Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών - Κοιμητήρια*.

³¹ Λυκεσάς, Α. 2015. Εγκρίθηκε η αγορά οικοπέδου για τη δημιουργία αποτεφρωτηρίου. *Εφημερίδα των Συντακτών*.

³² Ο.π.

³³ "Σφοδρή αντίδραση του δημάρχου Δέλτα για τα σχέδια Μπουτάρη για το αποτεφρωτήριο στη Θεσσαλονίκη". 2015. *Η Εφημερίδα*.

³⁴ Συνήγορος του Πολίτη (2017). *Απόψεις και θέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη για τα ζητήματα Χωροθέτησης Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών - Κοιμητήρια*.

ανακοίνωση στην οποία διατυπώνεται αντιρρητικός λόγος». Στη συγκεκριμένη ανακοίνωση υποστηρίζεται πως «με πρόφαση τα όποια οικονομικά οφέλη, εντελώς αβίαστα κάποιοι επιδιώκουν να εισαγάγουν πρωτόγνωρα ήθη, ποδοπατώντας ιερές διαχρονικές παραδόσεις και περιφρονώντας την εκκλησιαστική μας συνείδηση», ενώ σε άλλο σημείο του ίδιου κειμένου αναφέρεται: «Αντί να επενδύουμε σε αποτεφρωτήρες νεκρών, πιστεύουμε ότι θα έπρεπε να επενδύουμε σε ενδιαφέρον για αυτούς που παλεύουν να ζήσουν»³⁵. Ο δήμαρχος Μεσογαίας, Σωτήρης Μεθενίτης, δηλώνοντας «κατάπληκτος από τον φανατισμό του μητροπολίτη» ανταπάντησε με ανακοίνωση, στην οποία αναφέρεται πως «μόνο σε καθυστερημένες, θεοκρατικού τύπου κοινωνίες της Ασίας οι αγιατολάχ ή οι μουλάδες έχουν αποφασιστικό και καθοριστικό λόγο επί των δικαιωμάτων των πολιτών»³⁶. Φαίνεται, ωστόσο, πως οι αντιρρήσεις της Μητρόπολης είχαν ισχυρή επιρροή στην κοινή γνώμη, γεγονός το οποίο οδήγησε δεκαεννέα δημοτικούς συμβούλους να καταψηφίσουν την πρόταση, με αποτέλεσμα να ακυρωθεί η αρχικά ομόφωνη απόφαση³⁷.

Με αφορμή την ακύρωση της κατασκευής αποτεφρωτηρίου στα Μεσόγεια, η Ένωση Αθέων Ελλάδας εκφράζει τη διαμαρτυρία της για τη συνεχή έλλειψη ενδιαφέροντος από το κράτος σχετικά με την ικανοποίηση του αιτήματος «μεγάλου αριθμού πολιτών οι οποίοι επιθυμούν να ορίσουν οι ίδιοι πώς θα διατεθεί το σώμα τους μετά το θάνατό τους»³⁸. Η Ένωση ζητούσε τότε από τους κυβερνώντες να παρέμβουν έτσι ώστε να επιβληθεί η κατασκευή τουλάχιστον δύο αποτεφρωτηρίων στη χώρα, προτείνοντας ως τόπους δόμησης την Αθήνα και τον νομό Θεσσαλονίκης³⁹.

Το ίδιο έτος, το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Βόλου υπερψηφίζει πρόταση για τη χωροθέτηση αποτεφρωτηρίου στη θέση «Κούκος». Ο χώρος που επιλέχθηκε για την κατασκευή του αποτεφρωτηρίου είχε προκαθοριστεί για τη δημιουργία οστεοφυλακίου αλλά δεν πληρούσε τις απαιτούμενες προϋποθέσεις

³⁵ Ιερά Μητρόπολις Μεσογαίας & Λαυρεωτικής. 2011. *Εγκύκλιος 68η: Για την καύση*.

³⁶ Χαραλαμπίδης, Μ. 2011. Έβαλε «φωτιά» στην καύση των νεκρών. *Τα Νέα*.

³⁷ "«Ναυάγησε» η κατασκευή αποτεφρωτηρίου στο Μαρκόπουλο". 2012. *Το Βήμα*.

³⁸ "Αποτεφρωτήριο στην Ελλάδα ζητούν οι 'Αθεοι'". 2012. *Πρώτο Θέμα*.

³⁹ Ο.π.

για αυτό⁴⁰. Στελέχη του Δήμου δήλωναν πως «εάν δεν διευκρινιστούν οι όροι και οι προϋποθέσεις [για την κατασκευή], δεν μπορούμε να προχωρήσουμε. Εμείς είμαστε έτοιμοι, αλλά περιμένουμε»⁴¹. Η Μητρόπολη Δημητριάδος, από την πλευρά της, είχε ανακοινώσει πως δεν θα τελείται νεκρώσιμη ακολουθία σε όσους επιλέξουν να αποτεφρωθούν, καθώς θα τίθενται εκτός Εκκλησίας με αυτή τους την απόφαση⁴². Παρά την ετοιμότητα που έδειχνε αρχικά ο Δήμος Βόλου να υλοποιήσει την απόφαση για την κατασκευή αποτεφρωτηρίου, κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου στις 22 Μαΐου 2017, διαπιστώθηκε πως η κατασκευή δεν είναι δυνατό να προχωρήσει καθώς τα μέλη της δημοτικής αρχής δεν είχαν δρομολογήσει τη νομιμοποίηση του κεντρικού Κοιμητηρίου στη θέση «Κούκος», σύμφωνα με το νέο Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο, επομένως και του κτιρίου για τη λειτουργία του αποτεφρωτηρίου⁴³. Ο Δήμος Βόλου είναι ίσως ο μοναδικός δήμος στην Ελλάδα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, στον οποίο δεν παρατηρήθηκαν αξιοσημείωτες αντιδράσεις.

Περίπου πέντε χρόνια μετά την πρώτη προσπάθεια του Δήμου Αθηναίων για τη δόμηση αποτεφρωτηρίου, ο δήμαρχος Γιώργος Καμίνης «κρίνοντας ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να είναι ουραγός σε στοιχειώδη ζητήματα δικαιωμάτων, έθεσε τη δημιουργία αποτεφρωτηρίου στην Αθήνα ως μία από τις προτεραιότητες της δεύτερης δημαρχιακής θητείας του»⁴⁴ και ξεκίνησε προσπάθεια για την ανεύρεση κατάλληλου χώρου. Τον Ιανουάριο του 2016, ο Δήμος δημοσιοποιεί διακήρυξη - εκδήλωση ενδιαφέροντος, σύμφωνα με την οποία αναζητά προς ενοικίαση ή αγορά, ένα ακίνητο έκτασης 2.000 έως 4.000 τ.μ., το οποίο να βρίσκεται εντός των ορίων του Λεκανοπεδίου Αττικής⁴⁵. Σύμφωνα με δηλώσεις της αντιδημάρχου Νέλλης Παπαχελά τον Μάιο του 2017: «Έχει ξεκινήσει η διαδικασία χωροθέτησης, έχει καταλήξει ομόφωνα η διαπαραταξιακή επιτροπή σε ένα οικόπεδο που ανήκει στο Δήμο και βρίσκεται στον Ελαιώνα, μακριά από κατοικημένη περιοχή. [...] Ελπίζω ότι τέλος του

⁴⁰ "Νομοθετική πρωτοβουλία για αποτεφρωτήρια". 2013. *Η Καθημερινή*.

⁴¹ Γιάνναρου, Λ. 2014. Δεν προχωρεί η δημιουργία αποτεφρωτηρίων. *Η Καθημερινή*.

⁴² Ονισένκο, Κ. 2012. Ο Δήμος Βόλου δηλώνει έτοιμος για το αποτεφρωτήριο. *Η Καθημερινή*.

⁴³ "Δημοτικό Συμβούλιο Βόλου: Χωρίς άδεια το κοιμητήριο του «Κούκου» - Στον «πάγο» το αποτεφρωτήριο". 2017. *Η Θεσσαλία*.

⁴⁴ Μπίτσικα, Π. 2015. Ζητείται οικόπεδο για αποτεφρωτήριο στην Αθήνα. *Το Βήμα*.

⁴⁵ Γεωργιοπούλου, Τ. 2016. Ο Δ. Αθηναίων ψάχνει χώρο για αποτεφρωτήριο. *Η Καθημερινή*.

2017 θα έχει μπει σε μια διαδικασία που θα το βλέπουμε ορατά και θα έχουμε σαφές χρονοδιάγραμμα»⁴⁶. Τον Οκτώβριο του 2017 ψηφίζεται νόμος⁴⁷ στον οποίο ρυθμίζεται το ζήτημα του ορθού χαρακτηρισμού της περιοχής του Ελαιώνα, προκειμένου να κατασκευαστεί εκεί το αποτεφρωτήριο. Στις 9 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, το δημοτικό συμβούλιο του Δήμου έλαβε την απόφαση, κατά πλειοψηφία, το δημοτικό αποτεφρωτήριο να γίνει στο οικόπεδο 17 στον Ελαιώνα⁴⁸. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της ίδιας συνεδρίασης «πληρεξούσιος δικηγόρος οκτώ εταιρειών που δραστηριοποιούνται πέριξ του σημείου της χωροθέτησης προανήγγειλε προσφυγές στο Συμβούλιο της Επικρατείας από πλευράς των εκπροσώπων του για την ακύρωση του Κέντρου»⁴⁹. Ο εν λόγω δικηγόρος ανέφερε ότι «θίγονται τα συμφέροντα των ιδιοκτητών λόγω "υποβάθμισης της ακίνητης περιουσίας τους"»⁵⁰, ενώ «επικαλέστηκε και τη γειτνίαση του Κέντρου με το μουσουλμανικό τέμενος, λέγοντας ότι κάτι τέτοιο "η μουσουλμανική θρησκεία το απαγορεύει"»⁵¹.

Ο τελευταίος δήμος της Ελλάδας ο οποίος έχει προθυμοποιηθεί να αναλάβει την κατασκευή αποτεφρωτηρίου είναι ο Δήμος Πατρέων, ο οποίος το 2015 ανακοίνωσε την πρόθεσή του να προχωρήσει στη δημιουργία Κέντρου Αποτέφρωσης εντός του Βιοτεχνικού Πάρκου Γλαύκου. Η απόφαση αυτή του δημοτικού συμβουλίου ήρθε σε ευθεία αντιπαράθεση με τις απόψεις τόσο των κατοίκων όσο και του μητροπολίτη Πατρών, Χρυσόστομου. Συγκεκριμένα, οι κάτοικοι των νότιων συνοικιών της πόλης εξέφρασαν την έντονη διαμαρτυρία τους, υποστηρίζοντας πως «η περιοχή μας συνεχώς υποβαθμίζεται και στο τέλος θα μας μετατρέψουν σε πολίτες τρίτης κατηγορίας»⁵². Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος, από την πλευρά του, έστειλε επιστολή στον δήμαρχο, Κώστα Πελετίδη, όπου επισήμανε πως «η ελληνική κοινωνία και η Πάτρα αντιμετωπίζουν άλλα τεράστια προβλήματα που έχουν άμεση σχέση με τους

⁴⁶ "'Μαρτύριο' η ταφή ενός νεκρού - 'Περίμενα 10 μέρες να θάψω τον πατέρα μου'". 2017. *AlfaVita Εκπαιδευτικό Ενημερωτικό Δίκτυο*.

⁴⁷ Ν. 4495/2017

⁴⁸ Γεωργιοπούλου, Τ. 2017. Εγκρίθηκε από το δημοτικό συμβούλιο το αποτεφρωτήριο στον Ελαιώνα. *Η Καθημερινή*.

⁴⁹ Ζιαμπάκας, Σ. 2017. Το αποτεφρωτήριο ανάβει νέες φωτιές. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*.

⁵⁰ Ο.π.

⁵¹ Ο.π.

⁵² Κανίστρας, Η. 2016. Ενστάσεις κατοίκων της Πάτρας για το αποτεφρωτήριο. *Η Καθημερινή*.

ζωντανούς, την ποιότητα ζωής και την επιβίωσή τους»⁵³. Στις αντιδράσεις πολιτών και ιεραρχίας ανταπάντησαν τόσο ο δήμαρχος Πατρών, αναφέροντας πως «ο καθένας έχει το δικαίωμα να επιλέξει τον τρόπο με τον οποίο θα διαθέσει το σώμα του» καθώς και ότι «η δημοτική αρχή σέβεται τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του λαού μας και δεν κάνει διαχωρισμό με βάση αυτό το κριτήριο», όσο και ο αντιδήμαρχος του Δήμου, ο οποίος τόνισε πως «είμαστε διατεθειμένοι να προχωρήσουμε στην κατασκευή του κέντρου, διότι είναι αίτημα πολλών πολιτών οι οποίοι έχουν απελπιστεί, αφού οι εξαγγελίες άλλων δήμων της χώρας δεν υλοποιούνται»⁵⁴. Τον Αύγουστο του 2017, ο αντιδήμαρχος, Πάυλος Στάμος, σε ανακοίνωσή του για την πορεία του αποτεφρωτηρίου, ανέφερε πως οι αντιδράσεις από τους κατοίκους «έχουν μειωθεί» και δήλωσε πως «πριν ξεκινήσει η κατασκευή του κέντρου, θα υπάρξουν συναντήσεις της δημοτικής αρχής με τους κατοίκους»⁵⁵. Παρά τις όποιες αντιδράσεις, ο Π. Στάμος, σε πρόσφατες δηλώσεις του ανέφερε πως τα γραφειοκρατικά κολλήματα έχουν ξεπεραστεί και πως μέχρι το τέλος της θητείας της δημοτικής αρχής, το έργο θα έχει σίγουρα ολοκληρωθεί⁵⁶.

Με αφορμή την πληθώρα των εξελίξεων πανελλαδικά ως προς την κατασκευή αποτεφρωτηρίου, η ιεραρχία της Εκκλησίας έκρινε απαραίτητη την τοποθέτησή της⁵⁷. Έτσι, τον Ιανουάριο του 2016, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, Ιερώνυμος «κατηγορηματικά τόνισε πως δεν είναι επιθυμητό να γίνει "ανάμειξη" αποτεφρωτηρίων και χριστιανικών κοιμητηρίων», προτρέποντας τις δημοτικές αρχές να αναζητούν εκτάσεις οι οποίες βρίσκονται μακριά από τα κοιμητήρια⁵⁸. Ωστόσο, επεσήμανε πως η Εκκλησία δεν επιδιώκει να επιβάλει την άποψή της, «δεν μπορεί να γίνει χωροφύλακας και να πάρει το βούρδουλα και με την βία να φέρει, να επιβάλει κάτι, γιατί είναι έξω από την διδασκαλία της»⁵⁹. Σε ερώτηση

---

⁵³ Ο.π.

⁵⁴ Ο.π.

⁵⁵ "Πάτρα: Αρχές 2018 ξεκινά η κατασκευή αποτεφρωτηρίου νεκρών". 2017. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*.

⁵⁶ "Πάτρα: Στην τελική ευθεία η κατασκευή του αποτεφρωτηρίου". 2018. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*.

⁵⁷ Η επίσημη τοποθέτηση της Δ.Ι.Σ. για το θέμα παρουσιάζεται περεταίρω στην ανάλυση των ευρημάτων μου.

⁵⁸ "Ιερώνυμος: Δεν θα επιβάλλουμε την άποψή μας για την καύση νεκρών". 2016. *Το Βήμα*.

⁵⁹ Ο.π.

δημοσιογράφου για το τις προθέσεις του σε περίπτωση επιμονής από την πλευρά των δημάρχων για τα αποτεφρωτήρια, ο Ιερώνυμος απάντησε: «Ο δήμαρχος τη δουλειά του κι εγώ τη δική μου...»⁶⁰.

Ο κύκλος των εξελίξεων και των δημόσιων τοποθετήσεων για την αποτέφρωση κλείνει, μέχρι στιγμής, τον Ιούλιο του 2017, με αφορμή την ψήφιση του νόμου 4483/2017, ο οποίος προωθούσε και την ιδιωτικοποίηση των αποτεφρωτηρίων. Ο ανωτέρω νόμος επήλθε έπειτα από προαναγγελία του Υπουργού Εσωτερικών, Πάνου Σκουρλέτη, τον Μάρτιο του 2017, κατόπιν ερώτησης της βουλευτή του ΣΥΡΙΖΑ, Άννας Βαγενά⁶¹. Κατά την ανακοίνωση της ψήφισης πολυνομοσχεδίου για τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, στο οποίο εμπεριέχονταν και η διάταξη για τα αποτεφρωτήρια, ο βουλευτής των Ανεξάρτητων Ελλήνων, Κ. Κατσίκης, ανακοίνωσε πως οι βουλευτές του κόμματός του θα δώσουν ψήφο κατά συνείδηση ακόμη και σε περίπτωση ονομαστικής ψηφοφορίας, ενώ ανέφερε πως η αποτέφρωση συνιστά μια βίαιη πράξη⁶².

---

⁶⁰ "Αρχιεπίσκοπος για την καύση: Καθένας κάνει τις επιλογές του". 2016. *Το Βήμα*.

⁶¹ "Ιδιωτικά αποτεφρωτήρια προανήγγειλε ο Π. Σκουρλέτης". 2017. *Η Καθημερινή*.

⁶² "ΑΝΕΛ: Κατά συνείδηση στη ψηφοφορία για τα αποτεφρωτήρια". 2017. *Το Βήμα*.

3. Ισχύον νομοθετικό πλαίσιο

Το ζήτημα της αποτέφρωσης στην Ελλάδα⁶³ διευθετείται νομικά για πρώτη φορά στις 15 Μαρτίου 2006, με το άρθρο 35 του Ν. 3448⁶⁴, σύμφωνα με το οποίο «επιτρέπεται η αποτέφρωση νεκρών, ημεδαπών ή αλλοδαπών, των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επέτρεπαν τη μετά θάνατον αποτέφρωση»⁶⁵. Ο εν λόγω νόμος θέτει ως προαπαιτούμενο την ύπαρξη ρητής δήλωσης του θανόντος ότι επιθυμεί τη μετά θάνατον αποτέφρωσή του ή μια «αντίστοιχη δήλωση των συγγενών του, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, έως και τον τέταρτο βαθμό, κατά σειρά τάξεως». Για να γίνουν καλύτερα κατανοητοί αυτοί οι όροι, θα ήταν χρήσιμα λίγα λόγια για την συγγένεια και τις διακρίσεις της. Συγγένεια καλείται ο δεσμός φυσικών προσώπων που είτε στηρίζεται στην κοινή τους καταγωγή, οπότε γίνεται λόγος για συγγένεια εξ αίματος (ή βιολογική συγγένεια) είτε ιδρύεται με την υιοθεσία (τεχνητή συγγένεια) και εξομοιώνεται ως προς τα αποτελέσματά της με τη βιολογική. Επίσης, ο δεσμός του ενός συζύγου με τους συγγενείς του άλλου ονομάζεται αγχιστεία και αξίζει να σημειωθεί πως διατηρείται και μετά την λύση ή ακύρωση του γάμου από τον οποίο δημιουργήθηκε. Ο βαθμός συγγένειας ορίζεται σύμφωνα με τον αριθμό των γεννήσεων που μεσολαβούν μεταξύ δύο προσώπων χωρίς όμως να προσμετράται η γέννηση του προσώπου του οποίου αναζητείται ο βαθμός συγγένειας. Κατά συνέπεια, και με βάση τα άρθρα 1813 - 1824 του Αστικού Κώδικα, τα οποία εφαρμόζονται αναλογικά, δικαίωμα υποβολής δήλωσης έχουν οι κατιόντες του νεκρού⁶⁶. οι γονείς του νεκρού μαζί με τα αδέλφια του, καθώς και τα τέκνα και τα εγγόνια των αδελφών, εφόσον αυτοί δεν ζουν⁶⁷. οι παππούδες και οι γιαγιάδες του νεκρού και από τους κατιόντες αυτών τα τέκνα και τα εγγόνια⁶⁸. και, τέλος, οι προ-παππούδες και οι προγιαγιάδες του νεκρού⁶⁹. Ο/η σύζυγος του νεκρού περιλαμβάνεται σε όλες τις ανωτέρω τάξεις. Ένα αίτημα για αποτέφρωση του

⁶³ Λόγω της έλλειψης βιβλιογραφίας για το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο της αποτέφρωσης στην Ελλάδα, η ανάλυση και ο σχολιασμός των νόμων έγιναν κατόπιν υποδείξεων από τη νομικό Μ. Παπαδοπούλου, σε προφορική επικοινωνία μου μαζί της.

⁶⁴ ΦΕΚ Α' 57

⁶⁵ Παρ. 1

⁶⁶ Συγγενείς πρώτης τάξης, δηλαδή τέκνα, εγγόνια και δισέγγονα.

⁶⁷ Συγγενείς δεύτερης τάξης.

⁶⁸ Συγγενείς τρίτης τάξης.

⁶⁹ Συγγενείς τέταρτης τάξης.

θανόντος από συγγενείς υψηλότερης τάξης αποκλείει τις τυχόν διαφορετικές επιθυμίες των συγγενών χαμηλότερων τάξεων. Σε περίπτωση δε που συγγενείς οι οποίοι βρίσκονται στην ίδια τάξη διαφωνούν ως προς την διαχείριση της σωρού, η απόφαση λαμβάνεται από Εισαγγελέα⁷⁰. Τέλος, η παράγραφος 4 του άρθρου 35 του Ν. 3448 προβλέπει τη δημοσίευση προεδρικού διατάγματος για τη χωροθέτηση και λειτουργία των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών⁷¹ καθώς και τη δημοσίευση κοινής υπουργικής απόφασης η οποία θα διευθετεί ζητήματα τεχνικού ή λεπτομερειακού χαρακτήρα. Ο εν λόγω νόμος αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς μια πολιτική σύγκλισης με τα νομοθετικά πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς την αποτέφρωση νεκρών προσώπων, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η καύση για ημεδαπούς και αλλοδαπούς πολίτες της Ελλάδας οι οποίοι δεν υπόκεινται στο έθιμο της ταφής λόγω των θρησκευτικών τους παραδόσεων.

Αν και, εκ πρώτης όψεως, το άρθρο 35 του Ν. 3448/2006 φαίνεται να αναγνωρίζει ρητά σε όλους του Έλληνες πολίτες το δικαίωμα της ελεύθερης διάθεσης του σώματός τους μετά το θάνατό τους, τελικά παρατηρείται ασάφεια στο λόγο του νομοθέτη. Πιο συγκεκριμένα, η φράση «των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επέτρεπαν τη μετά θάνατον αποτέφρωση» επιδέχεται διττής ερμηνείας. Αφενός μεν θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως αναφορά στις επιμέρους πεποιθήσεις ως προς τη μετά θάνατον ζωή, δηλαδή να αφορά στην ατομική θρησκευτική συνείδηση του κάθε πολίτη, αφετέρου μπορεί να αφορά στη συγκεκριμένη θρησκευτική πίστη στην οποία ήταν ενταγμένος κατά τη διάρκεια της ζωής του ο εκάστοτε νεκρός. Στην πρώτη περίπτωση, θα αρκούσε απλά να γνωστοποιηθούν οι σχετικές πεποιθήσεις του νεκρού και να γίνουν σεβαστές μετά το θάνατό του, όπως προβλέπεται από τις διατάξεις της δεύτερης παραγράφου. Βάση της δεύτερης ερμηνείας, όμως, ανακύπτει πρόβλημα στην περίπτωση όπου οι λατρευτικοί κανόνες και η παράδοση του θρησκευτικού δόγματος το οποίο ακολουθούσε εν ζωή ο νεκρός δεν επιτρέπει την καύση των νεκρών, μα ο ίδιος είχε εκφράσει την επιθυμία να αποτεφρωθεί. Κατά συνέπεια, φαίνεται πως στον εν λόγω νόμο τίθενται προϋποθέσεις με τρόπο ασαφή έτσι ώστε να επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες, γεγονός το οποίο οπωσδήποτε

---

⁷⁰ Παρ. 2

⁷¹ Στο εξής Κ.Α.Ν.

επιφέρει κωλύματα στην εφαρμογή του λόγου του νομοθέτη και κάθε άλλο παρά εξυπηρετεί στο να επιτραπεί τελικά η αποτέφρωση νεκρών.

Το προεδρικό διάταγμα που προέβλεπε ο νόμος 3448 του 2006 δημοσιεύτηκε με καθυστέρηση τριών χρόνων, στις 12 Μαρτίου του 2009⁷². Σύμφωνα με αυτό, η δημιουργία, συντήρηση και λειτουργία των Κ.Α.Ν ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης⁷³ πρώτου βαθμού, δηλαδή στις Δημοτικές Κοινότητες και τις Κοινότητες, ενώ η διοίκηση και η διαχείρισή του μπορεί να ασκείται και από δημοτικά και κοινοτικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Τα Κ.Α.Ν μπορούν να χωροθετηθούν «κατά σειρά προτίμησης» εντός των κοιμητηρίων ή σε επαφή με αυτά ή σε περιοχές εκτός σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών, εφ' όσον αυτές δεν αποτελούν περιβαλλοντικά προστατευόμενες περιοχές. Το άρθρο 3⁷⁴ του Π.Δ. προβλέπει την πάροδο εξήντα ωρών από το θάνατο μέχρι την αποτέφρωση του νεκρού. Προκειμένου να χορηγηθεί άδεια αποτέφρωσης από τον Δήμαρχο ή τον Πρόεδρο της Κοινότητας του αρμόδιου Ο.Τ.Α απαιτείται η υποβολή ληξιαρχικής πράξης θανάτου, έγγραφης βεβαίωσης ιατροδικαστή ότι η αιτία θανάτου δεν χρήζει περαιτέρω ιατροδικαστικής διερεύνησης και ρητή δήλωση του θανόντος ότι επιθυμούσε την αποτέφρωση της σορού του, με την προϋπόθεση ότι έχει συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας του⁷⁵. Απουσία αυτής, προσκομίζεται δήλωση «του/της συζύγου ή των συγγενών του, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, έως και τον τέταρτο βαθμό, κατά σειρά τάξεως, ότι ο νεκρός επιθυμούσε να αποτεφρωθεί. Οι σύζυγοι προηγούνται των ανωτέρω συγγενών»⁷⁶. Η διαδικασία της αποτέφρωσης μπορεί να ανασταλεί με εντολή Εισαγγελέα για λόγους δημόσιας τάξης (εάν, για παράδειγμα παρεμποδίζει την εύρυθμη λειτουργία των Κ.Α.Ν) ή δημόσιας υγείας (σε περίπτωση κινδύνου από επιδημία ή υπόνοιας εγκληματικής ενέργειας)⁷⁷. Στο άρθρο 4 της παραγράφου 2 προβλέπεται υποχρεωτικά η τοποθέτηση της τεφροδόχου σε ειδικό χώρο φύλαξης (τεφροφυλάκιο) εντός του Κ.Α.Ν ή του κοιμητηρίου, ο ενταφιασμός της σε

---

⁷² Π.Δ. 31/2009

⁷³ Στο εξής Ο.Τ.Α.

⁷⁴ Παρ. 1

⁷⁵ Παρ. 2

⁷⁶ Παρ. 3

⁷⁷ Παρ. 4

υφιστάμενο κοιμητήριο ή η ελεύθερη εγκατάλειψή της στη θάλασσα, προϋποθέτοντας ότι η τεφροδόχος είναι διαλυτή στο νερό και δεν περιέχει ρυπογόνα στοιχεία. Η τέφρα μπορεί να διασπαρεί σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο ενθύμησης εντός του Κ.Α.Ν ή σε υπαίθριο χώρο εκτός κατοικημένης περιοχής ή στη θάλασσα⁷⁸.

Παρά το γεγονός ότι το εν λόγω προεδρικό διάταγμα διευθετεί σε μεγάλο βαθμό χωροθετικά και λειτουργικά ζητήματα των Κ.Α.Ν, φαίνεται πως και πάλι τίθενται περιορισμοί. Πιο συγκεκριμένα, η φράση «κατά σειρά προτίμησης» ως προς τον καθορισμό των χώρων δημιουργίας Κ.Α.Ν παρεμφαίνει πως ο χώρος εντός των κοιμητηρίων και σε επαφή με αυτά και οι περιοχές εκτός σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών δεν συνιστούν ισάξιες επιλογές καθώς επίσης και πως προκρίνεται ως βέλτιστη επιλογή η πρώτη. Ωστόσο, κάτι τέτοιο προσπίπτει σε δυσχέρειες δεδομένου ότι το Π.Δ. θέτει ως προϋπόθεση ότι η δημιουργία Κ.Α.Ν στους χώρους των κοιμητηρίων «δεν [θα] έρχεται σε αντίθεση με τις ισχύουσες στην περιοχή πολεοδομικές ρυθμίσεις»⁷⁹, ιδιαίτερα εάν ληφθεί υπ' όψιν η άναρχη χωροθέτηση πολλών κοιμητηρίων άνευ σχεδίου και χωρίς περιβαλλοντική αδειοδότηση. Είναι γεγονός πως οι μετεγκαταστάσεις των κοιμητηρίων ολοκληρώνονται με μεγάλες καθυστερήσεις και παράλληλα, σε ορισμένα εξ αυτών, παρατηρείται ασφυκτική πλήρωση των χώρων ταφής. Όλα τα παραπάνω οπωσδήποτε οδηγούν στην ανάκυψη δυσκολιών κατά τη διαδικασία χωροθέτησης ενός αποτεφρωτηρίου.

Επιπλέον, στο Π.Δ. 31/2009 γίνεται αναφορά μόνο σε συζύγους, αποκλείοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους/τις συντρόφους από σύμφωνο συμβίωσης από τη δυνατότητα υποβολής δήλωσης ότι ο νεκρός επιθυμούσε να αποτεφρωθεί. Ας σημειωθεί εδώ πως ο νόμος 3719, που προβλέπει το σύμφωνο συμβίωσης, ψηφίστηκε το 2008 και σε καμία περίπτωση δεν εξισώνει το σύμφωνο συμβίωσης με το γάμο αλλά το αναγνωρίζει ως μια μορφή εναλλακτικής συμβίωσης. Επομένως, στα μάτια του νομοθέτη ο/η σύντροφος από σύμφωνο συμβίωσης δεν εξομοιώνεται με τον/την σύζυγο και η αναλογική

---

⁷⁸ Αρ. 4, παρ. 3

⁷⁹ Αρ. 2, παρ. 1

εφαρμογή όλων των διατάξεων δεν επιτρέπεται παρά μόνο εάν κάτι τέτοιο ορίζεται ρητά και με σαφήνεια από τον εκάστοτε νόμο.

Η κοινή υπουργική απόφαση που προβλεπόταν από την παράγραφο 4 του άρθρου 35 του Ν. 3448/2006 δημοσιεύτηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, στις 6 Μαΐου του 2010⁸⁰. Η απόφαση αυτή - τα μηχανολογικά και περιβαλλοντολογικά άρθρα της οποίας διαμορφώθηκαν μέσα από τη συνεργασία της Γ.Γ. του Υ.Π.Ε.Κ.Α, του κ. Πέτρου Βαρελίδη, και του Svend-Jörk Sobolewski (μέλους της Παγκόσμιας Οργάνωσης Αποτέφρωσης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και τεχνικού συμβούλου)⁸¹ - αποσκοπεί στην τακτοποίηση ζητημάτων τεχνικού και λεπτομερειακού χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, διευθετούνται ζητήματα όπως η διαδικασία αφαίρεσης οργάνων από νεκρά σώματα που πρόκειται να αποτεφρωθούν⁸², οι περιβαλλοντικές προϋποθέσεις που οφείλουν να τηρούνται κατά τη διαδικασία της αποτέφρωσης⁸³ αλλά και όλες οι συνθήκες που απαιτούνται έτσι ώστε να διασφαλιστεί αφενός μεν η εύρυθμη λειτουργία του αποτεφρωτηρίου⁸⁴ αφετέρου ο σεβασμός στην κάθε σωρό και την τέφρα που θα προκύψει από αυτήν⁸⁵. Σε γενικές γραμμές δεν παρατηρείται κάποια παράλειψη ή σημεία τα οποία επιδέχονται δευτερογενών ερμηνειών στην ανωτέρω κοινή υπουργική απόφαση, καθώς δείχνει να βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τις σχετικές ευρωπαϊκές οδηγίες και να μην παραβιάζει συνταγματικά κατοχυρωμένα ανθρώπινα δικαιώματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, φαίνεται πως έχει η περίπτωση 1.2 της παραγράφου 2 του Παραρτήματος Ι, η οποία αφορά στην ύπαρξη μιας αίθουσας τελετών εντός του χώρου του αποτεφρωτηρίου όπου θα δύνανται να διεξαχθούν νεκρώσιμες τελετές, ανάλογα με το τελετουργικό του θρησκευόμενου του νεκρού. Παράλληλα, στην ίδια οδηγία καταδεικνύονται τα σημεία στα οποία μπορούν να λάβουν χώρα θρησκευτικές τελετές. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται πως «οι τελετές μπορούν να προσφέρονται από την οικογένεια και τους συγγενείς πριν ή μετά την

---

⁸⁰ Κ.Υ.Α. 20232/2010

⁸¹ <http://www.cremation.gr/creGreece.html>

⁸² Αρ 4, παρ. 2

⁸³ Ενδεικτικά: Αρ. 5, παρ.1, υποπαρ. 3α, 3β, 4, 5 και 6· αρ. 6, παρ. 3

⁸⁴ Ενδεικτικά: Αρ. 5, παρ. 1, υποπαρ. 1· Παράρτημα ΙΙ, παρ. 1, περιπτώσεις 1.2 και 1.3· Παράρτημα ΙΙ, παρ. 4

⁸⁵ Αρ. 4, παρ. 6· Αρ. 5, παρ. 1, υποπαρ. 2 και 3

αποτέφρωση ή στον ειδικό χώρο τελετών στο Κ.Α.Ν. ή σε όποιο άλλο λατρευτικό χώρο εκτός του Κ.Α.Ν.. Επιμνημόσυνες τελετές μπορούν να προσφέρονται από τις οικογένειες και τους συγγενείς, τόσο στο χώρο φύλαξης των τεφροδόχων, εντός των τεφροφυλακίων, όσο και στους χώρους ενθύμησης και στους χώρους ταφής της τέφρας. Επιμνημόσυνες τελετές μπορούν να προσφέρονται επίσης στους χώρους διασποράς της τέφρας». Μια τόσο καθορισμένη χωροθέτηση των επιμνημόσυνων τελετών θα μπορούσε ίσως να εκληφθεί ως μια έμμεση υπόδειξη πως, στο χώρο του αποτεφρωτηρίου, οι θρησκευτικοί εκπρόσωποι είναι ισάξιοι. Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε πως, στον συγκεκριμένο χώρο, οι εκπρόσωποι της “επικρατούσας” θρησκείας δεν τυγχάνουν ειδικής μεταχείρισης ή ιδιαίτερων προνομίων.

Το 2014, με τον νόμο 4277⁸⁶ λαμβάνουν χώρα νέες νομοθετικές αλλαγές όσον αφορά το ζήτημα της αποτέφρωσης. Το άρθρο 48 του εν λόγω νόμου προβλέπει την αντικατάσταση του άρθρου 35 του Ν. 3448/2006⁸⁷, και ορίζει ότι «η αποτέφρωση νεκρών πραγματοποιείται υποχρεωτικά στα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών (ΚΑΝ). Η εγκατάσταση και λειτουργία ΚΑΝ επιτρέπεται σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) πρώτου βαθμού σε εκτάσεις ιδιοκτησίας τους, εντός ή εκτός των διοικητικών τους ορίων, ή σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου των ΟΤΑ [...]»⁸⁸ και ότι «[...] είναι δυνατή η εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων αποτέφρωσης οστών νεκρών από ΟΤΑ πρώτου βαθμού ή από τα νομικά πρόσωπά τους, εντός των νομίμως λειτουργούντων από αυτούς κοιμητηρίων»⁸⁹. Με το άρθρο 49 του ίδιου νόμου ορίζεται πως προκειμένου να λάβει χώρα μία αποτέφρωση πρέπει να συνταχθεί ληξιαρχική πράξη εντός εξήντα ωρών από το θάνατο και προκειμένου να συμβεί αυτό πρέπει να προσκομισθούν η ληξιαρχική πράξη θανάτου⁹⁰, έγγραφη δήλωση ή σημείωμα του αποθανόντα ότι επιθυμούσε την αποτέφρωση της σωρού του και έγγραφη πιστοποίηση ιατροδικαστή όπου βεβαιώνεται ότι η αιτία θανάτου δεν χρήζει περαιτέρω ιατροδικαστικής διερεύνησης και ότι αφαιρέθηκαν από το

---

⁸⁶ «Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας - Αττικής και άλλες διατάξεις»

⁸⁷ Α' 57

⁸⁸ Παρ. 1

⁸⁹ Παρ. 4, έμφαση δική μου

⁹⁰ Όπως προβλέπεται από το άρθρο 32 του ν. 344/1976 (Α' 143)

σώμα του νεκρού τα τυχόν ακατάλληλα για αποτέφρωση ιατροτεχνικά μέρη⁹¹. Στην περίπτωση δε, όπου δεν υπάρχει δήλωση ή σημείωμα του θανόντος όπου εκφράζει την επιθυμία του για αποτέφρωση, προσκομίζεται «έγγραφο δήλωση του/της συζύγου αυτού ή του/της εν ζωή συντρόφου του θανόντος με τον/την οποίο/α ο τελευταίος είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης [...] ή, τέλος, των συγγενών πρώτου ή δευτέρου βαθμού του θανόντος, με βεβαίωση του γνησίου της υπογραφής τους». Προκειμένου για οστά νεκρών, «απαιτείται άδεια η οποία χορηγείται από τον δήμαρχο ή, [...] από τον πρόεδρο της δημοτικής ή τοπικής ενότητας ή τον εκπρόσωπο της τοπικής κοινότητας κατά περίπτωση»⁹², η οποία άδεια χορηγείται μετά από έγγραφη συναίνεση του/της συζύγου ή του/της εν ζωή συντρόφου του θανόντος με τον/την οποίο/α ο τελευταίος είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης ή των συγγενών πρώτου ή δευτέρου βαθμού του θανόντος. Επιπλέον, με το άρθρο 50 του Ν. 4277/2014 οι περισσότερες διατάξεις της ΚΥΑ 20232/2010⁹³ αποκτούν ισχύ νόμου. Εξαιρέση αποτελούν τα άρθρα 1⁹⁴ και 3⁹⁵, καθώς και οι παράγραφοι 1⁹⁶, 2⁹⁷ και 9⁹⁸ του άρθρου 4⁹⁹. Τέλος, μέσω του άρθρου 51 του Ν. 4277/2014 καταργείται το Π.Δ. 31/2009¹⁰⁰.

Με τη θέσπιση του ανωτέρω νόμου παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στο νομοθετικό τοπίο περί αποτέφρωσης. Αρχικά, δεν κρίνεται πια αναγκαία η ύπαρξη της φράσης «επιτρέπεται η αποτέφρωση» στο νόμο, πιθανώς λόγω της

---

⁹¹ Παρ. 1

⁹² Αρ. 49, παρ. 3

⁹³ Β' 745

⁹⁴ «Σκοπός - Πεδίο εφαρμογής»

⁹⁵ «Διαδικασία αδειοδότησης»

⁹⁶ «Ο Ο.Τ.Α. εκδίδει την άδεια αποτέφρωσης, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 3 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009, καταγράφοντας σε βιβλίο και δίδοντας αριθμό άδειας αποτέφρωσης»

⁹⁷ «Η διαδικασία της αποτέφρωσης λαμβάνει χώρα μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας διάθεσης των οργάνων σε περίπτωση που υπάρχει δήλωση δωρεάς οργάνων. Απαγορεύεται αυστηρά η αφαίρεση οργάνων ή μελών από το σώμα του νεκρού που πρόκειται να αποτεφρωθεί εάν δεν υπάρχει δήλωση δωρεάς οργάνων. Απαγορεύεται η αποτέφρωση της σωρού εάν προηγουμένως δεν αφαιρεθούν από το νεκρό σώμα τα ακατάλληλα προς αποτέφρωση ιατροτεχνικά μέρη, σύμφωνα με το άρθρο 3 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009»

⁹⁸ «Αν η τέφρα πρόκειται να εγκαταλειφθεί ελεύθερα στη θάλασσα ή να διασπαρθεί σε υπαίθριο χώρο, κατά τα οριζόμενα στην παρ. 3 του άρθρου 4 του Π.Δ. 31/2009 (ΦΕΚ 49Α), μαζί με τη βεβαίωση αποτέφρωσης παραδίδεται στην οικογένεια και η τεφροδόχος»

⁹⁹ «Κανονισμοί - Διαδικασίες»

¹⁰⁰ (Α' 49), «Προϋποθέσεις καθορισμού των χώρων δημιουργίας Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, όροι και έλεγχος της λειτουργίας τους και ειδικότερες προϋποθέσεις για την αποτέφρωση νεκρών»

αντισυνταγματικότητας του αντίθετου σκέλους του διπόλου, όπως θαδειχθεί καλύτερα στο τέλος του κεφαλαίου αυτού. Ταυτόχρονα, δεν γίνεται πλέον καμία αναφορά στις θρησκευτικές πεποιθήσεις του θανόντα, διευθετώντας κατ' αυτό τον τρόπο την ασάφεια που συνόδευε την αντίστοιχη φράση του Ν. 3448/2006¹⁰¹. Εκτός από την αντικατάσταση του άρθρου 35 του Ν. 3448/2006, με τον Ν. 4277/2014 τροποποιείται η διαδικασία αδειοδότησης για την εγκατάσταση Κ.Α.Ν., καταργώντας κάθε άλλη διάταξη ή απαγόρευση. Παράλληλα, καταργείται το προεδρικό διάταγμα του 2009. Ωστόσο, ο νομοθέτης, προβαίνοντας σε αυτή την κατάργηση, αφήνει ορισμένα κενά στο νομοθετικό ορίζοντα της καύσης των νεκρών, όπως το κατά πόσον αίρεται ο περιορισμός περί γειννίας των αποτεφρωτηρίων με τα κοιμητήρια ή τον τρόπο διαχείρισης των διχογνωμιών ανάμεσα σε συγγενείς της ίδιας τάξεως ως προς την αποτέφρωση του νεκρού σώματος ενός ατόμου. Επιπρόσθετα, στο νόμο του 2014 τα αποτεφρωτήρια διακρίνονται σε Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών¹⁰² και Μονάδες Αποτέφρωσης Οστών Νεκρών¹⁰³, παρά το γεγονός ότι στην ΚΥΑ 20232/2010 αναφερόταν ρητά πως «ο ειδικός σκοπός των αποτεφρωτηρίων [είναι η] αποτέφρωση νεκρών ανθρώπινων σωμάτων, μελών αυτών και οστών»¹⁰⁴, δημιουργώντας έτσι εκ του μηδενός την ανάγκη θέσπισης νέου νομοθετικού πλαισίου το οποίο θα ρυθμίζει και θα διευθετεί ζητήματα τεχνικού και λεπτομερειακού χαρακτήρα ως προς τις μονάδες αποτέφρωσης οστών νεκρών. Τέλος, διορθώνεται η παράλειψη αναφοράς των συντρόφων από σύμφωνο συμβίωσης¹⁰⁵, ενώ οι συγγενείς που μπορούν να υποβάλλουν αίτηση για την αποτέφρωση της σωρού περιορίζονται σε αυτούς του πρώτου και δευτέρου βαθμού και εξαιρούνται οι συγγενείς τρίτου και τέταρτου βαθμού οι οποίοι προβλέπονταν τόσο στον νόμο του 2006 όσο και στο προεδρικό διάταγμα του 2009.

---

¹⁰¹ (ΦΕΚ Α' 57), Αρ. 35, παρ. 1

¹⁰² Αρ. 48, παρ. 1

¹⁰³ Αρ. 48, παρ. 4

¹⁰⁴ Αρ. 5, παρ. 1, υποπαρ. 1

¹⁰⁵ Π.Δ. 31/2009

Στις 7 Οκτωβρίου 2015, ο τότε υπουργός Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Παναγιώτης Σκουρλέτης, εξέδωσε απόφαση¹⁰⁶ με την οποία διατυπώνονταν ένας αριθμός Πρότυπων Περιβαλλοντικών Δεσμεύσεων για τα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών, συμπληρωματικά ως προς αυτά που προέβλεπε η ΚΥΑ 20232/2010¹⁰⁷.

Ένα χρόνο αργότερα, ψηφίζεται ο νόμος 4368/2016, ο οποίος με το άρθρο 15 συμπληρώνει το άρθρο 35 του Ν. 344/1976¹⁰⁸ με το άρθρο 35Α, το οποίο ορίζει τα εξής: «Η επιλογή του τόπου ενταφιασμού είναι δικαίωμα του προσώπου¹⁰⁹. Κάθε φυσικό πρόσωπο, εφόσον το επιθυμεί, μπορεί ελεύθερα με ρητή, χωρίς όρο ή αίρεση, δήλωσή του ενώπιον συμβολαιογράφου να ορίσει τον τύπο της τελετής της κηδείας του και τον τόπο ενταφιασμού του. Με τη δήλωσή του αυτή ορίζονται τα πρόσωπα, συγγενικά ή μη που θα εκτελέσουν την επιθυμία του, τα οποία με σχετική δήλωσή τους στο ίδιο συμβολαιογραφικό έντυπο αποδέχονται τη δήλωση του προσώπου και αναλαμβάνουν την υποχρέωση να την εκτελέσουν¹¹⁰. Εφόσον τηρηθεί ο κατά τα ανωτέρω τύπος και η διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος δεν αντίκειται σε κανόνες δημόσιας τάξης, υγιεινής ή στα χρηστά ήθη, τα αρμόδια όργανα ή οι υπηρεσίες, που επιμελούνται της ταφής του νεκρού οφείλουν να συμμορφώνονται στη διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος χωρίς οποιαδήποτε άλλη προϋπόθεση ή διαδικασία, ακόμη και αν εναντιωθούν συγγενείς οποιουδήποτε βαθμού¹¹¹». Ταυτόχρονα, με την τρίτη παράγραφο του άρθρου 92 του ίδιου νόμου προστίθεται στο Ν. 4277/2014¹¹² το άρθρο 49α το οποίο αναφέρεται στη διαχείριση της τέφρας. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για απευθείας μεταφορά των παραγράφων 1 έως 7 του άρθρου 4 του Π.Δ. 31/2009.

Αναλυτικότερα, με το άρθρο 35Α, νομοθετείται πλέον η δυνατότητα των Ελλήνων πολιτών να επιλέγουν τόσο τον τύπο της τελετής της κηδείας τους όσο και τον τόπο ενταφιασμού τους. Με το σκέλος του άρθρου που αφορά στην

---

¹⁰⁶ Αριθμ. οικ. 152442 ΦΕΚ Β' 2156-07.10.2015

¹⁰⁷ Β' 45

¹⁰⁸ Α' 143

¹⁰⁹ Παρ. 1

¹¹⁰ Παρ. 2

¹¹¹ Παρ. 3

¹¹² Α' 156

επιλογή του τόπου ενταφιασμού καλύπτεται εμμέσως ένα σημαντικό κενό της ελληνικής νομοθεσίας, αυτό του δικαιώματος του θανόντος να δηλώσει τη βούλησή του να ενταφιαστεί. Με άλλα λόγια, εφόσον ο θανών δύναται να δηλώσει τον τόπο ενταφιασμού του, δηλώνει εμμέσως και την σχετική επιθυμία του για ενταφιασμό, η οποία και οφείλει να γίνει σεβαστή από τους συγγενείς του οι οποίοι επιθυμούν την αποτέφρωση της σωρού του, ακόμη και εάν δεν υπάρχει η υπεύθυνη δήλωση που προέβλεπαν όλοι οι προηγούμενοι νόμοι. Ωστόσο, η γενική αναφορά του εν λόγω άρθρου στον τόπο ενταφιασμού κρίνεται ως προβληματική, καθώς προκύπτουν ερμηνευτικές δυσχέρειες ως προς το ποιός δύναται να είναι αυτός, ιδιαίτερα εάν ληφθούν υπόψη οι ρήτρες των υγειονομικών διατάξεων. Ερχόμενοι στο σκέλος που αφορά τον τύπο της τελετής της κηδείας, μπορεί να διαπιστωθεί για ακόμη μία φορά η ασάφεια στον λόγο του νομοθέτη, καθώς η φράση «εφόσον [...] η διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος δεν αντίκειται σε κανόνες δημόσιας τάξης, υγιεινής ή στα χρηστά ήθη, τα αρμόδια όργανα ή οι υπηρεσίες, που επιμελούνται της ταφής του νεκρού οφείλουν να συμμορφώνονται στην διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος [...]» επιδέχεται δύο διαφορετικές ερμηνείες. Με βάση την πρώτη ερμηνεία, ως αρμόδια όργανα ή υπηρεσίες που επιμελούνται της ταφής μπορούν να θεωρηθούν και οι κληρικοί όλων των θρησκευμάτων, συμπεριλαμβανομένου και του Ορθόδοξου Χριστιανισμού. Τούτο θα συνεπαγόταν την υποχρέωση των ιερέων της Ορθόδοξης Εκκλησίας να τελέσουν εξόδιο ακολουθία σε όποιο πρόσωπο είχε επιλέξει εν ζωή, επικαλούμενο το νόμο 4368/2016, την αποτέφρωση της σωρού του αλλά και τον θρησκευτικό τύπο τελετής της κηδείας του, γεγονός το οποίο αντίκειται στις επιταγές της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου¹¹³. Από την άλλη, και σύμφωνα με τη δεύτερη ερμηνεία της ανωτέρω φράσης, η επιλογή του τύπου της τελετής της κηδείας θα πρέπει να νοηθεί ως αναπόσπαστο τμήμα της επιλογής του τόπου ενταφιασμού. Τούτέστιν, οι αντίστοιχες δηλώσεις περιορίζονται στον ενταφιασμό και την επιλογή θρησκευτικής ή πολιτικής κηδείας, και δεν περιλαμβάνουν την αποτέφρωση ως τρόπο διαθέσεως της σωρού. Σε κάθε περίπτωση, το Κράτος δεν μπορεί να υποδείξει, πόσο μάλλον να επιβάλλει, στην εκάστοτε θρησκευτική κοινότητα να αποδεχτεί ένα πρόσωπο το

---

¹¹³ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας (2014). *Εγκύκλιος 2959 Περί των κανονικών συνεπειών της καύσεως νεκρών*.

οποίο, με τις επιλογές του, αμφισβητεί την παράδοση και τη διδασκαλία της. Κατά συνέπεια, κρίνεται ορθότερο το άρθρο 35Α να ερμηνεύεται ως αφορόν την επιλογή ανάμεσα σε πολιτική και θρησκευτική κήδευση μόνον εφόσον ο θανών επιθυμούσε τον ενταφιασμό της σωρού του, και όχι σε περίπτωση αποτέφρωσης.

Τέλος, με το άρθρο 49α, ο νόμος 4277/2014¹¹⁴, στον οποίο και προστίθεται, διευρύνεται για να συμπεριλάβει στους έχοντες δικαίωμα να αιτηθούν αποτέφρωση και τους συγγενείς τρίτου και τέταρτου βαθμού, σε περίπτωση απουσίας σχετικής δήλωσης από τον ίδιο τον θανόντα.

Στις 15 Φεβρουαρίου 2017, εκδίδεται απόφαση των Υπουργείων Εσωτερικών, Οικονομίας και Ανάπτυξης, και Περιβάλλοντος και Ενέργειας¹¹⁵, με την οποία ρυθμίζονται τεχνικά και λεπτομερειακά ζητήματα ως προς την ίδρυση και λειτουργία των Κέντρων Αποτέφρωσης Οστών Νεκρών¹¹⁶. Πρόκειται για τις «Μονάδες Αποτέφρωσης Οστών Νεκρών», οι οποίες αποτελούν μια εκδοχή των Κ.Α.Ν και για πρώτη φορά εμφανίστηκαν στην παράγραφο 4 του άρθρου 48 του Ν. 4277/2014. Τα Κ.Α.Ο.Ν. αποτελούν κτιριακές εγκαταστάσεις στις οποίες «λαμβάνει χώρα η διαδικασία της αποτέφρωσης των οστών των νεκρών από τις εκταφές [και] είναι χαμηλού δυναμικού διαλείπουσας λειτουργίας με ωριαία δυναμικότητα αποτέφρωσης κάτω των 50 κιλών»¹¹⁷. Τα κέντρα αυτά μπορούν να βρίσκονται εντός των Κ.Α.Ν. ή να εγκαθίστανται αυτοτελώς στις περιοχές όπου επιτρέπεται και η ανέγερση Κ.Α.Ν¹¹⁸. Κατά τα λοιπά, εφαρμόζονται όλες οι ισχύουσες διατάξεις των Κ.Α.Ν.. Ταυτόχρονα, με τις παραγράφους 5 και 6 του άρθρου 4 της εν λόγω απόφασης, προβλέπεται η συμμετοχή «αμισθί [εκπροσώπου] νομικού προσώπου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα το οποίο εκ του καταστατικού του έχει ως κύριο αντικείμενο την αποτέφρωση νεκρών ή οστών νεκρών στην Ελλάδα και είναι πλήρες μέλος της Παγκόσμιας Οργάνωσης Αποτέφρωσης» κατά τη σύνταξη του κανονισμού λειτουργίας των Κ.Α.Ν. και Κ.Α.Ο.Ν..

---

¹¹⁴ Α' 156

¹¹⁵ Αριθμ. οικ. 4932 (ΦΕΚ Β' 441/15.02.2017)

¹¹⁶ Στο εξής Κ.Α.Ο.Ν.

¹¹⁷ Αριθμ. οικ. 4932, αρ. 2, παρ. 4

¹¹⁸ Αριθμ. οικ. 4932, αρ. 3, παρ. 2

Στις 31 Ιουλίου 2017 δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ο νόμος 4483/2017, ο οποίος με το άρθρο 133¹¹⁹ τροποποιεί την παράγραφο 1 του άρθρου 35 του Ν. 3448/2006 επιτρέποντας πλέον και σε ιδιώτες την εγκατάσταση και λειτουργία Κ.Α.Ν.¹²⁰. Με άλλα λόγια, πλέον η ίδρυση και λειτουργία ενός αποτεφρωτηρίου δεν είναι δικαίωμα μόνο των Δήμων και των Κοινοτήτων¹²¹ αλλά μπορεί να αποτελέσει και ιδιωτική πρωτοβουλία. Ωστόσο, μια τέτοια απόφαση μάλλον δεν έχει κριθεί ως συμφέρουσα οικονομικά από τους τυχόν επενδυτές, καθώς, σχεδόν ένα χρόνο μετά την ψήφιση του συγκεκριμένου νόμου, δεν έχει ακόμη προχωρήσει το ζήτημα της δημιουργίας αποτεφρωτηρίου στην ελληνική επικράτεια είτε από κρατική είτε από ιδιωτική πρωτοβουλία.

Τέλος, στις 18 Οκτωβρίου 2017 με το άρθρο 139 του νόμου 4495, τροποποιείται το πρώτο εδάφιο της παρ. 2 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006¹²² με τέτοιο τρόπο ώστε να «προωθείται η διευκόλυνση του Δήμου Αθηναίων στην αξιοποίηση των ΚΧ [κοινόχρηστων] χώρων που κατέχει στην περιοχή [του Ελαιώνα] για την κατασκευή ΚΑΝ»¹²³.

Το ζήτημα της αποτέφρωσης μπορεί, εκ πρώτης όψεως, να φαίνεται πως άπτεται μόνο του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας του ατόμου, ωστόσο σχετίζεται άμεσα και με το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση και την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Το γεγονός ότι κανένα Κέντρο Αποτέφρωσης δεν έχει λειτουργήσει ακόμη στην ελληνική επικράτεια έρχεται σε άμεση σύγκρουση με θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, κατοχυρωμένα τόσο με διεθνείς συνθήκες¹²⁴ όσο και σε συνταγματικό επίπεδο. Το δικαίωμα κάποιου στη διάθεση του σώματός του μετά θάνατον σύμφωνα με τις θρησκευτικές, κοσμοθεωρητικές και ιδεολογικές αντιλήψεις του αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του δικαιώματος του εκάστοτε πολίτη στην ελεύθερη ανάπτυξη της

---

¹¹⁹ Παρ. 1

¹²⁰ Περίπτωση β

¹²¹ Ο.Τ.Α. πρώτου βαθμού

¹²² Α' 57

¹²³ Αιτιολογική έκθεση - Σχέδιο νόμου «Έλεγχος και προστασία του δομημένου περιβάλλοντος». Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.taxheaven.gr/laws/circular/view/id/27013> (Τελευταία πρόσβαση: 15/06/2018).

¹²⁴ Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

προσωπικότητάς του¹²⁵, στην ελεύθερη επιλογή των θρησκευτικών του πεποιθήσεων¹²⁶ αλλά και στο σεβασμό της ανθρώπινης αξίας¹²⁷. Η ισότητα των πολιτών μεταξύ τους καθώς και ο σεβασμός των προσωπικών επιλογών κάθε πολίτη τόσο από το κράτος όσο και από τους συμπολίτες του αποτελούν προϋπόθεση για την εύρυθμη και έννομη λειτουργία της Πολιτείας και των μελών της, προϋπόθεση η οποία δείχνει να μην τηρείται όσον αφορά στο ζήτημα της καύσης των νεκρών. Η αποτέφρωση του ατόμου μετά θάνατον αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα, εντασσόμενο στην ελεύθερη επιλογή θρησκευτικών, και μεταφυσικών, πεποιθήσεων, και σε κάθε περίπτωση να ορίζει και να διαθέτει ελεύθερα το σώμα του, ακόμα και μετά θάνατον, σύμφωνα με τη βούλησή του.

---

¹²⁵ «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη» (Συντ., αρ. 5, παρ. 1)

¹²⁶ «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός» (Συντ., αρ. 13, παρ. 1)

¹²⁷ «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» (Συντ., αρ. 2, παρ. 1)

4. Τοποθετήσεις των ελληνόφωνων χρηστών του Facebook και του Twitter για την αποτέφρωση

Στο κεφάλαιο αυτό προτίθεται να αναλύσω τις θεματικές περιοχές που προκύπτουν από τα tweets και τις δημόσιες αναρτήσεις στο Facebook. Στόχος της ανάλυσής μου είναι να καθορίσω τις τοποθετήσεις των χρηστών ως προς το περιεχόμενό τους καθώς και να εντοπίσω τα νοηματικά μορφώματα που διατρέχουν τους λόγους τους (discourses). Κατά συνέπεια, αποσκοπώ στον εντοπισμό και την παρουσίαση των αντιλήψεων των ελληνόφωνων χρηστών του Facebook και του Twitter ως προς τους επιμέρους θεματικούς άξονες που προκύπτουν από τις απόψεις τους για το ζήτημα της αποτέφρωσης. Η ανάλυση έχει διαιρεθεί σε τρία επιμέρους υποκεφάλαια όπου εξετάζω κατά σειρά τις διαστάσεις που σχετίζονται με το ορθόδοξο δόγμα και την Εκκλησία της Ελλάδας, τις διαστάσεις που συνδέονται με τη δυτικοποίηση της ελληνικής κουλτούρας, και τον συσχετισμό της πρακτικής της καύσης των νεκρών με "αποκλίνουσες" συμπεριφορές. Όλες οι εν λόγω νοοτροπίες διαπλέκονται και αλληλεξαρτώνται.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο της ανάλυσής μου πραγματεύομαι ζητήματα όπως οι νοηματικές ερμηνείες που προκύπτουν από τον μη διαχωρισμό ελληνικού Κράτους και Εκκλησίας, ο ρόλος της ελληνορθοδοξίας στις απόψεις για την καύση των νεκρών και η ανάγκη συνδιαλλαγής του ορθόδοξου δόγματος με τη νεωτερικότητα, όπως αυτή προκύπτει από τις τοποθετήσεις των χρηστών των δύο κοινωνικών δικτύων. Στη συνέχεια, θα αναδείξω τις αντιλήψεις εκείνες που προκύπτουν από θέματα όπως είναι ο σκεπτικισμός απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την εφαρμογή πολιτικών σύγκλισης σε διακρατικό επίπεδο, καθώς και ο φόβος μιας πιθανής σύγκρουσης του χριστιανικού με τον ισλαμικό κόσμο. Στο τρίτο κομμάτι αυτού του κεφαλαίου θα μιλήσω για τη ρητορική εκείνη όπου η αποτέφρωση εμφανίζεται ως "παρέκκλιση" από τις νόρμες της ελληνικής κουλτούρας, εντάσσοντάς την σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τέτοιων συμπεριφορών.

Εκκοσμίκευση, ελληνο-χριστιανισμός και αντι-κληρικαλισμός

Στο πρώτο κομμάτι της ανάλυσής μου θα διερευνήσω τις αντιλήψεις αυτές που σχετίζονται με το ορθόδοξο δόγμα και την Εκκλησία της Ελλάδας, καθώς αμφότερα κατέχουν σημαντικότατο ρόλο στην ελληνική πραγματικότητα, διαμορφώνοντας και (ανα)παράγοντας ιδεολογίες, απόψεις και ταυτότητες. Αρχικά, θα αναφερθώ στις σχέσεις Εκκλησίας και ελληνικού κράτους σήμερα και στον ατελή διαχωρισμό της πρώτης από το δεύτερο σε μία προσπάθεια να καθορίσω το πλαίσιο στη βάση του οποίου φαίνεται να αναπτύσσεται η σύγκρουση του θεσμικού με το μη θεσμικό ως προς το ζήτημα της καύσης των νεκρών. Στη συνέχεια, θα εξετάσω την επίσημη θέση του ορθόδοξου δόγματος για την αποτέφρωση, όπως αυτή διατυπώνεται από ιεράρχες και θεολόγους, και θα διερευνήσω τις αντιλήψεις των σχολιαστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως προς αυτή. Έπειτα, θα αναπτύξω τη συσχέτιση του ελληνισμού με τον χριστιανισμό, όπως αυτή προκύπτει από τα ευρήματα της έρευνάς μου. Τέλος, θα καταδείξω τα αισθήματα αντι-κληρικαλισμού τα οποία φαίνεται να διατρέχουν τα σχόλια τόσο στο Twitter όσο και στο Facebook και θα επιχειρήσω να τα συσχετίσω με τη συνδιαλλαγή - επιτυχή ή όχι - του ορθόδοξου δόγματος με τη νεωτερικότητα.

Δεδομένου ότι η συζήτηση αφορά ένα κράτος όπου η Πολιτεία και η Εκκλησία δεν έχουν διαχωριστεί, είναι αναμενόμενο να προκύπτουν αντιπαραθέσεις στην αναζήτηση των θεσμών που ευθύνονται για τη μη εφαρμογή του νομοθετικού πλαισίου. Οι εκκλησιαστικοί εκπρόσωποι αισθάνονται ότι έχουν το δικαίωμα να εκφέρουν λόγο δημόσια για ζητήματα τα οποία θεωρούν ότι άπτονται της δικαιοδοσίας τους, ένα δικαίωμα το οποίο έχουν ασκήσει και σε άλλες περιπτώσεις όπως στην αποποινικοποίηση της μοιχείας (1982), στη νομοθετική αναγνώριση του πολιτικού γάμου (1982), στη διαγραφή του θρησκευματος από τα δελτία ταυτοτήτων (2000), στη νομοθέτηση του σύμφωνου ελεύθερης συμβίωσης (2008) αλλά και στη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στα σχολεία (2016). Όπως παρατηρεί και η Βασιλική Γεωργιάδου (2009: 138-139), πολιτική επιστήμονας, μπορεί να εντοπιστεί ένα μοτίβο αντίδρασης της Εκκλησίας «σε κάθε εγχείρημα (ή και

μόνο διαφαινόμενη πρόθεση) της πολιτικής εξουσίας για μετατροπή της σχέσης αυτής προς μια κατεύθυνση που θα διαχώριζε επαρκέστερα την κρατική εξουσία από τον θρησκευτικό θεσμό» και, όπως τονίζει η κοινωνιολόγος της θρησκείας Παπαγεωργίου (2017), κυρίως όταν πρόκειται για ζητήματα τα οποία θεωρεί πως παραδοσιακά εμπίπτουν στη σφαίρα επιρροής της, όπως η οικογένεια και η θρησκευτική εκπαίδευση. Ιδιαίτερα όσον αφορά στη λεγόμενη "διαμάχη των ταυτοτήτων", η αντίθεση της Εκκλησίας ήταν τέτοια που όχι μόνο διοργανώθηκαν με πρωτοβουλία της πορείες διαμαρτυρίας στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, όπου συμμετείχε πλήθος λαϊκών και κληρικών, αλλά προέβη μέχρι και σε συγκέντρωση υπογραφών σε μια προσπάθεια να ασκηθεί πίεση στην τότε κυβέρνηση έτσι ώστε να διενεργηθεί δημοψήφισμα για την αναγραφή ή όχι του θρησκέυματος στα αστυνομικά δελτία ταυτότητας¹²⁸.

Η δημόσια σύγκρουση Εκκλησίας και Κράτους δεν αποτελεί νέο φαινόμενο για την Ελλάδα ούτε περιορίζεται μόνο στο ζήτημα της αποτέφρωσης, αλλά μάλλον αποτελεί λογικό επακόλουθο της σύνδεσης των δύο θεσμών, όπως γίνεται διακριτό και από τη χρονολογική συνέπεια των αντιπαραθέσεων. Αν και σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, με εξαίρεση την περίπτωση της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών, η Εκκλησία της Ελλάδας δεν κατόρθωσε να σταθεί εμπόδιο στην εφαρμογή των νόμων, το γεγονός πως αναγνωρίζεται ως επικρατούσα θρησκεία από το Σύνταγμα¹²⁹, δίνει το δικαίωμα στους εκπροσώπους της να τοποθετούνται δημόσια, αναλαμβάνοντας έτσι και έναν πιο πολιτικό ρόλο και αναπτύσσοντας λόγο παρόμοιο με εκείνο των συντηρητικών πολιτικών παρατάξεων άλλων χωρών. Από την άλλη, οι ιεράρχες σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν πολιτικούς εκπροσώπους και δεν είναι λίγοι οι σχολιαστές στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης οι οποίοι επισημαίνουν πως δικαίωμα λόγου και εκφοράς των απόψεών τους θα έπρεπε να έχουν μόνο όταν απευθύνονται στο ποίμνιό τους και όχι δημόσια. Ωστόσο, όπως τονίζουν τόσο η Molokotos-Liederman (2003), κοινωνιολόγος της

¹²⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την αντιπαραθέση της Εκκλησίας και της Πολιτείας για το ζήτημα της αναγραφής του θρησκέυματος στις αστυνομικές ταυτότητες, οι αναγνώστες παραπέμπονται στα κείμενα των Roudometof (2011), Γεωργιάδου (2009), Halikiopoulou (2008) και Molokotos-Liederman (2003).

¹²⁹ «Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. [...]» (Σύνταγμα της Ελλάδας, αρ. 3 §1).

θρησκείας, όσο και η Προδρόμου (1995), πολιτική επιστήμονας, για τον ορθόδοξο χριστιανισμό, η πίστη αποτελεί τρόπο ζωής, ταυτίζεται με την εμπειρία και την πράξη, και, επομένως, οι ιεράρχες του δεν θα μπορούσαν να κρατήσουν μια παθητική στάση απέναντι στον κόσμο και τα ζητήματα που προκύπτουν από τη βίωση της θρησκείας μέσα σε ένα κοσμικό περιβάλλον. Από την άλλη, η Παπαγεωργίου (2017) θεωρεί πως οι πολίτες σε πολλές περιπτώσεις αναμένουν την παρέμβαση της επισκοπικής ιεραρχίας σε "δύσκολα" ζητήματα, και πως, ακριβώς μέσω αυτών των τοποθετήσεων, η Εκκλησία εκτονώνει μέρος των εντάσεων που περιβάλλουν τα θέματα αυτά, αναλαμβάνοντας το ρόλο ενός σταθεροποιητικού κοινωνικού παράγοντα. Η άποψη αυτή της Παπαγεωργίου θα μπορούσε να γίνει καλύτερα αντιληπτή αν λάβουμε υπόψη και την παρατήρηση της Παπαγαρουφάλη (2002: 49) πως «ο επίσημος νομικός και ιατρικός λόγος [...] όταν επιτελείται δημόσια, γίνεται αισθητός ως επί το πλείστον ως μια βίαιη και παράνομη παρέμβαση στη ζωή και το "πεπρωμένο" των Ελλήνων».

Παράλληλα, η σύμπλεξη Κράτους-Εκκλησίας προβληματοποιεί και άλλες καταστάσεις, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με την εφαρμογή του Ν. 4368/2016 (αρ. 15, παρ. 3¹³⁰), καθώς παρ' ότι οι ιερείς συμπεριλαμβάνονται στα «αρμόδια όργανα ή υπηρεσίες, που επιμελούνται της ταφής του νεκρού», και άρα οφείλουν να συμμορφωθούν στην επιθυμία του θανόντος, η εγκύκλιος 2959 της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου τονίζει τη μη τέλεση νεκρώσιμης ακολουθίας ή/και επιμνημόσυνης δέησης σε όσους επιλέξουν να αποτεφρωθούν. Έτσι, αν οι ιερείς νοηθούν ως δημόσιοι υπάλληλοι, δεδομένου ότι, όπως αναφέρει ο πολιτικός επιστήμονας Χρυσόγελος (2014: 29) «η Ελλάδα είναι μια χώρα όπου το κράτος αναλαμβάνει πλήρως την χρηματοδότηση μισθών, συντάξεων και άλλων εξόδων της επικρατούσας εκκλησίας», οφείλουν να συμμορφωθούν στη νομοθεσία· αν όμως νοηθούν ως θρησκευτικοί εκπρόσωποι, έχουν το δικαίωμα να μην εφαρμόζουν κανόνες που αντίκεινται στις θρησκευτικές τους δοξασίες. Η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο εάν ληφθεί υπόψη το άρθρο 13,

---

¹³⁰ «Εφόσον τηρηθεί ο κατά τα ανωτέρω τύπος και η διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος δεν αντίκειται σε κανόνες δημόσιας τάξης, υγιεινής ή στα χρηστά ήθη, τα αρμόδια όργανα ή οι υπηρεσίες, που επιμελούνται της ταφής του νεκρού οφείλουν να συμμορφώνονται στη διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος χωρίς οποιαδήποτε άλλη προϋπόθεση ή διαδικασία, ακόμη και αν εναντιωθούν συγγενείς οποιουδήποτε βαθμού.»

παράγραφος 4 του Συντάγματος της Ελλάδας, σύμφωνα με το οποίο «Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους». Με άλλα λόγια, η απόφαση της Δ.Ι.Σ. να μην ψάλλεται η σωρός κάποιου που πρόκειται να αποτεφρωθεί έρχεται σε άμεση σύγκρουση με τις επιταγές του Συντάγματος, καθώς, στην ουσία, οι ιερείς αρνούνται να συμμορφωθούν προς το Ν. 4368/2016 επικαλούμενοι τη θρησκευτική τους συνείδηση. Πέραν των νομικών προεκτάσεων της σχέσης Κράτους-Εκκλησίας στα ελληνικά δεδομένα, φαίνεται πως τόσο η αξιοπιστία όσο και η νομιμότητα της δεύτερης έχουν δεχτεί ισχυρότατα πλήγματα στη συνείδηση του μέσου Έλληνα, καθώς «θεωρείται από την ευρύτερη ελληνική κοινωνία ως ένας πολιτικός θεσμός που λειτουργεί σύμφωνα με τα τελείως κοσμικά συμφέροντα ενός αποκλειστικού κυκλώματος ιεραρχών» (Προδρόμου 1995). Η προβληματική της υφιστάμενης σχέσης ανάμεσα στην Εκκλησία και το ελληνικό Κράτος, τόσο νομικά όσο και πρακτικά, δεν έχει περάσει απαρατήρητη από τους σχολιαστές του Facebook και του Twitter:

«Απάλλαξέ με από τη φορολογία και το μισθό σου και δε θα σου ζητήσω τίποτα! Όσο σε πληρώνω όμως θα παρέχεις τις υπηρεσίες σου χωρίς αντιρρήσεις. Clear??»

«Έχει πολύ ενδιαφέρον ότι η ιερά σύνοδος επικαλείται την θρησκευτική ελευθερία για να αποφύγει την εκτέλεση θρησκευτικού καθήκοντος. Αφενός διότι στις γραφές δεν έχει ανακαλύψει κανένα απόσπασμα το οποίο να απαγορεύει ρητώς την αποτέφρωση, άρα επιχειρεί ερμηνεία και μάλιστα χωρίς οικουμενική σύνοδο. Αφετέρου διότι πρόκειται για δημόσιους λειτουργούς και υπάρχουν ήδη αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου που απορρίπτουν την θρησκευτική ελευθερία ως επιχείρημα δημοσίων υπαλλήλων για να αποκλίνουν από τα καθήκοντά τους. Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι χάνουν το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Απλά θα πρέπει να επιλέξουν αν θέλουν να είναι δημόσιοι υπάλληλοι ή ιδιώτες, ώστε να την ασκούν σε όλη της την έκταση. Άρα επανέρχεται και πάλι το γνωστό θέμα: κράτος ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου;»

Για του σχολιαστές στο Facebook και το Twitter, το ζήτημα της αποτέφρωσης, όπως και όλα τα ζητήματα στα οποία υπάρχει αντιπαράθεση μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας, συσχετίζεται άμεσα με τη θρησκευτική πίστη τους, επιτρέποντας μιας μορφής ευρεία κατηγοριοποίησή τους σε εκείνους οι οποίοι δηλώνουν μη θρησκευόμενοι και τάσσονται υπέρ της αποτέφρωσης, εκείνους οι οποίοι δηλώνουν θρησκευόμενοι και τάσσονται κατά της αποτέφρωσης και εκείνους οι οποίοι δηλώνουν θρησκευόμενοι αλλά τάσσονται υπέρ της αποτέφρωσης για τον εαυτό ή τους οικείους τους. Ας σημειωθεί εδώ, πως αν και δεν δηλώνουν ευθέως όλοι οι σχολιαστές τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, οι αντιλήψεις τους για το θέμα της καύσης των νεκρών βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις τοποθετήσεις τους για το Ορθόδοξο δόγμα και όσους το υπηρετούν ή το ακολουθούν, δηλαδή τους ιερείς και τους πιστούς. Ο συσχετισμός αυτός θα μπορούσε να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι για τον Ορθόδοξο χριστιανισμό, όπως τονίζουν τόσο ο μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Ιερόθεος (1999) όσο και ο θεολόγος Χριστινάκης (1999), οι νεκροί επιβάλλεται να θάβονται και όχι να καίγονται, ως δείγμα πίστης στη διδασκαλία του Ιησού και προσπάθειας να ακολουθηθεί το παράδειγμά του. Πολλοί σχολιαστές των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ωστόσο, δεν φαίνεται να ικανοποιούνται από την εν λόγω ερμηνεία των ορθόδοξων ιεραρχών για την απόρριψη της αποτέφρωσης ως τρόπου διαχείρισης του νεκρού σώματος:

«είμαι χριστιανή ορθόδοξη .αυτό που θέλω είναι να αποτεφρωθώ ,οι λόγοι πάρα πολλοί.ας μου πει κάποιος γιατί δε μου το επιτρέπει η θρησκεία μου?γιατί να πρέπει να κοστίζει μια περιουσία η αποτέφρωσή μου?γιατί να μην έχω επιλογή?»

«ΚΑΙ ΜΕΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ, ΑΛΛΑ ΘΕΛΟΥΜΕ ΝΑ ΑΠΟΤΕΦΡΩΘΟΥΜΕ....! ΠΟΤΕ ΚΑΙ ΠΟΥ ΕΙΠΕ Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΟΤΙ ΟΙ ΝΕΚΡΟΙ.....ΘΑΒΟΝΤΑΙ??????»

Οι περισσότεροι υπερασπιστές της ταφής επικαλούνται το χωρίο «[...] έως ότου αποστρέψαι σε εις την γη, εξ ης ελήφθης, ότι γη ει και εις γην απελεύση» (Γεν., 3, 19) της Παλαιάς Διαθήκης ως το σημείο στο οποίο καταδεικνύεται στην Αγία Γραφή η οδηγία περί ταφής. Δεν υπάρχει σημείο στην Παλαιά ή την Καινή

Διαθήκη όπου να καταδικάζεται ξεκάθαρα η πρακτική της καύσης και, όπως αναφέρει ο Ιερόθεος (1999), δεν έχει εντοπιστεί «απόφαση Οικουμενικής και Τοπικής Συνόδου που να καταδικάζει την καύση, ακριβώς γιατί δεν διανοήθηκε κανείς να θέσει ζήτημα καύσεως των σωμάτων». Το "κενό" αυτό στην χριστιανική πίστη έρχεται να καλύψει αφενός η ορθόδοξη παράδοση αφετέρου η αντίληψη πως το σώμα αποτελεί ναό του Αγίου Πνεύματος, δηλαδή της ψυχής.

Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος (1999) «πολλά από εκείνα τα οποία ισχύουν εις την πίστιν μας μπορεί να μην έχουν δογματικήν κάλυψιν, έχουν όμως παραδοσιακότητα και αυτή η παλαιά παράδοσις είναι εκείνη, η οποία προσδίδει εις όλες αυτές τις πρακτικές και τις τακτικές μίαν αρχαιοπαράδοτον, θα έλεγε κανείς, πρακτικήν». Μάλιστα, θεολόγοι, όπως ο Χριστινάκης (1999), αναφέρουν πως η ορθόδοξη παράδοση της ταφής έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα για τους πιστούς χριστιανούς και δεν μπορεί να αλλάξει, καθώς η εφαρμογή της φτάνει μέχρι τον Ιησού Χριστό, κάτι το οποίο την καθιστά «Ιερά Παράδοση». Φαίνεται πως η Εκκλησία της Ελλάδας, σε μια προσπάθεια καθοδήγησης του ποιμνίου της σε ζητήματα που άπτονται του σύγχρονου τρόπου ζωής και όπου δεν υπάρχουν σαφείς "οδηγίες" στα ιερά κείμενα, προτάσσει την ορθόδοξη παράδοση ως ισάξια των κειμένων της Βίβλου και προωθεί την τήρηση των παραδεδωγμένων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο ζήτημα της καύσης πολύ συχνά επιστρατεύονται από τους θεολόγους (Μαντζαρίδης 1999· Χριστινάκης 1999) παραδείγματα από την Παλαιά Διαθήκη όπου η πρακτική λειτουργεί τιμωρητικά για πολύ βαριά αμαρτήματα.

Από την άλλη, η υιοθέτηση της πρακτικής της αποτέφρωσης συγκρούεται νοηματικά με τη διδασκαλία του χριστιανισμού, η οποία «σέβεται το ανθρώπινο σώμα, που το θεωρεί ναό του Αγ. Πνεύματος, το ένα στοιχείο της υποστάσεως του ανθρώπου», καθώς «κάτω από την επιθυμία καύσεως κρύπτεται η περιφρόνηση προς το σώμα, η απιστία στην ανάσταση των νεκρών, η μετεμψύχωση και ίσως να κρύπτεται και η άρνηση της υπάρξεως της ψυχής μετά τον θάνατο» (Ιερόθεος 1999). Με άλλα λόγια, για το ορθόδοξο δόγμα, η ψυχή και το σώμα του ανθρώπου είναι άρρηκτα δεμένα ακόμη και μετά θάνατον· κατ' επέκταση, το σώμα θα πρέπει να τιμάται μετά το φυσικό θάνατο του προσώπου

και να εναποτίθεται στη γη μέχρις ότου επέλθει η φυσική φθορά του λόγω αποσύνθεσης. Από αυτή την οπτική, η διαδικασία της αποτέφρωσης υποδηλώνει έλλειψη σεβασμού για το νεκρό σώμα, το οποίο φιλοξένησε την ψυχή κατά τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Για τους ιεράρχες και τους θεολόγους του ορθόδοξου δόγματος, η πρακτική της αποτέφρωσης συνιστά «εικονοκλαστική» πράξη (Καρπάθιος 1999· Χατζηνικολάου 1999), «κορυφαίο σύμβολο του μηδενισμού» (Καρπάθιος 1999), καθώς «προσβάλλει το χριστολογικό δόγμα» (Μαρίνος 1999· Χατζηνικολάου 1999). Άλλωστε, σύμφωνα με την ερμηνευτική προσέγγιση του Αρχιεπίσκοπου Χριστόδουλου (1999) πάνω στο λόγο του απόστολου Παύλου (Α΄ Κορ, 6, 19-20¹³¹), «το σώμα μας δεν είναι κτήσις μας, είναι χρήσις μας. Έχουμε το δικαίωμα να το χρησιμοποιούμε και δεν είναι ιδιοκτησία μας», δηλαδή το σώμα του εκάστοτε πιστού δεν ανήκει στον ίδιο για να αποφασίζει πώς θα το διαχειριστεί αλλά στο Θεό και δημιουργό του. Για το ορθόδοξο δόγμα, η ανάσταση των νεκρών, η οποία θα ακολουθήσει της Δευτέρας Παρουσίας, δεν θα αφορά μόνο στις ψυχές αλλά και στα φυσικά σώματα των νεκρών, ακριβώς όπως συνετελέσθη και για τον ιδρυτή της, Ιησού Χριστό. Επομένως, η καύση του νεκρού σώματος όχι μόνο συνιστά βίαιη αποκοπή της ψυχής από το νεκρό σώμα αλλά και πλήρη και ολοκληρωτική αποστέρηση της πιθανότητας ανάστασης. Ο ιερέας Χατζηνικολάου (1999) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η Εκκλησία, λοιπόν, αρνείται την καύση, γιατί αρνείται το ανθρώπινο τέλος και τη βία πάνω στον άνθρωπο. Επιλέγει την ταφή, γιατί έχει πίστη και ελπίδα στο αιώνιο μέλλον του ανθρώπου και αναθέτει στη φύση την ευθύνη της φυσιολογικής φθοράς του φυσικού παρόντος του ανθρώπου».

Οι θεολογικές αυτές ερμηνείες, ωστόσο, φαίνεται πως κρίνονται ως ανεπαρκείς από ένα μερίδιο των πιστών του ορθόδοξου δόγματος καθώς δεν ισοσταθμίζουν «το φόβο, την απελπισία και τον θυμό που νιώθουν οι χριστιανοί για τον θάνατο, καθώς και τον τρόπο που αισθάνονται στην ιδέα ότι θα σαπίσουν και θα τους "φάνε" τα σκουλήκια, ο χάρος, το μαύρο και υγρό χόμα» (Παπαγαρουφάλη 2002: 231). Πολλοί από τους σχολιαστές των κοινωνικών

---

¹³¹ «Ἡ οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστέ ἑαυτῶν, ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, αὐτὴν ἔστι τοῦ Θεοῦ.»

δικτύων, μέσα σε ένα κληροδότημα διαφωτιστικής παράδοσης με τη γνωστή έμφαση που αποδίδει στην υποκειμενικότητα, φαίνεται πως αντιτίθενται σθεναρά στην ιδέα πως το σώμα τους δεν τους ανήκει, κάποιοι μάλιστα επισημαίνοντας πως πολλά χωρία της Καινής Διαθήκης δεν τηρούνται πλέον κατά γράμμα:

«ΓΙΑΤΙ ΡΕ ΠΑΙΔΙΑ" ΕΛΕΟΣ" ΔΕΝ ΕΧΩ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟ ΣΩΜΑ ΜΟΥ ΝΑ ΤΟ ΚΑΝΩ ΟΤΙ ΘΕΛΩ? ΔΗΛΑΔΗ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΤΙΜΟΤΕΡΟ ΝΑ ΜΕ ΦΑΝΕ ΤΑ ΣΚΟΥΛΗΚΙΑ? ΓΙΑ ΝΑ ΠΛΗΡΩΣΕΙ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΟΥ ΤΗΝ ΤΑΡΙΦΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΑΦΟ ΜΟΥ? Ή ΤΟ ΜΕΡΤΙΚΟ ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΕΚΡΩΣΙΜΗ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ!!!! ΠΙΣΤΕΥΩ ΠΟΛΥ ΣΤΟΝ ΘΕΟ ΑΛΛΑ ΤΟ ΣΩΜΑ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΟ ΜΟΥ!!!!!!»

Άλλοι πάλι, μιλούν ευθέως για υποκρισία των ορθόδοξων ιεραρχών, φέρνοντας στο προσκήνιο το ζήτημα της εκταφής, το οποίο γίνεται αποδεκτό από τις ιερατικές αρχές παρ' ότι, κατά τη γνώμη των σχολιαστών, συνιστά μια ακραία μορφή διαχείρισης της σορού η οποία δεν εμπεριέχει κανένα στοιχείο σεβασμού προς το νεκρό πρόσωπο και τους οικείους του:

«ΟΤΑΝ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ ΜΑΣ ΡΙΧΝΟΥΝ ΣΤΟ ΧΩΝΕΥΤΗΡΙ ΤΟ ΞΕΡΕΤΕ ΟΤΙ ΡΙΧΝΟΥΝ ΚΑΥΣΤΙΚΑ ΓΙΑ ΝΑ ΓΙΝΟΥΝ ΣΤΑΧΤΗ ΤΑ ΚΟΚΑΛΑ ???? ΑΝ ΕΙΝΑΙ ΣΩΣΤΟ ΝΑ ΜΑΣ ΘΑΒΟΥΝ ΓΙΑΤΙ ΧΩΜΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΚΑΙ ΧΩΜΑ ΘΑ ΓΙΝΟΥΜΕ ΓΙΑΤΙ ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΕΚΤΑΦΗ ??? ΕΧΕΤΕ ΒΡΕΘΕΙ ΠΟΤΕ ΣΕ ΕΚΤΑΦΗ???? ΟΤΙ ΧΥΔΑΙΟΤΕΡΟ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΤΕΡΟ ΥΠΑΡΧΕΙ.... ΜΠΡΑΒΟ ΠΟΥ ΘΑ ΕΧΟΥΜΕ ΤΗΝ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ!!!!!!»

«xilies fores sti pira ap to na anoigoun tous tafous k na mazeoun kokala k an dn exeis liwsei se ksanathavoun thriller»[Χίλιες φορές στην πυρά απ' το να ανοίγουν τους τάφους και να μαζεύουν κόκαλα κι αν δεν έχεις λιώσει σε ζαναθάβουν θρίλερ]

Φυσικά, μπορούν να εντοπιστούν και τα αντίστοιχα αντεπιχειρήματα όσον αφορά στο ζήτημα της εκταφής. Οι σχολιαστές που τοποθετούνται υπέρ της

ταφής συχνά χρησιμοποιούν ως επιχείρημα την ύπαρξη των λειψάνων των αγίων, τα οποία δεν θα μπορούσαν να έχουν ανευρεθεί και διατηρηθεί σε περίπτωση εφαρμογής της πρακτικής της αποτέφρωσης, κάτι το οποίο δεν έχει αφεθεί ασχολίαστο από τους χρήστες των κοινωνικών δικτύων που τάσσονται υπέρ της αποτέφρωσης (Εικ. 1). Ταυτόχρονα, οι υπερασπιστές της ταφής συχνά αντιστρέφουν το επιχείρημα της εκταφής διερωτών μενοι για το εξίσου δυσβάσταχτο, κατά τη γνώμη τους, ψυχολογικό κόστος της αποτέφρωσης:

«Και εφόσον δεν αντέχεις την εκταφή .. Πως αντέχεις να κάψεις τη σάρκα των αγαπημένων ανθρώπων ε..??»

Εικόνα 1

Στο Twitter, χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον εικόνες από το νεκροταφείο Σχιστού ως απάντηση στην απόφαση που έλαβε το 2014 η Δ.Ι.Σ. να μην τελείται νεκρώσιμη ακολουθία ή/και επιμνημόσυνη δέηση σε εκείνους που επιλέγουν την αποτέφρωση (Εικ. 2). Στις 31 Οκτωβρίου 2014 διενεργήθηκε αυτοψία από το Τμήμα Υγειονομικού και Περιβαλλοντικού Ελέγχου της Περιφερειακής Ενότητας Πειραιά στο κοιμητήριο Σχιστού, κατά τη διάρκεια της οποίας διαπιστώθηκε πως «στο βόρειο τμήμα του [...] έχουν εναποτεθεί πρόχειρα μεγάλες ποσότητες αδρανών υλικών (τεμάχια τσιμέντου και μαρμάρου) και ογκωδών απορριμμάτων σε ανοιχτές μαύρες σακούλες (προϊόντα εκταφών, όπως σάβανα και ενδύματα νεκρών, τεμάχια φέρετρων, ξύλα, υπολείμματα στεφάνων

κ.α.), με αποτέλεσμα ο χώρος αυτός να αποτελεί χώρο ανεξέλεγκτης διάθεσης απορριμμάτων»¹³².

Εικόνα 2

Η παραπάνω είδηση, σε συνδυασμό με τις δηλώσεις της Δ.Ι.Σ. πως «η αποτέφρωση του σώματος δεν είναι σύμφωνη προς την πράξη και παράδοση της Εκκλησίας για θεολογικούς, κανονικούς και ανθρωπολογικούς λόγους» και πως «εκείνος ο οποίος αποδεδειγμένως οικειοθελώς εδήλωσε την επιθυμία περί καύσεως του σώματός του, δηλώνει την αυτονόμησή του και ως εκ τούτου δεν τελείται Νεκρώσιμος Ακολουθία και Ιερό Μνημόσυνο υπέρ αυτού»¹³³, οδήγησε αρκετούς σχολιαστές να ασκήσουν έντονη κριτική στην Εκκλησία της Ελλάδας. Δεδομένου ότι η Εγκύκλιος 2959 της Δ.Ι.Σ. δεν περιλαμβάνει μια επίσημη αιτιολόγηση για την απόρριψη της πρακτικής, αρκετοί έκριναν πως η απόφαση εμπεριείχε στοιχεία "εκβιασμού", μίλησαν για επιθυμία της Εκκλησίας να περιορίσει την ελεύθερη βούληση του ατόμου ή/ και αμφισβήτησαν ακόμη και το δικαίωμα της Εκκλησίας και των εκπροσώπων της να εκφέρουν δημόσιο λόγο:

¹³² "Μίνι χωματερή στο βόρειο τμήμα του νεκροταφείου Σχιστού". 2014. *Το Βήμα*.

¹³³ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος. 2014. Εγκύκλιος 2959 «Περί των κανονικών συνεπειών της καύσεως νεκρών».

«Αποτέφρωση νεκρών. Ελλάδα. Δουλοκτησία επί ψυχών και σωμάτων.»

«Ας το πάρουμε απόφαση.ζούμε σε ένα θεοκρατικό κράτος.Εάν δεν πει το οκ η εκκλησία σε πολλά θέματα δεν γίνεται τίποτα.Σαν να λέμε Ιράν ένα πράγμα.»

«Η Ιερά Σύνοδος δήλωσε ότι δεν θα κηδεύει όσους θέλουν αποτέφρωση. Για όσους νομίζουν ότι IS σημαίνει μόνο ισλαμικό κράτος..»

Από την άλλη, δεν ήταν λίγοι και εκείνοι οι οποίοι με τη σειρά τους άσκησαν έντονη κριτική σε όσους επιθυμούν αποτέφρωση αλλά και νεκρώσιμη ακολουθία:

«Πάντως όσοι θέλουν να κάνουν αποτέφρωση & τους ενοχλεί η Εκκλησία που δεν θα τους κάνει μνημόσυνο,πρέπει να κουνήσουν λίγο το κεφάλι τους...»

«Νομίζω ότι αυτοί που καίνε τους νεκρούς τους,δεν είναι ορθόδοξοι χριστιανοί... κι αν οι ιερείς αρνούνται να τους διαβάσουν την εξώδιο ακολουθία,να μην διαμαρτυρηθούν!!!!»

Η κριτική αυτού του είδους θα μπορούσε να ερμηνευθεί από την τάση αρκετών σχολιαστών να ταυτίζουν την πρακτική της αποτέφρωσης με θρησκείες ή/ και δόγματα διάφορα του ορθόδοξου χριστιανισμού, ή ακόμη και με την απουσία θρησκευτικού συναισθήματος (αθεΐα):

«Οι χριστιανοί ορθόδοξοι ακολουθούμε αυτά που λέει Η θρησκεία μας. ΟΙ ΑΘΕΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΘΕΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΘΕΝ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΙ ΑΜΑ ΘΕΛΕΤΕ ΤΑ ΑΠΟΤΕΦΡΩΤΗΡΙΑ ΝΑ ΠΑΤΕ.ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΑΣ»

«Ελ[ε]ινοί.κοντεύετε να μας κάνετε μουσουλμάνους.»

Σε γενικές γραμμές, η αποτέφρωση φαίνεται πως αντιμετωπίζεται από τους πολέμιους της είτε ως ένα “ασήμαντο” ζήτημα το οποίο αφορά αποκλειστικά τους άθεους και ελάχιστους αλλόθρησκους και, κατ' επέκταση, δε θα έπρεπε να απασχολεί την Πολιτεία στο σύνολό της, είτε ως μια ακραία μορφή μηδενισμού

και απαξίωσης του ορθόδοξου δόγματος. Στο μυαλό αρκετών σχολιαστών που δηλώνουν χριστιανοί ορθόδοξοι, το ορθόδοξο δόγμα βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με τον ελληνισμό:

«Πάντως στον Εθνικό Ύμνο λέμε: "Απ' τα κόκαλα βγαλμένη των Ελλήνων τα Ιερά" κι όχι από τη στάχτη.»

«Elines imaste den prepì na kegumaste dropi»[Έλληνες είμαστε, δεν πρέπει να καιγόμαστε, ντροπή]

Θα μπορούσε να θεωρηθεί πως η πρακτική της ταφής δεν αποτελεί για αυτούς μόνο ένα κομμάτι της χριστιανικής παράδοσης, αλλά περισσότερο η ενδεδειγμένη, ή ακόμη περισσότερο η μόνη, μορφή διαχείρισης του νεκρού σώματος. Παρατηρούμε επίσης τη σημασία των εννοιών “Έλληνας” και “Χριστιανός” στα νοητικά σχήματα ταυτότητας που έχουν δημιουργήσει οι ίδιοι για τους εαυτούς τους, πιθανότατα έχοντας ενστερνιστεί πλήρως το εθνικό αφήγημα περί τρισεκατομμυρίων ιστορίας των Ελλήνων, το οποίο αποτυπώθηκε με τον καλύτερο ίσως τρόπο στο σύνθημα “Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών”¹³⁴.

Το εθνικό αφήγημα της τρισεκατομμυρίων ιστορίας δημιουργήθηκε για να λειτουργήσει αμυντικά στην άποψη του Fallmerayer πως οι Έλληνες των μέσων του 19^{ου} αιώνα δεν ήταν γνήσιοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων αλλά περισσότερο επιμιξίες με άλλες φυλές όπως οι Τούρκοι, οι Σλάβοι κ.ά. Στα κείμενά τους οι Roudometof (2011), κοινωνιολόγος, Καραμούζης (2009), κοινωνιολόγος της θρησκείας, και Molokotos-Liederman (2003) παρατηρούν πως, προκειμένου να εδραιωθεί μια εθνική ταυτότητα η οποία θα εξασφάλιζε το δικαίωμα των σύγχρονων Ελλήνων να τοποθετούν εαυτούς στον ελλαδικό γεωγραφικό χώρο, και κατ' επέκταση τη διεθνή αναγνώριση του κράτους που προέκυψε με την επανάσταση του 1821 ως “Ελλάς”, ήταν απαραίτητη η αποκατάσταση του ελληνισμού μέσα στο χρόνο και η επικύρωση της συνεχούς παρουσίας τους στον εν λόγω χώρο. Η εθνική ταυτότητα των σύγχρονων

¹³⁴ Το εν λόγω σύνθημα δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της Χούντας των Συνταγματαρχών (1967-1974) από τον δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο (1919 – 1999), διατηρήθηκε όμως και μετά την πτώση της Χούντας είτε στα πλαίσια της σάτιρας είτε από μέλη ακροδεξιών οργανώσεων.

Ελλήνων αναπτύχθηκε αφενός μεν βασισμένη στην αντίληψη του Παπαρρηγόπουλου πως το Βυζάντιο μπορεί ιστορικά να θεωρηθεί ο συνδετικός κρίκος της αρχαίας και της σύγχρονης Ελλάδας, αφετέρου γύρω από το ιδεολόγημα του Ζαμπέλιου περί “ελληνοχριστιανικού πολιτισμού”. «Η εθνική ταυτότητα αναζητήθηκε περισσότερο στα τυπικά και βιωματικά στοιχεία της πολιτιστικής "ιδιαιτερότητας" και στην προβολή των στοιχείων αυτών σε κανονιστικά πρότυπα, μέσα από τη θεσμική τους οργάνωση, η οποία βοήθησε στην εγχάραξή τους και στη σταθερή αναπαραγωγή τους» (Καραμούζης 2009: 85). Ωστόσο, όπως ορθά τονίζει ο πολιτικός κοινωνιολόγος Δεμερτζής (2001) ήταν ο εθνικισμός αυτός ο οποίος ιδιοποιήθηκε την θρησκεία προκειμένου να συγκροτηθεί μια ελληνική εθνική ταυτότητα, και όχι το αντίθετο. Η ιστορικός Αναγνωστοπούλου (2000: 356-357) αναφέρει επ' αυτού: «[η Εκκλησία] εγγυάται τη σύνδεση του ελληνικού έθνους με το Γένος, άρα δικαιώνει τις διεκδικήσεις του ελληνικού κράτους, ωστόσο αυτό ισχύει *επειδή* και *όσο*¹³⁵ θέλει το ελληνικό κράτος. [...] η ορθοδοξία και η Εκκλησία εθνικοποιούνται, επομένως το έθνος θρησκευτικοποιείται στο πλαίσιο της αλυτρωτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους». Με άλλα λόγια, δε στηρίχτηκε η νομιμοποίηση του ορθόδοξου φρονήματος σε ένα προϋπάρχον εθνικό αίσθημα, αλλά περισσότερο το νεοσύστατο ελληνικό κράτος οικειοποιήθηκε το κύρος της Εκκλησίας προκειμένου να εδραιώσει την κυριαρχία του.

Στο σύνολο σχεδόν του κειμένου του, ο Καραμούζης (2009), υπογραμμίζει την άποψη πως μια εθνική ταυτότητα στηριγμένη σε ιδεολογήματα αυτού του τύπου, απομακρύνεται νοηματικά από τις φιλελεύθερες αντιλήψεις της Γαλλικής Επανάστασης και, υπό συνθήκες, μπορεί να έρθει σε ευθεία σύγκρουση με την έννοια της νεωτερικότητας. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως οι συλλογικές ταυτότητες που αναπτύχθηκαν στις δυτικές κοινωνίες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής από τον 19^ο αιώνα και έπειτα δεν συμπεριελάμβαναν σε τόσο μεγάλο βαθμό τη θρησκευτική ενότητα των υποκειμένων ως βασικό στοιχείο προσδιορισμού, αλλά η νομιμοποίησή τους προήλθε «από εγκόσμιες "κατασκευές", όπως το έθνος ή ο λαός, και χειραφετήθηκε από τις υπερβατικές ή θείες δυνάμεις» (Παπαγεωργίου 2017: 4). Η ενσωμάτωση της θρησκευτικής

---

¹³⁵ Έμφαση στο πρωτότυπο.

ταυτότητας στην ελληνική εθνική ιδεολογία συχνά δημιουργεί νοητικές συγκρούσεις στην πρόσληψη και διαχείριση των δύο εννοιών, καθώς τόσο η εθνική όσο και η θρησκευτική παράδοση παρουσιάζονται ως ιερές, και κατά συνέπεια, αμετάβλητες· έτσι, η οποιαδήποτε προσπάθεια ανανοηματοδότησης, πόσο μάλλον αλλαγής, των παραδοσιακών προτύπων ταυτίζεται με την εθνική υπονόμηση (Καραμούζης 2009: 90).

Η σπουδαιότητα της θρησκευτικής πίστης για την ελληνική ταυτότητα έχει οδηγήσει πολλούς από τους σχολιαστές των κοινωνικών δικτύων στην αντίληψη ότι ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός αποτελεί τη μοναδική αληθινή θρησκεία και, λόγω αυτού, οι αξίες και η διδασκαλία του θα πρέπει να παραμένουν αμετάβλητα στο χρόνο:

«Όποιος θέλει αποτέφρωση να πάει εκεί που της κάνουν. Εδώ είναι χώρα χριστιανισμής και έτσι πρέπει να παραμείνει. από χώμα φτιάχτηκε ο άνθρωπος στο χώμα γυρίζει. φτάνει πια σεβαστήτε το. Εδώ είναι Ελλάδα.»

«Νομίζουν ότι ο Χριστιανισμός είναι Windows που κάθε λίγο χρειάζεται update.»

Με βάση το νοητικό σχήμα που έχουν κατασκευάσει οι εν λόγω χρήστες, η ανάγκη να παραμείνει αναλλοίωτη η ορθόδοξη πίστη αιτιολογείται από τη γενικότερη αντίληψη πως η ηθική συνδέεται άρρητα με τη χριστιανική θρησκεία, ιδιαίτερα εάν ληφθεί υπόψη η διακήρυξη της Ορθοδοξίας, όπως και κάθε άλλης μονοθεϊστικής θρησκείας, πως αποτελεί τον απόλυτο κάτοχο μιας πραγματικής και αναλλοίωτης αλήθειας. Με την απόρριψη της πρακτικής της καύσης ως "εκτροπής" από τα χρηστά ήθη, όπως θα σχολιάσω στο τρίτο μέρος της ανάλυσής μου, η Εκκλησία της Ελλάδας φαίνεται πως αποτυγχάνει να ανταπεξέλθει στην πρόκληση της επαναδιαπραγμάτευσης των αρχών της στα πλαίσια μιας μεταβαλλόμενης κοινωνίας και εμφανίζεται ως μονολιθική και προσκολλημένη σε παγιωμένες αντιλήψεις του παρελθόντος. Όπως αναφέρει ο θεολόγος Kalaitzidis (2009), η Ορθόδοξη Εκκλησία ποτέ δεν έχει συνδιαλλαγεί πραγματικά με τη νεωτερικότητα, κάτι το οποίο δεν της επιτρέπει ούτε να

εμπλακεί πραγματικά στο σύγχρονο κόσμο αλλά ούτε και να προσφέρει τα χαρίσματα και τη σταθερότητά της. Παρόμοιες απόψεις έχουν εκφέρει και άλλοι θεολόγοι όπως ο Makrides (2012), ο οποίος θεωρεί πως καμία Ορθόδοξη Εκκλησία δεν έχει φτάσει σε μια εποικοδομητική συνομολόγηση με τη νεωτερικότητα. Ο ίδιος αναπτύσσει το επιχείρημά του λέγοντας πως το Ορθόδοξο δόγμα και οι πιστοί του αισθάνονται να απειλούνται από τη νεωτερικότητα διότι αφενός προέρχεται, γεωγραφικά και πολιτισμικά, από τη "Λατινοκρατούμενη Δύση", η οποία έχει σταθεί ως αντίπαλο δέος για την Ορθοδοξία ήδη από τα Βυζαντινά χρόνια· και αφετέρου επειδή οι Ορθόδοξες Εκκλησίες δεν αισθάνονται συμβατές ούτε με το καπιταλιστικό σύστημα αλλά ούτε και με την εκκοσμίκευση, τυπικά χαρακτηριστικά των κλασικών θεωριών εκσυγχρονισμού, καθώς θα χάσουν τα περισσότερα από τα προνόμια που τους παρέχει η ιδιαίτερη αντιμετώπισή τους από τους κρατικούς θεσμούς. Για να συνδιαλλαγεί η Ορθόδοξη Εκκλησία με τη νεωτερικότητα, χρειάζεται να ανασχηματιστεί το μήνυμα που πρεσβεύει και να προσαρμοστεί στο σύγχρονο πλαίσιο, διαδικασία η οποία μπορεί να αποδειχτεί πρόκληση καθώς εγείρονται οι φόβοι για απώλεια του νοήματος της ορθόδοξης πίστης αλλά και για αποστέρωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της, καθιστώντας την έτσι όμοια με τα άλλα χριστιανικά δόγματα. Σύμφωνα με τον Ζουμπουλάκη (2010), η χριστιανική πίστη οφείλει να αναζητήσει τρόπους παρουσίας στη δημόσια σφαίρα των σύγχρονων πλουραλιστικών κοινωνιών, παρά τις όποιες προκλήσεις, καθώς όσο περισσότερο προχωρά η διαδικασία της εκκοσμίκευσης σε μία κοινωνία τόσο λιγότερο αποτελεί η θρησκευτική πίστη στοιχείο του συλλογικού βίου.

Η άρνηση της Εκκλησίας της Ελλάδας να διαλεχθεί και να συμφιλιωθεί με τη νεωτερικότητα, έχει οδηγήσει μάλλον στην αδυναμία της να αντιληφθεί στοιχειώδεις έννοιες που εμπίπτουν στη διαφωτιστική παράδοση, όπως η ατομικότητα, η αυτοδιάθεση και ο πλουραλισμός. Ακόμη και στην αντίληψη αρκετών πιστών, η Ορθοδοξία έχει ταυτιστεί με τον δογματισμό και την αμετακίνησία στις θέσεις της. Μέσα από την εξομοίωση της καύσης με "απόκλιση", μπορεί να εντοπιστεί μια τάση δαιμονοποίησης του επικίνδυνου Άλλου, που στην προκειμένη περίπτωση ταυτίζεται με τους αλλόθρησκους και

τους άθεους. Το ζήτημα της αποτέφρωσης μετατρέπεται σε λογικοφανή αφορμή για να αναπτυχθεί μια ρητορική προσκόλλησης στη θρησκεία και διαφύλαξης της παράδοσης. Άλλωστε, όπως παρατηρεί και η πολιτική επιστήμονας Halikiouroulou (2008), τόσο η θρησκεία όσο και η παράδοση έχουν χρησιμοποιηθεί και στο παρελθόν ως τρόποι άμυνας απέναντι σε εξωτερικούς "εχθρούς" ή "κινδύνους", όπως ο κομμουνισμός ή, πιο πρόσφατα, το μεταναστευτικό ζήτημα. «Η φαντασιακή εικόνα του "ξένου" ή του "εξωτερικού εχθρού" αποτελεί το πιο απλό και σίγουρο μέσον για την εμπέδωση της εθνικής ενότητας και ταυτότητας» (Λίποβατς 2001: 43). Κατ' αυτό τον τρόπο, η διατήρησή της πίστης και των παγιωμένων εθιμικών προτύπων προβάλλει ως ένας τρόπος αντίστασης στον επικίνδυνο Άλλο που απειλεί τη συνοχή και την παραδοσιοκρατία της ελληνικής κοινωνίας και συχνά, η ρητορική που αναπτύσσεται γύρω από τη διαφύλαξή τους εμπεριέχει και στοιχεία εθνικιστικού λόγου.

Από την άλλη, πολλοί από τους σχολιαστές που τάσσονται υπέρ της αποτέφρωσης, ανεξάρτητα από το αν θρησκεύονται ή όχι, τονίζουν πως το ζήτημα της καύσης του νεκρού σώματος δεν συσχετίζεται με τη θρησκευτική πίστη αλλά αποτελεί περισσότερο ζήτημα επιλογής, και σεβασμού της επιθυμίας του εκάστοτε νεκρού προσώπου:

«Γιατί χαρακτηρίζετε άθεο έναν άνθρωπο που θέλει την αποτέφρωση? Αυτό που έχει σημασία είναι πόσο ενάρετα σκέφτεται και πράττει ένας άνθρωπος όσο ζει! Και όχι πόσο πιστός είναι στους τύπους και τις παραδόσεις χωρίς να τηρεί την ουσία της θρησκείας !»

«Πολύ πικρόχολα σχόλια κάνετε εσείς οι κατά τ' άλλα Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Το αν θα ταφεί κάποιος ή θα καεί δεν έχει να κάνει με το αν κάποιος είναι ένθεος ή άθεος.»

Όπως προκύπτει και από τους παραπάνω σχολιασμούς, στην αντίληψη των συγκεκριμένων προσώπων όχι μόνο απέχει κατά πολύ ο τρόπος διαχείρισης του νεκρού σώματος από την υπακοή στις αξίες και τα πιστεύω της οιασδήποτε

θηρησκευτικής πίστης, αλλά και η κριτική που ασκείται από εκείνους που τάσσονται κατά της αποτέφρωσης στους σχολιαστές που τοποθετούνται θετικά υπέρ της, δεν αποτελεί τίποτα περισσότερο από προσήλωση στην τυπολατρία και ηθελημένη παράβλεψη της «ουσίας» της θρησκείας. Δεν είναι λίγοι άλλωστε και εκείνοι οι οποίοι προχωρούν σε συγκρίσεις της Εκκλησίας της Ελλάδας με άλλες Εκκλησίες, ορθόδοξες και μη, στην προσπάθειά τους να υποστηρίξουν την άποψή τους αυτή:

«Και οι Βούλγαροι ορθόδοξοι είναι τι έχει να λέει? Τι ταφή, τι αποτέφρωση? Που κολλάει με την Ορθοδοξία. Και οι Μουσουλμάνοι θάβουν τς νεκρούς.»

«Ο πρώην αρχιεπίσκοπος του Canterbury υποστηρίζει την ευθανασία. Στην Ελλάδα πάλι ακόμα απαγορεύεται η αποτέφρωση, λόγω της Εκκλησίας»

«Ο φυσικός χώρος των αποτεφρωτηρίων είναι τα νεκροταφεία της κάθε πόλης. Αλλά επειδή στην Ελλάδα ζούμε στο Μεσαίωνα, η Εκκλησία αρνείται τη συγκεκριμένη πρόταση. Ζούμε στη Μπανανία των Βαλκανίων, στο Ιράν της Ευρώπης. Μια λεπτομέρεια. Κάποιες χώρες της Ευρώπης έχουν κλείσει αιώνα+ από το διαχωρισμός Κράτους - Εκκλησίας και εμείς βασανιζόμαστε από σκοταδιστικές χριστιανοταλιμπανικές ιδέες.»

Έτσι, αφενός μεν προκύπτει το επιχείρημα πως η ταφή του νεκρού σώματος δεν αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο μόνο της χριστιανικής παράδοσης αλλά και του Ισλάμ και του Ιουδαϊσμού, αφετέρου πραγματώνεται μία σύγκριση της Εκκλησίας της Ελλάδας με άλλες επίσημες Εκκλησίες, όπως η Καθολική, η Αγγλικανική και η Προτεσταντική. Κατά τη σύγκριση αυτή προκύπτει από τους σχολιαστές η χρήση φράσεων όπως «Μπανανία», «(Ορθόδοξο) Ελλαδιστάν» και «Ευρωπαϊκό Ιράν» για τις αναφορές τους στην Ελλάδα, ο όρος «χριστιανοταλιμπάν» ή «ορθόδοξοι ταλιμπάν» για τους ιεράρχες καθώς επίσης και ο όρος «Μεσαίωνας» για τη γενικότερη αποτίμηση της κατάστασης. Παρατηρείται επομένως πως η σύγκριση καταλήγει σε βάρος της Εκκλησίας της Ελλάδας και σε καταδίκη του θρησκευτικού συντηρητισμού που, κατά τη γνώμη

των εν λόγω σχολιαστών, τη διέπει. Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο πως η Καθολική Εκκλησία εξέδωσε κανόνα το 1963 για το ζήτημα της αποτέφρωσης, στον οποίο αναφέρεται: «Η Εκκλησία συστήνει ένθερμα να διατηρηθεί το ευσεβές έθιμο της ταφής των νεκρών· ωστόσο, η Εκκλησία δεν απαγορεύει την αποτέφρωση εκτός και αν επιλέγεται για λόγους που αντιτίθενται στο Χριστιανικό δόγμα»¹³⁶. Αντίστοιχα, η Αγγλικανική Εκκλησία αποδέχεται την αποτέφρωση από το 1969.

Στους όρους που επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν οι σχολιαστές για την περιγραφή της κατάστασης, μπορεί να εντοπιστεί μια έντονη αντιπαράθεση του Ισλάμ και των Ισλαμικών χωρών με τον Χριστιανισμό και τα Χριστιανικά κράτη, καθώς και η αντίληψη πως οποιαδήποτε συσχέτιση της Ελλάδας με τον μουσουλμανικό κόσμο αποτελεί τουλάχιστον απαξίωση. Όπως αναφέρει ο πολιτικός επιστήμονας Ηρακλείδης (2001), ο θρησκευτικό-πολιτισμικός εθνικισμός αυτού του είδους έκανε την εμφάνισή του στις αρχές της Μεταπολίτευσης, και εκπροσωπείται κυρίως από τη νεοορθοδοξία. Για τη νεοορθοδοξία, ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός βρίσκεται σε ρήγμα τόσο με τις δυτικές χώρες της Ευρώπης, αντίληψη την οποία θα εξετάσω σε μεγαλύτερο βάθος στο δεύτερο μέρος της ανάλυσής μου, όσο και με το Ισλάμ, και κυρίως την Τουρκία (Ηρακλείδης 2001). Η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων συχνά εμφανίζεται να βρίσκεται σε κίνδυνο, κυρίως λόγω ζητημάτων που προκύπτουν από το γεωπολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας (Halikiouroulou 2008), ζητήματα τα οποία λαμβάνουν τη μορφή εξωτερικής απειλής, όπως η εδαφική κυριαρχία σε εδάφη από/της Τουρκίας, η έλλειψη σταθερότητας στο Βαλκανικό χώρο και τα αυξανόμενα κύματα μεταναστών από μη-Ορθόδοξες χώρες. Τα ζητήματα αυτά προκαλούν ένα αίσθημα ανασφάλειας στην ελληνική κοινωνία, το οποίο με τη σειρά του οδηγεί στην απόρριψη του ξένου, του Άλλου, δηλαδή του Ισλάμ, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία και η ανωτερότητα της Ορθοδοξίας, και κατ' επέκταση, της εθνικής ταυτότητας.

---

¹³⁶ Can 1176 § 3. Όπως ανακτήθηκε από τον ιστότοπο http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_P4A.HTM (Τελευταία πρόσβαση: 02.05.2018)

Η κριτική απέναντι στην Εκκλησία της Ελλάδας δεν ολοκληρώνεται στις τοποθετήσεις για φονταμενταλισμό εν συγκρίσει με άλλες Εκκλησίες. Πολλοί είναι οι σχολιαστές οι οποίοι κάνουν λόγο για εμπλοκή της στη βιομηχανία θανάτου και για οικονομική εκμετάλλευση των πιστών από τον κλήρο όσον αφορά το ζήτημα των κηδειών και των ταφών:

«Είναι δυνατόν να έχει στηθεί μια ολόκληρη μπίζνα εκμετάλλευσης της πενθούσας οικογένειας και να επιτρέψει η Εκκλησία μια απλή αποτέφρωση;»

«Όσο η Εκκλησία Α.Ε. πλουτίζει από την ταφή των πτωμάτων, τόσο η αποτέφρωση θα καταδικάζεται ως..αντι-χριστιανική»

«Με την καύση θα πεινάσουνε οι παπάδες και οι αυλές αυτών»

Στη ρητορική αυτή, η Εκκλησία εμφανίζεται ως κερδοσκοπική επιχείρηση, η οποία προκειμένου να μην πληγούν τα συμφέροντά της είναι πρόθυμη να προβεί σε κάθε είδους απαγορεύσεις ανεξάρτητα από το εάν οι πράξεις της συμβαδίζουν με τη χριστιανική διδασκαλία ή όχι. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως, ειδικά στο Twitter, ο όρος «Εκκλησία Α.Ε.» χρησιμοποιείται κατά κόρον σε τοποθετήσεις για θρησκευτικά ζητήματα, σε μια προσπάθεια να δοθεί έμφαση στον οικονομικό χαρακτήρα όλων των αποφάσεων της ιεραρχίας. Η οικονομική εκμετάλλευση, σύμφωνα με τις τοποθετήσεις των σχολιαστών, δεν περιορίζεται μόνο στους ιεράρχες, δηλαδή στα μέλη της Δ.Ι.Σ., αλλά περιλαμβάνει όλους τους ιερείς, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων. Στους σχολιασμούς που αφορούν τον χρηματισμό κληρικών, ένα πολύ συχνό φαινόμενο είναι η παράθεση προσωπικών εμπειριών, όπου οι ίδιοι οι σχολιαστές κλήθηκαν να καταβάλλουν χρηματικά ποσά, τα οποία δεν αναφέρονται, προκειμένου να διεκπεραιωθεί η διαδικασία της κηδείας, ενώ άλλοι σχολιαστές επιλέγουν να παραθέσουν γενικότερα συμπεράσματα οικονομικής φύσεως προκειμένου να πείσουν τους συνομιλητές τους για την ισχύ του επιχειρηματός τους:

«Ο βασικός λόγος γιατί δε το επιτρέπουν είναι ότι κάθε 3σάγιο είναι από 5 μέχρι 10 €. Κάθε μαρμάρινος τάφος από 300 ως 600 κλπ. Υπάρχει ολόκληρη βιομηχανία πίσω απ την ταφή. Τι δεν καταλαβαίνουμε ?»

Από τον παραπάνω σχολιασμό, μπορεί κανείς να παρατηρήσει πως στη βιομηχανία θανάτου για την οποία γίνεται λόγος, οι κληρικοί εμπίπτουν στην ίδια κατηγορία με τα γραφεία τελετών και τους κατασκευαστές των ταφικών μνημείων. Από μια τέτοιου είδους συζήτηση δεν απουσιάζει και ο αντίλογος, σύμφωνα με τον οποίο το εμπόριο του θανάτου θα συνεχίσει να υφίσταται ανεξάρτητα από το εάν το νεκρό σώμα θα ταφεί ή θα αποτεφρωθεί:

«Το εμπόριο ταφής το δημιουργούμε εμείς οι ίδιοι, και στην αποτέφρωση θα βρούμε τρόπο να το κάνουμε υπερπαραγωγή.»

«Βλέποντας μερικές απαντήσεις που κινούνται στον άξονα κηδεία-τρισάγιο-παπάδες-λεφτά μου γεννιούνται μερικές απορίες. Η καύση είναι τσάμπα; Ξέρει στ' αλήθεια κανένας που πάνε τα λεφτά από τους τάφους στα κοιμητήρια, στην εκκλησία ή στους δήμους; Είναι κανένας υποχρεωμένος να κάνει τρισάγιο στον νεκρό του από καμιά σύμβαση;»

Σύμφωνα με αυτό το συλλογισμό, η εμπορευματοποίηση του θανάτου δεν αποτελεί φαινόμενο που συνδέεται αποκλειστικά με την πρακτική της ταφής αλλά θα συνεχίσει να παρατηρείται και κατά την εφαρμογή της αποτέφρωσης. Προχωρώντας το συλλογισμό αυτό ένα βήμα παραπέρα, η Εκκλησία, με την απόφαση της Δ.Ι.Σ. να μην τελείται νεκρώσιμη ακολουθία ή/και επιμνημόσυνη δέηση για τους αποτεφρωθέντες, αν μη τι άλλο απέχει από το φαινόμενο της βιομηχανίας του θανάτου καθώς αποστερείται των τυχόν εσόδων της από τις θρησκευτικές τελετές (κηδεία, μνημόσυνα) που πλαισιώνουν τις μετά θάνατον τελετουργίες, επιχείρημα το οποίο χρησιμοποίησε και η ίδια η Δ.Ι.Σ. σε ανακοίνωσή της¹³⁷. Με μια τέτοιου είδους επιχειρηματολογία, οι υποστηρικτές

¹³⁷ «[...] εάν ήθελε η Εκκλησία να μην μειωθούν τα δήθεν έσοδά της, θα συμφωνούσε και δεν θα διαφωνούσε με την τέλεση κηδεύσεως και μνημοσυνών για όσους επιλέγουν την αποτέφρωση.» Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2016. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Πρώτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για το μήνα Μάρτιο.*

της ταφής αποσκοπούν στην υπεράσπιση της Εκκλησίας γενικότερα και της στάσης των ιεραρχών ειδικότερα, ενώ ταυτόχρονα αποδίδουν ευθύνες για τη μη εφαρμογή της νομοθεσίας, και κατά συνέπεια την καθυστέρηση κατασκευής αποτεφρωτηρίου, σε άλλους φορείς όπως οι τοπικές αυτοδιοικήσεις (δήμοι και κοινότητες), τα γραφεία τελετών ή/ και το πολιτικό σύστημα εν γένει:

«Άλλη μια ευκαιρία να τα βάλουν οι σκληροί και οι ψαγμένοι με το παπαδαριό. οκ, σας χειροκροτάμε. Όμως το κράτος είναι αυτό που δεν έχει το σθένος να κάνει ότι πρέπει. το πολίτευμά μας είναι προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, οι νόμοι ψηφίζονται και αποφασίζονται στην βουλή των Ελλήνων από βουλευτές, όχι στην αρχιεπισκοπή από διακόνους και παπάδες.»

«[όνομα] δεν είναι τα τραγιά που θα χάσουν λεφτά,άλλοι έχουν τεράστια κέρδη!,!!! δήμος,κατασκευή τάφου,καντηλιαναούτες,εκταφές,λάδια για τα καντήλια,ολόκληρη βιομηχανία έχει στηθή πάνω στον πόνο του ανθρώπου»

«Η εκκλησία από τις ταφές, σε αντίθεση με άλλα μυστήρια, έχει πολύ μικρά αν όχι μηδενικά έσοδα. Η πλειονότητα των κοιμητηρίων ανήκουν στους Δήμους. Αλλού είναι το πρόβλημα.»

Νεωτερικότητα, Ευρω-σκεπτικισμός και Ισλαμοφοβία

Ένα ακόμη ζήτημα το οποίο φαίνεται να προκύπτει επανειλημμένα κατά την ανάλυση των Tweets και των σχολιασμών στο Facebook αφορά στο ζήτημα της νεωτερικότητας. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται να ανακύπτει το ερώτημα του κατά πόσον μία χώρα η οποία δεν προσφέρει δικαιώματα θρησκευτικού πλουραλισμού, όπως αυτό της αποτέφρωσης, θεωρείται «μοντέρνα», «εκσυγχρονισμένη» και «Ευρωπαϊκή».

«Ρε επικοινωνείτε με το περιβάλλον ή το χάσατε; Πρόοδος είναι η αποτέφρωση; Τραβάτε να καείτε ρε»

*«Η αλήθεια είναι ότι η αποτέφρωση ενώ έχει ψηφιστεί δεν έχει εφαρμοστεί
ακόμα γιατί την χρειαζόμαστε όπως ο βρεγμένος το νερό.»*

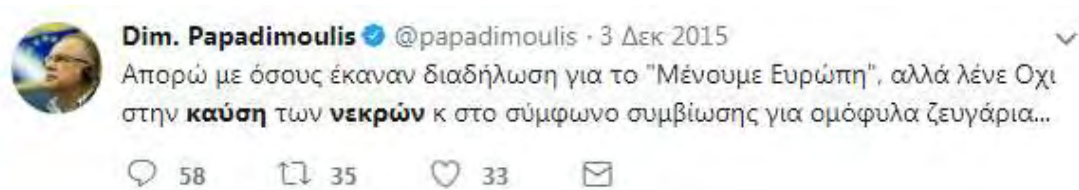
*«Στη Γαλλία η αποτέφρωση νομοθετήθηκε στα τέλη του προπερασμένου
αιώνα παρεμπιπτόντως»*

*«Βρετανός συνάδελφος με ρώτησε σήμερα με τρόμο εάν αληθεύει ότι
ξεθάβουμε πτώματα επειδή είμαστε η μόνη ευρωπαϊκή χώρα χωρίς αποτέφρωση.»*

Η Ελλάδα εμφανίζεται ως μια χώρα η οποία βρίσκεται στο μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης, χωρίς όμως να μπορεί να ταυτιστεί ολοκληρωτικά με καμία από τις δύο. Από τη μία, η ελληνική κοινωνία εμφανίζεται ως ανεπαρκής να ενταχθεί στα "δυτικά" πρότυπα, παρ' ότι αποτελεί πλήρες κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981. Από την άλλη, στο συλλογικό φαντασιακό φαίνεται πως ο κίνδυνος εξισλαμισμού παραμένει απτός, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη η πραγματικότητα των πολυάριθμων μεταναστών από μουσουλμανικά κράτη στον ελλαδικό χώρο αλλά και ο φόβος μιας πιθανής σύγκρουσης με την Τουρκία.

Ως προς τη σύμπλευση της Ελλάδας με τις λοιπές Ευρωπαϊκές χώρες, διακρίνεται η αντίληψη πως το ελληνικό κράτος "οφείλει" να συμμορφωθεί με τα δυτικότερα πρότυπα και να ακολουθήσει τις εκεί εξελίξεις. Φαίνεται πως η επιτυχία του "εκσυγχρονισμού" της Ελλάδας εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο η χώρα έχει ξεκινήσει να ή μοιάζει με τις δυτικότερες κοινωνίες, ταυτίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο την έννοια του εκσυγχρονισμού με την έννοια του εκδυτικισμού, και πιο συγκεκριμένα με έναν εκδυτικισμό Ευρωπαϊκού τύπου. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε το γεγονός πως στο λόγο των σχολιαστών δεν γίνεται καμία διάκριση ανάμεσα σε δυτική/ανατολική Ευρώπη ή βόρεια/νότια· ως «Ευρώπη» νοούνται μόνο οι βορειοδυτικές χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα λόγου επί του θέματος αποτελεί η συζήτηση η οποία ακολούθησε το σχόλιο του Δημήτρη Παπαδημούλη, ευρωβουλευτή της πολιτικής παράταξης ΣΥΡΙΖΑ και αντιπροέδρου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου,

ο οποίος συσχέτισε την παραμονή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση με την καύση των νεκρών και το σύμφωνο συμβίωσης ομόφυλων ζευγαριών (Εικ. 3).

Εικόνα 3

Στα σχόλια που ακολούθησαν υπήρξαν τοποθετήσεις για αποδοχή των επιβεβλημένων της Ευρώπης αλλά και για αδυναμία συσχέτισης των θεμάτων μεταξύ τους:

«Μένουμε Ευρώπη? Για να μείνουμε αποδεχόμεθα ότι επιβάλλεται εκεί.

Δηλαδή σύμφωνα συμβίωσης, καύση νεκρών κ.λ.π.»

«Θυμάσαι τότε που "μέναμε Ευρώπη"; Η Ευρώπη όμως έχει καύση νεκρών & σύμφωνο συμβίωσης. Κι εσύ, πατριώτη νοικοκυραίε, δεν τα "σηκώνεις" αυτά!»

«Σωστά γιατί το μένουμε Ευρώπη σημαίνει ναι στην καύση νεκρών»

«Απίστευτο πόσοι μαζεύτηκαν στο #MenoumeEnropi, δεν ήξερα ότι συμφωνούν τόσοι σε διαχωρισμό εκκλησίας-κράτους, γάμο ομόφυλων, καύση νεκρών»

Παρόμοια συζήτηση έλαβε χώρα και το 2017 όταν ο Σταύρος Θεοδωράκης, πολιτικός αρχηγός της παράταξης ΠΟΤΑΜΙ, τοποθετήθηκε θετικά στο Twitter υπέρ της σύμπλευσης με πρακτικές που εφαρμόζονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σχετίζονται με τον θρησκευτικό και σεξουαλικό πλουραλισμό (εικ. 4).

Εικόνα 4

Ενδεικτικό σχόλιο της συζήτησης που ακολούθησε της ανωτέρω τοποθέτησης αποτελεί το εξής:

«Μπορεί να μετανοιώσουν μερικές[ς] ψυχές ρε Θοδωράκη και να μη θέλουν να γίνουν κάρβουνο. Άντε πια μόνο αηδίες αραδιάζετε μοντέρνα σούργελα»

Όπως παρατηρούν οι μελετητές του ΕΛΙΑΜΕΠ Gropas, Triandafyllidou & Kouki (2013: 44), δεν είναι λίγες οι φορές που οι πολιτικοί παράγοντες στην Ελλάδα έχουν τονίσει, έμμεσα ή ρητά, την επιτακτική ανάγκη ή την υποχρέωση της χώρας να "συμβαδίσει" με την υπόλοιπη Ευρώπη, κάνοντας τον εξευρωπαϊσμό να μοιάζει με μια προκατασκευασμένη διαδικασία, ένα προκαθορισμένο μοντέλο το οποίο πρέπει να ακολουθηθεί και όχι ως μια συζητήσιμη επιλογή ή μια διαδρομή προς σχηματοποίηση. Μέσα από αυτού του είδους το λόγο, θεσμικές αλλαγές όπως αυτή της αποτέφρωσης ή του σύμφωνου συμβίωσης ομόφυλων ζευγαριών μπορούν να προβληθούν ως "επιβεβλημένες", προσφέροντας όμως ταυτόχρονα τη δυνατότητα στα πολιτικά πρόσωπα να απεκδυθούν των ευθυνών τους και να μετριάσουν το κόστος τέτοιων ρυθμίσεων στην καριέρα τους σε περίπτωση σύγκρουσης των θεσμών με τις νοοτροπίες που διέπουν την κοινωνία. Παράλληλα, υπερτονίζεται η "ιδιαιτερότητα" της ελληνικής περίπτωσης, οι αλληλοσυγκρουόμενες επιθυμίες διατήρησης της παράδοσης και συμπόρευσης με την Ευρωπαϊκή Ένωση, οδηγώντας τους πολίτες περαιτέρω σε διχασμό.

Αν ληφθεί υπόψη και η γεωγραφική τοποθέτηση της χώρας στο ανατολικότερο άκρο της ευρωπαϊκής ηπείρου, η Ελλάδα βρίσκεται σε μία προσπάθεια να ισορροπήσει ανάμεσα σε δύο πραγματικότητες: επιχειρεί να

προχωρήσει σε ένα ευρωπαϊκό, «δυτικό» μέλλον αφήνοντας πίσω της ένα ανατολικό (oriental) παρελθόν. Ωστόσο, μια κοινωνία δεν είναι γόνιμο να απαρνείται το παρελθόν της, καθώς είναι αυτό το οποίο έχει καθορίσει τις νοοτροπίες, τις αντιλήψεις και την κοσμοαντίληψη (worldview) των υποκειμένων που την απαρτίζουν, και παίζει σημαντικότατο ρόλο στην πορεία και την εξέλιξη της εν λόγω κοινωνίας. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, οι ανατολικές κοινωνίες γίνονταν αντιληπτές από τις Ευρωπαϊκές ως "υπανάπτυκτες", και συνήθως η αντιμετώπισή τους στηριζόταν σε αυτή την αντίληψη. Έτσι, η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση επέφερε θα λέγαμε μια κρίση ταυτότητας στα μέλη της κοινωνίας της, τα οποία ακόμα πασχίζουν να αποδείξουν την ίση αξία του ελληνικού με τα ευρωπαϊκά κράτη. Οι πολιτικές σύγκλισης, από την άλλη, φαίνεται πως όχι μόνο δεν μετρίασαν τις διαφορές ανάμεσα στα κράτη, αλλά αντιθέτως, τις έκαναν πιο ορατές και τις ενέτειναν, κλιμακώνοντας περεταίρω την προαναφερθείσα κρίση ταυτότητας της ελληνικής κοινωνίας.

*«Νομίζετε πως είστε Ευρώπη γιδευρωπαϊστές μου αλλά για αποτέφρωση
Βουλγαρία. ΛΟΛ»*

«Στη Βουλγαρία για αποτέφρωση, κατά τα λοιπά "Ανήκομεν εις την Δύσιν".»

*«Και στη Γερμανία έχουν τους κτηνοβάτες... ανοίζτε κανέναν οίκο ανοχής με
ζώα εδώ στην Ελλάδα για να πηγαίνουν κάποιοι ίσως αυτοί που θέλουν
αποτέφρωση... ότι μαλακία από έξω κι εδώ στην Ελλαδίτσα πρέπει να τα φέρουμε
έτσι μόνο για κόντρα, σαν μικρά παιδιά.»*

«Δυστυχώς είμαστε οι Ταλιμπάν της Ευρώπης, τριτοκοσμικοί εντελώς»

Παράλληλά με την πορεία της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό χώρο την τελευταία τριακονταετία και την αναδιαπραγμάτευση των νοοτροπιών που έχουν προκύψει από αυτήν, η αυξανόμενη ροή μεταναστών στον ελλαδικό χώρο, και μάλιστα μεταναστών από μουσουλμανικές χώρες, έχει επιφέρει πληθώρα αλλαγών στις αντιλήψεις των Ελλήνων για τους ξένους, ιδιαίτερα αν λάβουμε

υπόψη το γεγονός πως μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '90, η Ελλάδα αποτελούσε μια συμπαγή πολιτισμικά κοινωνία. Όπως σημειώνει η Fabbe (2013: 443), πολιτική επιστήμονας, χρησιμοποιώντας στοιχεία του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας, παρ' ότι ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα αποτελούσε κατά προσέγγιση το 10-11% του συνολικού πληθυσμού, το 2005 οι Έλληνες επιδείκνυαν τις πιο ξενοφοβικές νοοτροπίες από όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε και η έρευνα που διεξήγαγαν το 2007 οι πολιτικοί επιστήμονες Karakatsanis και Swarts, οι οποίοι ωστόσο τονίζουν πως οι Έλληνες που είναι νεότεροι, έχουν λάβει καλύτερη εκπαίδευση και έχουν διαπροσωπικές σχέσεις με μετανάστες τείνουν να έχουν θετικότερες αντιλήψεις για αυτούς.

«Αν ο Φίλης απαιτεί καύση νεκρών, θ απαιτεί αργότερα κ νύμφευση ανήλικων κοριτσιών όπως γίνεται στους Ινδουιστές; Κ μπούργκα στις γυναίκες;»

«ΝΑ ΤΟΝ ΧΑΙΡΕΣΤΕ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΤΟΝ ΔΗΜΑΡΧΟ ΣΑΣ!!!!!! ANTE ΚΑΙ ΣΕ ΛΙΓΑ ΧΡΟΝΙΑ ΘΑ ΣΑΣ ΚΑΝΕΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΥΣ!!!!!!» [για την απόφαση του δημάρχου Θεσσαλονίκης, Γιάννη Μπουτάρη, να κατασκευάσει αποτεφρωτήριο στο δήμο του]

Τα σύνορα της Ελλάδας και η μη διαβλητότητα αυτών αποτελούσαν μορφή ασφάλειας και περιχαράκωσης της εθνικής οντότητας, έναν τρόπο διάκρισης και διαχωρισμού από τις γειτονικές βαλκανικές και ανατολικές χώρες με τις οποίες οι Έλληνες πολίτες δεν αισθάνονταν καμία ταύτιση. Με άλλα λόγια, τα σύνορα στο συλλογικό ασυνείδητο δεν είχαν μόνο γεωπολιτική σημασία αλλά και ψυχογραφική: δεν καθόριζαν μόνο την εθνική ομάδα η οποία βρισκόταν εντός τους αλλά και τη διαφοροποιούσαν από τις εθνικές ομάδες οι οποίες βρίσκονταν εκτός τους. Από τη στιγμή που ο αριθμός των μεταναστών άρχισε να γίνεται αισθητά ορατός εντός του ελλαδικού γεωγραφικού χώρου, δημιουργήθηκε μια αίσθηση ανασφάλειας από τους γηγενείς, οι οποίοι άρχισαν να πιστεύουν πως απειλείται η εδαφική ακεραιότητα της χώρας τους αλλά και οι πολιτισμικές τους παραδόσεις, δεδομένου ότι οι περισσότεροι από τους μετανάστες προέρχονταν από χώρες με ισχυρή αλλόθρησκη παράδοση (Αλβανία, Πακιστάν, Ινδία,

Φιλιππίνες, Κίνα, Νιγηρία, Συρία κλπ). Η κατάσταση αυτή φαίνεται πως επιδεινώθηκε από το συλλογικό τραύμα της οθωμανικής κυριαρχίας το οποίο δείχνει να διατρέχει το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, και τους ιστορικούς μύθους που τη διατρέχουν (κρυφό σχολειό, παιδομάζωμα, αναγκαστικοί εξισλαμισμοί). Συγχρόνως, η διεκδίκηση και η απόκτηση δικαιωμάτων από τις ομάδες μεταναστών, όπως για παράδειγμα η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών τους δικαιωμάτων με την ανακοίνωση της δημιουργίας τζαμιού στην Αθήνα¹³⁸, ερμηνεύτηκε ως απειλητική από μια μερίδα του ελληνικού πληθυσμού. Για τη μερίδα αυτή, μια πολυπολιτισμική κοινωνία δεν συνεπάγεται την αμοιβαία αποδοχή των κοινωνικών ομάδων αλλά μάλλον τη συμμόρφωση με τις κοινωνικές νόρμες της "κυρίαρχης" πολιτισμικά ομάδας και την απόλυτη αφομοίωση από αυτή. Την ίδια στιγμή που η Ελλάδα μετατρέπεται όλο και περισσότερο «σε μια πολυεθνική, πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική κοινωνία, οι νοοτροπίες, σε μαζικό επίπεδο, παραμένουν ανθεκτικές στις κοινωνικές αλλαγές, με τους Έλληνες να θεωρούν εξαιρετικά σημαντικό να διατηρηθεί μια υποτιθέμενη εθνική ομοιογένεια και να υποστηρίξουν το διαχωρισμό των ιδίων, των παιδιών και των οικογενειών τους από τους μετανάστες» (Karakatsanis & Swarts 2007: 120).

«Πάρα πολύ κοντά στο να γίνουμε πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική χώρα. Τέμενος αποτεφρωτήρες gaypride παρελάσεις μαύροι μελαψοί οι γυναίκες όλες πουτάνες άθεοι και πάρα πολλά ακόμα φτιάχνουνε τη σύγχρονη Ελλάδα του μέλλοντος μπράβο μας...»

Η αντίληψη πως οι πολιτικές της πολυπολιτισμικότητας δεν έχουν να προσφέρουν κάτι στην κοινότητα υποδοχής, αλλά μάλλον αλλοιώνουν την κοινωνική και πολιτισμική της συνοχή, επαναλαμβάνεται συχνά από τους χρήστες των κοινωνικών δικτύων. Ωστόσο, δεν πρόκειται για μια ρητορική η οποία προέρχεται μόνο από αυτούς, καθώς υπάρχει ένας αριθμός λογίων που αναπτύσσουν παρόμοια επιχειρηματολογία στα κείμενά τους. Μία από αυτούς

---

¹³⁸ Για μια εκτενέστερη ανάλυση ως προς το ζήτημα της κατασκευής μουσουλμανικού τεμένους, οι αναγνώστες παραπέμπονται στο κείμενο του Antonίου (2010).

είναι η Τριανταφύλλου¹³⁹, συγγραφέας και αρθρογράφος, η οποία υποστηρίζει πως η πολυπολιτισμικότητα «αντί να καταπολεμά τον εθνικισμό, ενθαρρύνει τα εθνικιστικά αισθήματα των μεταναστευτικών ομάδων, ενώ συγχρόνως δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη εθνικιστικών τάσεων από την πλευρά των πολιτών των χωρών υποδοχής» (2015: 24), ενώ ταυτόχρονα «προκαλεί συρρίκνωση της ισχύος των νόμων και της ταυτότητας των αυτοχθόνων» (2015: 46). Τα αποτελέσματα της πρακτικής αυτής κάθε άλλο παρά ευχάριστα θα είναι για τη χώρα υποδοχής καθώς τονίζονται «τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων εις βάρος της πλειοψηφίας των πολιτών και, μακροπρόθεσμα, [εξυπηρετούνται] στρατηγικά συμφέροντα ξένων χωρών (Τουρκίας, Σαουδικής Αραβίας, Μπαχρέιν). Μέσω της πολυπολιτισμικότητας δημιουργούνται θύλακες που, σε περίπτωση κρίσης, δεν θα ακολουθήσουν τα συμφέροντα του κύριου κορμού της κοινωνίας αλλά τα συμφέροντα των χωρών της καταγωγής τους» (Τριανταφύλλου 2014). Ιδιαίτερα όσον αφορά στην περίπτωση των μουσουλμανικών πληθυσμών, η αύξηση των μεταναστευτικών ροών στην Ελλάδα συνέπεσε χρονολογικά με την απαρχή μιας κινδυνολογικής ρητορικής από δυτικότερες χώρες. Όπως προέβλεψε ο κοινωνιολόγος Abbas (2004:36), ο τρόπος με τον οποίο νοούνται οι Μουσουλμάνοι και η συμπεριφορά των Δυτικών απέναντί τους έχουν αλλάξει από τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και έπειτα. Η Τριανταφύλλου (2012) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αναμφισβήτητα, οι αλλοδαποί που προσαρμόζονται δυσκολότερα στις δυτικές κοινωνίες είναι οι μουσουλμάνοι: όχι επειδή είναι ή επειδή γίνονται όλοι φονταμενταλιστές, αλλά κυρίως επειδή ο πολιτισμός τους βρίσκεται σε ιστορική σύγκρουση μαζί του». Οι τρομοκρατικές επιθέσεις από το "Ισλαμικό Κράτος" στον ευρωπαϊκό χώρο¹⁴⁰ επανέφεραν εντονότερη, όπως τονίζει η πολιτική επιστήμονας Καραμάνου (2016) τη «ρητορική περί

¹³⁹ Η Σώτη Τριανταφύλλου είναι μια αμφιλεγόμενη συγγραφέας, με τα κείμενά της να εγείρουν διαφόρων ειδών αντιδράσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των αντιδράσεων αυτών αποτελεί η υποβολή μήνυσης εναντίον της από τον Παναγιώτη Δημητρά, διαχειριστή του ιστολογίου *Παρατηρητήριο Ρατσιστικών Εγκλημάτων*, για υποβολή βίας ή μίσους κατά των μουσουλμάνων. Το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών την αθώωσε από τις κατηγορίες (2 Μαΐου 2018), ενώ πολλοί ακαδημαϊκοί, συγγραφείς, καλλιτέχνες και διανοούμενοι είχαν υπογράψει ανοιχτή επιστολή στήριξής της.

¹⁴⁰ Αναφέρονται ενδεικτικά η επίθεση στα γραφεία του περιοδικού Charlie Hebdo στη Γαλλία (Ιανουάριος 2015), καθώς και οι επιθέσεις στο Παρίσι (Νοέμβριος 2015) και στις Βρυξέλλες (Μάρτιος 2016).

"σύγκρουσης πολιτισμών" και περί "παγκόσμιου εμφύλιου πολέμου", ανάμεσα στις δυνάμεις του πολιτικού Ισλάμ και των δυτικών φιλελεύθερων δημοκρατιών». Η αντίληψη της αναπόφευκτης σύγκρουσης του χριστιανικού με τον μουσουλμανικό κόσμο μπορεί να εντοπιστεί σε σχόλια που σχετίζονται με το ζήτημα της αποτέφρωσης και κάνουν λόγο για επιβολή της πρακτικής και όχι για δικαίωμα επιλογής:

«ama to kanoun nomo gia tin kausi na ginete ypoxreotika, da tous saboume krifa.»[Αμα το κάνουν νόμο για την καύση να γίνεται υποχρεωτικά, θα τους θάβουμε κρυφά.]

*«ΕΤΣΙ ΞΕΚΙΝΑΝΕ ΟΛΑ ΓΙΑ ΟΠΟΙΟΝ ΘΕΛΕΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΣΟΥ
ΛΕΝΕ....ΤΩΡΑ ΕΙΝΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟ!!!!»*

Βάση της κατάστασης που περιγράφηκε πιο πάνω, δημιουργείται το ερώτημα του κατά πόσον η όλη ιδέα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αφορά στην ύπαρξη μιας κοινής πολιτισμικής κοσμοαντίληψης και στο σεβασμό των διαφορετικών παρελθόντων και νοοτροπιών ή σε μια τάση επιβολής του δυτικού μοντέλου νεωτερικότητας σε όλα τα κράτη-μέλη της Ένωσης, κάτι το οποίο θα μπορούσε να αποτελεί και κατάλοιπο μιας αποικιοκρατικής εξωτερικής πολιτικής. Υπό αυτή την οπτική, προβληματοποιείται η ίδια η ύπαρξη αλλά και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι πολιτικοί επιστήμονες Fanoulis και Guerra (2017) στην έρευνά τους για τον ευρω-σκεπτικισμό των Ελλήνων και των Άγγλων πολιτών κατά τη διάρκεια των πρόσφατων δημοψηφισμάτων στις δύο χώρες (2015 και 2016 αντίστοιχα), παρατηρούν πως οι σύγχρονες μορφές δημόσιου Ευρω-σκεπτικισμού φαίνεται να επηρεάζονται άμεσα από τις πολλαπλές κρίσεις που βίωσε και συνεχίζει να βιώνει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Σημαντικότατο ρόλο για την αρνητική εικόνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται πως έπαιξε η οικονομική και δημοσιονομική κρίση που έπληξε αρκετά από τα κράτη-μέλη της από το 2008 και έπειτα, και ιδιαίτερα για τους Έλληνες, οι οποίοι θεωρούν υπεύθυνους για την κατάσταση στην οποία περιήλθε οικονομικά η χώρα τους Ευρωπαϊκούς πιστωτές (Fanoulis & Guerra 2017: 305-311).

Ορισμένοι από τους σχολιαστές των μέσων κοινωνικής δικτύωσης προβάλλουν αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες δεν προτείνεται τόσο πολύ μια άρνηση της νεωτερικότητας, όσο μια απόρριψη του «εκδυτικισμού» και της τυφλής εφαρμογής των δυτικότερων προτύπων. Οι αντιλήψεις αυτές βρίσκονται σε συμφωνία με το παράδειγμα των πολλαπλών εκσυγχρονισμών (multiple modernities paradigm). Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η εν λόγω θεωρία, θα ήταν χρήσιμα λίγα λόγια για τις άλλες δύο επικρατέστερες θεωρίες εκσυγχρονισμού (modernity): τη θεωρία του κλασσικού εκσυγχρονισμού (classical modernization theory) και τη θεωρία του νέο-εκσυγχρονισμού (neo-modernization theory).

Όπως εξηγεί ο πολιτικός επιστήμονας Göksel (2016: 247), σύμφωνα με τις θεωρίες τόσο του κλασσικού εκσυγχρονισμού όσο και του νέο-εκσυγχρονισμού από τη στιγμή που μια κοινωνία μη-δυτικού τύπου υιοθετήσει στρατηγικές εκκοσμίκευσης και/ή εκβιομηχάνισης, το πολιτικό της καθεστώς αλλά και η κοινωνικό-οικονομική ζωή στο σύνολο της κοινωνίας θα συμμορφωθούν με τους κανόνες και τις αξίες των δυτικών κοινωνιών. Ο ίδιος αναφέρει πως η διαφορά ανάμεσα στις δύο θεωρίες είναι πως για τους υποστηρικτές του κλασσικού εκσυγχρονισμού η εκκοσμίκευση, ο καπιταλισμός και το δημοκρατικό πολίτευμα εξισώνονται με τον εκσυγχρονισμό, ενώ οι οπαδοί του νέο-εκσυγχρονισμού παραλείπουν από τις συνιστώσες την εκκοσμίκευση αλλά συνεχίζουν να θεωρούν ως προαπαιτούμενα της ολοκλήρωσης του εκσυγχρονισμού τον καπιταλισμό και το δημοκρατικό πολίτευμα. Κατ' αυτό τον τρόπο, όσο περισσότερο μια μη-δυτική κοινωνία αρχίζει να θυμίζει τις δυτικότερες κοινωνίες, τόσο περισσότερο γίνεται αντιληπτή από τις δεύτερες ως "σύγχρονη". Ιδιαίτερα για τον ευρωπαϊκό χώρο, από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και έπειτα, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αποτελέσει το απόλυτο παράδειγμα της δυτικής νεωτερικότητας, με τη συμμετοχή σε αυτή να γίνεται αντιληπτή ως επίτευγμα εκσυγχρονισμού και επιβεβαίωση της "Ευρωπαϊκότητας" (Gropas, Triandafyllidou & Kouki 2013: 30).

Ωστόσο, αρκετοί κοινωνιολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες παρατηρούν πως τα θεωρητικά πρότυπα του κλασσικού εκσυγχρονισμού και του νέο-

εκσυγχρονισμού δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, καθώς σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες συνυπάρχουν στοιχεία παραδοσιακότητας και εκσυγχρονισμού. Στη βάση αυτής της λογικής στα τέλη του 1990 αναπτύχθηκε, κυρίως από τον κοινωνιολόγο Eisenstadt (2000), το παράδειγμα των πολλαπλών εκσυγχρονισμών, σύμφωνα με το οποίο ο εκσυγχρονισμός δεν στηρίζεται στη μίμηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που παρατηρούνται στις δυτικότερες κοινωνίες αλλά περισσότερο αποτελεί μια μη προβλέψιμη διαδικασία αλλαγής, την οποία βιώνει η εκάστοτε κοινωνία. Για τους υποστηρικτές του παραδείγματος των πολλαπλών εκσυγχρονισμών, ο εκκοσμηκευμένος, καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός δεν αποτελεί το μοναδικό επιτυχημένο μοντέλο και η πορεία των δυτικότερων χωρών προς την νεωτερικότητα δεν συνιστά μονόδρομο. Με παρόμοιο τρόπο φαίνεται πως αντιλαμβάνονται και οι σχολιαστές των κοινωνικών δικτύων την εξελικτική διαδικασία η οποία θα οδηγήσει την Ελλάδα στον εκσυγχρονισμό. Κατά τη γνώμη τους, είναι πιθανό η εφαρμογή μιας εκδοχής εναλλακτικής νεωτερικότητας, περισσότερο προσαρμοσμένης στα δεδομένα της ελληνικής πραγματικότητας και της ανατολικής Ορθοδοξίας να αποδεικνύονταν περισσότερο λειτουργική.

Αναλύοντας τις τοποθετήσεις τόσο στο Facebook όσο και στο Twitter, παρατηρούμε αφενός έναν Ευρω-σκεπτικισμό και αφετέρου έναν Ισλαμοφοβισμό, τάσεις οι οποίες φαίνεται να εντείνονται υπό συνθήκες κρίσης, όπως η οικονομική κρίση που πλήττει τη χώρα από το 2009, οδηγώντας την ελληνική κοινωνία, αν υποθεθεί πως το σώμα των σχολιαστών στα δύο μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί ικανοποιητικό και αντιπροσωπευτικό δείγμα της, σε μια στροφή προς τον εαυτό της και σε μία επιθυμία περιορισμού των επαφών της με τον εξωτερικό κόσμο. Από την άλλη, δημιουργείται μια μορφή σύγκρουσης και στο εσωτερικό της υπό εξέταση ομάδας καθώς, οι τοποθετήσεις υπέρ ή κατά της πρακτικής της αποτέφρωσης συσχετίζονται άμεσα με την αποδοχή ή μη μιας πλουραλιστικής, πολυπολιτισμικής κοινωνίας και την ανεκτικότητα σε δικαιώματα και επιλογές ίσως ξένες προς την πλειονότητα. Το ζήτημα της αποτέφρωσης, το οποίο στην ουσία του αποτελεί ζήτημα θρησκευτικού πλουραλισμού, προκαλεί και δοκιμάζει τις ίδιες τις έννοιες της

κοινωνίας και της ταυτότητας, όπως αυτές έχουν σχηματιστεί σε βάθος χρόνου για την ελληνική πραγματικότητα.

Ένα άλλο, εξίσου σημαντικό ζήτημα το οποίο φαίνεται να εγείρεται από τους σχολιασμούς των χρηστών του Facebook και του Twitter αφορά στο σεβασμό του υποκειμένου, και εν προκειμένω του νεκρού υποκειμένου. Το ζήτημα αυτό φαίνεται να λαμβάνει περισσότερες από μία διαστάσεις καθώς οι σχολιαστές μιλούν για το δικαίωμα στο θάνατο *per se* συσχετίζοντας το θέμα της αποτέφρωσης και με αυτό της ευθανασίας¹⁴¹, αλλά και για το σεβασμό στις επιθυμίες του νεκρού προσώπου και την αξιοπρεπή διαχείριση του νεκρού σώματος.

«Εμείς οι άλλοι θέλουμε αυτό που έχουν και οι σκύλοι. Ευθανασία όταν πρέπει και θέλουμε...και καύση νεκρών.»

«Η ίδια αθλιότης με καύση νεκρών, ό,τι άπτεται της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας πατσαβούρα σ' αυτό το κατ' επίφασιν κράτος.»

«Το να έχει κάποιος τελευταία επιθυμία για το τι θα γίνει το σώμα του όταν πεθάνει σεβαστό αλλά όχι και να μας το περάσετε ότι είναι και σωστό. Αφήστε τουλάχιστον κάποια ιερά και όσια να μείνουν έτσι όπως τα κληρονομήσαμε από τους προγόνους μας... Έλεος πια με την τόση προοδευτικότητά σας»

Στο επίκεντρο της διαμάχης βρίσκεται για ακόμη μία φορά η Εκκλησία, ιδιαίτερα λόγω της περιφοράς της σωρού του μητροπολίτη των Παλαιοημερολογιτών Καλλινίκου τον Οκτώβριο του 2016 (εικ. 5). Στους σχολιασμούς των χρηστών γίνεται έντονα λόγος για έλλειψη σεβασμού, διασυρμό και απουσία αξιοπρέπειας:

---

¹⁴¹ Για περισσότερες πληροφορίες ως προς το ζήτημα της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας οι αναγνώστες παραπέμπονται στη δουλειά των Clin & Ferrant (2010) για μια επισκόπηση της νομικής κατάστασης στις Ευρωπαϊκές χώρες καθώς και στη δουλειά των Voultsos, Njau & Vlachou (2010) για επισκόπηση της νομικής κατάστασης στην Ελλάδα.

«Προσπαθούμε μετά εμείς να ζητήσουμε καύση νεκρών. Κάτσε να φύγουμε πρώτα από το στάδιο "τους περιφέρουμε όρθιους σαν νεκροζώντανους"...»

Εικόνα 5

Απόκλιση, Ολοκαύτωμα και λοιπά ζητήματα

Στο τρίτο και τελευταίο κομμάτι της ανάλυσής μου θα αναπτύξω κάποια ακόμη από τα ζητήματα τα οποία προκύπτουν από την σε βάθος ανάγνωση των tweets και των σχολιασμών στο Facebook εν προκειμένω τη συσχέτιση της πρακτικής της αποτέφρωσης με την απόκλιση. Επιπλέον, θα αναπτύξω σύντομα την αιτιολόγηση που προσφέρουν οι σχολιαστές των κοινωνικών δικτύων για την προσωπική τους τοποθέτηση υπέρ της καύσης νεκρών. Τέλος, θα αναφερθώ σε ορισμένα επιμέρους ζητήματα τα οποία προκύπτουν από τα ευρήματα αλλά όχι σε βαθμό που να επιτρέπει την ασφαλή ανάλυσή τους.

Αρκετοί από τους σχολιαστές οδηγούνται στον, κατά τη γνώμη τους, λογικό συλλογισμό πως η αποδοχή της καύσης ως έννομου τρόπου διαχείρισης του νεκρού σώματος, εμπεριέχει τον κίνδυνο της αποδοχής και άλλων "ανήθικων" συμπεριφορών:

«Άρχισαν όλα ξαφνικά σε αυτήν την κοινωνία να φαντάζουν φυσιολογικά.. Ομοφυλοφιλία.. Μετά καύση νεκρών.. Μετά ίσως παιδοφιλία ή κτηνοβοσκία..»

«Πιστεύουμε σε ανάσταση νεκρών? Έχει διαβάσει κανείς Αποκάλυψη? Θέλουμε να έχουμε τα λείψανα των δικών μας σαν ανάμνησή τους? Οι νεκροί λέει εκεί, θα αναστηθούν με τα σώματά τους. Δεν πιστεύουμε τίποτα από αυτά? Θέλουμε να κάνουμε ότι είναι πιο οικονομικό? Θέλουμε να κάνουμε πάντα το αντίθετο από το ότι λέει η Εκκλησία, όχι επειδή δεν πιστεύουμε αλλά έτσι για ξεκάρφωμα? Οι επιλογές θα είναι δικές μας. Μόνο μην καταστήσουμε όπως οι εξωσωματικές ή οι εκτρώσεις, και κάνουμε και εισαγωγή νεκρών. Γιατί χωρίς Θεό όλα επιτρέπονται!»

Στη βάση αυτής της λογικής, η απομάκρυνση από τις παραδόσεις και τις αξίες της χριστιανικής πίστης ελλοχεύει κινδύνους υιοθέτησης κάθε είδους "παραβατικών" συμπεριφορών, συμπεριλαμβανομένης και της νεκροφαγίας¹⁴², των εκτρώσεων και της εξωσωματικής γονιμοποίησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο θεολόγος Μαντζαρίδης (1999), μέσω της αποδοχής της καύσης των νεκρών και της εφαρμογής της εν λόγω πρακτικής «θα θεσμοποιήσουμε μια αποκλίνουσα συμπεριφορά στην κοινωνία μας. Και η θεσμοποίηση αυτή θα δημιουργήσει την εντύπωση της δικαίωσης της». Η υιοθέτηση πρακτικών όπως η ολόσωμη ταφή του νεκρού σώματος ή η εκταφή «είχ[αν] επίσης κάποτε επιβληθεί άνωθεν από την ιατρική τεχνοεπιστήμη, την ελληνορθόδοξη Εκκλησία και την Πολιτεία, αλλά οι Έλληνες [τις] έχουν πλέον ενσωματώσει: έχουν μάθει εδώ και αιώνες να [τις] βιώνουν ως φυσικ[ές], ορθόδοξ[ες] και νόμιμ[ες]»¹⁴³ (Παπαγαρουφάλη 2002: 49) Φαίνεται μάλιστα πως, γενικότερα σε ζητήματα ελευθερίας της λατρείας, οποιαδήποτε συμπεριφορά δεν ταυτίζεται με τις επιταγές της χριστιανικής διδασκαλίας αντιμετωπίζεται ως αποκλίνουσα, όχι μόνο από τα μέλη της εκκλησιαστικής κοινότητας αλλά ακόμη και από διοικητικούς υπαλλήλους, οι οποίοι σύμφωνα με τον Συνήγορο του Πολίτη (1999)¹⁴⁴ «ακολουθώντας ενίοτε αντίστοιχες μη ανεκτικές τάσεις της κοινωνίας, αδυνατού[ν] να συμφιλιωθ[ούν] με το γεγονός ότι ορισμένοι έλληνες πολίτες

¹⁴² Από σχόλιο στο Facebook.

¹⁴³ Έμφαση στο πρωτότυπο

¹⁴⁴ Συνήγορος του Πολίτη. 1999. Ετήσια Έκθεση.

δικαιούνται να διατηρούν θρησκευτικές πεποιθήσεις διαφορετικές από αυτές της πλειονότητας των συμπολιτών τους». Παρόμοια συμπεράσματα μπορούν να εντοπιστούν και στην αντίστοιχη Ετήσια Έκθεση του 2006¹⁴⁵. Η Παπαγαρουφάλη (2002: 35-36) παρατηρεί πως ακόμη και στον ανθρωπολογικό κλάδο, το σώμα πολύ συχνά ταυτίζεται με τον "εαυτό" ως "πρόσωπο", με άμεσο αποτέλεσμα «κάθε μετατόπιση ή πολλαπλότητα του εαυτού [να βιώνεται] ως "κατάτμηση" ή "βία" και ως "φόβος μιας επικείμενης απώλειας ή μείωσης της προσωπικής ταυτότητας"».

Το ζήτημα της καύσης των νεκρών δεν είναι το μοναδικό το οποίο έχει αντιμετωπιστεί ως "εκτροπή" από της ιεραρχία αλλά και τους πιστούς της Εκκλησίας της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο πολιτικός γάμος, ο οποίος δεν επιτρεπόταν στην Ελλάδα μέχρι την αναθεώρηση του Οικογενειακού Δίκαιου του 1982¹⁴⁶:

«η ΔΙΣ στρέφεται ενάντια σε όλα τα φαινόμενα-εκτροπές όπως τα αποκαλεί ακόμη και τον πολιτικό γάμο. Φυσικά και την καύση νεκρών. Ευρώπη ρε»

«Από τώρα βάζω στοίχημα ότι οι πελάτες θα είναι ελάχιστοι όπως συμβαίνει και με τον πολιτικό γάμο.»

Σύμφωνα με την εγκύκλιο 2309/1982 της Δ.Ι.Σ., για την Εκκλησία της Ελλάδας ο πολιτικός γάμος «δεν μπορεί να θεωρηθεί [...] ισόκυρος και ισοδύναμος προς τον θρησκευτικό γάμο των ορθοδόξων» καθώς «αποτελεί πορνεία και μοιχεία και παραβίαση της δογματικής διδασκαλίας περί Μυστηρίων», ενώ οι Ορθόδοξοι οι οποίοι τελούν πολιτικό γάμο «θέτουν εαυτούς μόνοι των εκτός της Εκκλησίας»¹⁴⁷. Παρόμοιες απόψεις έχει εκφέρει η Δ.Ι.Σ. με την εγκύκλιο 2945/2013 και για το σύμφωνο συμβίωσης, το οποίο θεωρεί «εκτροπή της οικογένειας», καθώς «μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τη

¹⁴⁵ Συνήγορος του Πολίτη. 2006. Ετήσια Έκθεση.

¹⁴⁶ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα του πολιτικού γάμου οι αναγνώστες παραπέμπονται στη ανάλυση της εκκοσμίκευσης του Οικογενειακού Δικαίου από τον Stathopoulos (1988) καθώς και στο κείμενο της Αγαλλοπούλου (2005) για μια κριτική παρουσίαση των στατιστικών δεδομένων των πολιτικών και θρησκευτικών γάμων στην Ελλάδα.

¹⁴⁷ Ορθόδοξοι Ιεραπόστολοι. *Ποια είναι η θέση της Εκκλησίας για τον Πολιτικό γάμο;*.

χριστιανική αντίληψη περί γάμου και οικογένειας της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας»¹⁴⁸. Στην ανωτέρω εγκύκλιο οι λέξεις «εκτροπή», «παθογένεια», «στρέβλωση», «έκπτωση», «αλλοίωση» και «διάβρωση» απαντώνται συνολικά δεκατρείς φορές. Σε παλαιότερο Δελτίο Τύπου της, η Δ.Ι.Σ. τόνιζε πως «θεωρεί πορνεία κάθε άλλη "συζυγική" σχέση» εκτός του Ορθόδοξου γάμου ενώ χαρακτήριζε το νομοσχέδιο για το σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης «καταστροφική βόμβα στα θεμέλια της χριστιανικής οικογένειας και όλης της ελληνικής κοινωνίας»¹⁴⁹. Ομοίως, η Δ.Ι.Σ. έχει χαρακτηρίσει την αποτέφρωση «θεσμόν απάδοντα προς την παράδοσιν» της Εκκλησίας¹⁵⁰, «κύημα του σύγχρονου μηδενιστικού τρόπου ζωής και της τάσεως προς αποθηρσκευτικοποίηση κάθε πτυχής και εκφάνσεως της ζωής του ανθρώπου»¹⁵¹. Το 2014 σε ανακοίνωσή της για το ζήτημα η Δ.Ι.Σ ανέφερε πως «αρνείται ότι είναι αξιοπρεπές για τον νεκρό να καεί σε κλίβανο και να θρυμματισθεί σε μίξερ και δεν διακρίνει ιδιαίτερες διαφορές της σύγχρονης "αποτέφρωσης νεκρών" και της "διαδικασίας ανακύκλωσης απορριμάτων"», πως το νεκρό σώμα αντιμετωπίζεται ως «"στερεό απόβλητο" [από τους] απολογητές της αποτέφρωσης» καθώς επίσης και πως η πρακτική της καύσης «διαφημίζεται ως δήθεν αξιοπρεπής για τον νεκρό»¹⁵². Τέλος, στην πιο πρόσφατη ανακοίνωσή της για το θέμα, τον Απρίλιο του 2016, η Ιερά Σύνοδος δήλωσε την αντίθεσή της «στη δημιουργία αποτεφρωτηρίων εντός των κοιμητηρίων, καθώς πέραν της θρησκευτικής σύγχυσης, θα προκληθούν προστριβές και αντιπαραθέσεις με συνέπειες τη διατάραξη της ησυχίας του χώρου και της κοινωνικής ειρήνης»¹⁵³.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, προκύπτει μία γενικότερη συζήτηση στα κοινωνικά δίκτυα για τα δικαιώματα των μειονοτικών ομάδων στην Ελλάδα, με έντονες

---

¹⁴⁸ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2013. *Εγκύκλιος 2945 «Οικογένεια και κοινωνία σε κρίση σήμερα»*.

¹⁴⁹ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2008. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Πρώτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για το μήνα Μάρτιο*.

¹⁵⁰ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2002. *Εγκύκλιος 2734: Περί της καύσεως των νεκρών*.

¹⁵¹ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2014. *Εγκύκλιος 2959 Περί των κανονικών συνεπειών της καύσεως νεκρών*.

¹⁵² Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2014. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Τρίτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για τον μήνα Ιανουάριο*.

¹⁵³ Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2016. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Τρίτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για το μήνα Απρίλιο*.

αναφορές στο σύμφωνο συμβίωσης αλλά και το γάμο των ομόφυλων¹⁵⁴. Το ζήτημα της αποτέφρωσης φαίνεται πως συσχετίστηκε ακόμη περισσότερο με τέτοιου είδους ζητήματα με το θάνατο του Μηνά Χατζησάββα¹⁵⁵, ο οποίος αιτήθηκε της αποτέφρωσής του μετά θάνατον, επιθυμία την οποία ανέλαβε να φέρει εις πέρας ο εν ζωή σύντροφός του, Κώστας Φαλελάκης. Ωστόσο, σχεδόν όλα τα ζητήματα που έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής επανέρχονται δυναμικά στο προσκήνιο κάθε φορά που οι συγγενείς και φίλοι ενός νεκρού δημόσιου προσώπου καλούνται να μεταφέρουν τη σωρό του στο εξωτερικό προκειμένου να ολοκληρωθεί η επιθυμία του για αποτέφρωση.

«Διπλό το κακό για το Χριστιανικό Ταλιμπατικό ήθος. Και πούστης ο Μηνάς Χατζησάββας, και ήθελε και αποτέφρωση όταν πεθάνει.»

«Ο Χατζησάββας έφερε με το θάνατό του στην επιφάνεια τις φοβίες της κοινωνίας μας. Γκέι και άθεος. Σύμφωνο και αποτέφρωση. Πόσο ακόμα?»

«Ο Χατζησάββας ταλαντούχος, gay, με 25 χρόνια σχέσης και επιθυμία την αποτέφρωση. Έχει γαμήσει ό,τι λογική είχαν και δεν είχαν οι δεξιοί.»

«Ο θάνατος του Μ. Χατζησάββα αναδεικνύει ως επιτακτική ανάγκη:

- το σύμφωνο συμβίωσης ομοφύλων

- την καύση νεκρών»

«Ελλάδα είναι η χώρα που πρέπει να πεθάνει κάποιος γνωστός για να συζητήσεις, όχι κάνεις, τα αυτονόητα όπως σύμφωνο συμβίωσης κ καύση»

---

¹⁵⁴ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το γάμο ομόφυλων ζευγαριών οι αναγνώστες παραπέμπονται στη δουλειά των Drosos & Constantinides (2014) για τη νομική αναγνώριση ομόφυλων ζευγαριών στην Ελλάδα και την Κύπρο, στη δουλειά της Kantsa (2014) για το σύμφωνο συμβίωσης και την αναγνώριση των δικαιωμάτων της LGBT κοινότητας στην Ελλάδα καθώς και στη δουλειά του Trispiotis (2014) για μια ανάλυση της υπόθεσης ΕΔΔΑ "Βαλλιανάτος κ.α. κατά Ελλάδας".

¹⁵⁵ Ημερομηνία θανάτου: 30 Νοεμβρίου 2015

Η ταύτιση της πρακτικής της καύσης των νεκρών με "αποκλίνουσες" συμπεριφορές στην αντίληψη ορισμένων από τους σχολιαστές των μέσων κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται πως εδραιώνεται περεταίρω από την εξομοίωση της εφαρμογής της αποτέφρωσης με τα κρεματόρια των στρατοπέδων συγκέντρωσης της ναζιστικής Γερμανίας και το Ολοκαύτωμα.

«ΔΕΝ ΞΕΡΩ ΤΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΕΧΕΙ Ο ΚΑΘΕΝΑΣ ΑΛΛΑ ΕΜΕΝΑ ΜΟΥ ΘΥΜΙΖΕΙ ΑΟΥΣΒΙΤΣ..... Ο ΘΕΟΣ ΜΑΖΙ ΣΑΣ.»

«[όνομα] άκουσα ότι μετά την αποτέφρωση τους βάζουν και σε μίξερ. Ούτε οι Ναζί τέτοια πράγματα.»

«Γιατί άραγε τα κρεματόρια των γερμανικών στρατοπέδων δεν λειτούργησαν αποτρεπτικά σε όσους επιθυμούν αποτέφρωση της σορού τους;»

«Είδες οι Ναζί;; Πρωτοπορία! Καύση νεκρών έκαναν όχι Ολοκαύτωμα.»

Φαίνεται πως για κάποιους από τους σχολιαστές η αποτέφρωση συνιστά μια μορφή διαχείρισης του νεκρού σώματος τόσο ακραία ώστε, στο φαντασιακό τους, να ισοδυναμεί με τη μορφή θανάτωσης που επέβαλλε το Τρίτο Ράιχ στους Εβραίους, τους ομοφυλόφιλους, τους Ρομά κ.ά. Αναζητώντας τα αίτια πίσω από αυτό το συσχετισμό, θα μπορούσαμε ίσως να συνταυτίσουμε την αντίληψη αυτή με το γεγονός πως κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα, αποδόθηκαν ευθύνες στη Γερμανία για την επιβολή των μνημονίων και δημιουργήθηκαν συνδέσεις ανάμεσα στις πολιτικές λιτότητας και την Κατοχή¹⁵⁶. Ο συσχετισμός της πρακτικής της καύσης με το Ολοκαύτωμα πιθανόν να ενισχύθηκε περεταίρω από το γεγονός πως το νομοθετικό πλαίσιο για την αποτέφρωση και τα αποτεφρωτήρια παρουσιάστηκε ως επιβεβλημένο από την Ευρωπαϊκή Ένωση στα πλαίσια της εφαρμογής των πολιτικών σύγκλισης.

---

¹⁵⁶ Για μια εις βάθος ανάλυση των αντι-γερμανικών συναισθημάτων των Ελλήνων κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης οι αναγνώστες παραπέμπονται στο άρθρο 'The Germans are back' της Michailidou (2017)

Αρκετοί από τους σχολιαστές στο Facebook και το Twitter κρίνουν σκόπιμο να αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους έχουν τοποθετηθεί υπέρ της πρακτικής της καύσης των νεκρών. Οι αιτίες που προσφέρονται για την προσωπική στάση του εκάστοτε σχολιαστή συχνά συμπίπτουν θεματολογικά. Κάποιοι προτάσσουν ως αιτία για την αποδοχή της καύσης το οικονομικό ζήτημα, αναφέροντας πως η αποτέφρωση (θα) κοστίζει λιγότερο από την ταφή:

«90.000€ θα φεσώσω τα παιδιά μου για να γίνω τροφή για τα σκουλήκια στο χώμα;;; Πού καταθέτουμε υπ.δήλωση για αποτέφρωση;»

Ένας δεύτερος λόγος τον οποίο αναφέρουν οι σχολιαστές για την επιθυμία τους να αποτεφρωθούν είναι ο αντί-κληρικαλισμός, καθώς όπως τονίζουν δεν θέλουν να έχουν καμία σχέση με την Εκκλησία ή/και τους ιερείς του ορθόδοξου δόγματος:

«ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΩΝΤΑΣ ΕΝΑΝ ΠΟΛΥ ΔΙΚΟ ΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΗΜΕΡΑ, ΤΟ ΠΗΡΑ ΑΠΟΦΑΣΗ. ΑΠΟΤΕΦΡΩΣΗ ΑΔΕΡΦΙΑ. ΚΙ ΑΝ ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΑΔΥΝΑΤΟ ΠΕΤΑΞΤΕ ΜΕ ΣΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ.. ΑΘΛΙΟ ΠΑΠΑΔΑΡΙΟ..... ΧΙΛΙΕΣ ΦΟΡΕΣ ΝΑ ΜΕ ΦΑΝΕ ΤΑ ΨΑΡΙΑ ΠΑΡΑ ΝΑ ΠΑΡΩ ΜΕΡΟΣ ΕΣΤΩ ΚΑΙ ΝΕΚΡΟΣ ΣΤΟ ΓΥΦΤΙΚΟ ΠΑΝΗΓΥΡΑΚΙ ΣΑΣ»

Η τρίτη εξήγηση που προσφέρεται αφορά στην οικολογική συνείδηση των σχολιαστών και στην επιθυμία τους να μην επιβαρύνουν το περιβάλλον με τον θάνατό τους:

«Για λόγους μείωσης της ρύπανσης από μικροοργανισμούς και καθώς δεν έχω θρησκευτικές δεσμεύσεις είμαι υπέρ της αποτέφρωσης με τις στάχτες μου να ριχτούν στην καλδέρα της Σαντορίνης»

Κάποιοι άλλοι τονίζουν ορισμένες από τις φοβίες τους που σχετίζονται με το θάνατο και τον συνεπαγόμενο ενταφιασμό του νεκρού τους σώματος, όπως η φοβία για τα σκουλήκια ή το σκοτάδι:

«Αποτέφρωση !!! Δεν θέλω να με φάνε τα σκουλήκια ...!!!»

Τέλος, ορισμένοι από τους σχολιαστές ερμηνεύουν την επιθυμία τους για αποτέφρωση αποδίδοντάς την στην αίσθηση ελευθερίας και αυτοδιάθεσης που τους προσφέρει η συγκεκριμένη πρακτική πριν αλλά και μετά το θάνατό τους:

«Επιτέλους να σταματήσουν να μας εκμεταλεύονται οι παππάδες τα νεκροταφεία κι όλο το κύκλωμα. Μα πάνω απ όλα ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΒΟΥΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΣΤΑΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΜΑΣ»

Οι αιτίες που παρουσιάστηκαν δεν είναι απαραίτητο να απαντώνται μεμονωμένα, καθώς ορισμένοι από τους σχολιαστές προσφέρουν διπλή ή και τριπλή αιτιολόγηση της επιθυμίας τους:

«Γιατί η εκκλησία να μπορεί να μου απαγορεύσει την αποτέφρωση. Έχω δικαίωμα να κάνω το σώμα μου ότι θέλω. Αρνούμαι την ταφή, εκτός αυτού είναι και μόλυνση. Γιατί να έχω τους παπάδες να με ψέλνουν όταν θα έχω πεθάνει, κάτι που το αρνούμαι πεισματικά. Η θρησκεία δεν είναι υποχρεωτική.»

Κλείνοντας την ανάλυσή μου θα ήθελα να αναφερθώ σε κάποιες διαστάσεις του θέματος της αποτέφρωσης, οι οποίες εντοπίζονται μέχρι ένα βαθμό στα ευρήματα της έρευνάς μου αλλά δεν έχουν αναπτυχθεί στην παρούσα εργασία. Κάποια ζητήματα, όπως ο συσχετισμός με την οικονομία καθώς και η σύνδεση με την οικολογική συνείδηση, δεν έχουν αναπτυχθεί λόγω περιορισμού στον όγκο της εργασίας. Τόσο η οικονομική όσο και η οικολογική διάσταση της καύσης των νεκρών θα μπορούσαν να αναλυθούν σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποτελούν τα αντικείμενα άλλων εργασιών και κρίνεται πως, σε μια μελλοντική συνέχεια της έρευνας για τις νοοτροπίες των Ελλήνων ως προς την αποτέφρωση, θα μπορούσαν να αναπτυχθούν. Σε κάποια άλλα ζητήματα, όπως η συσχέτιση με το φύλο ή την ταξική προέλευση, ο αριθμός των ευρημάτων δεν ήταν τέτοιος ώστε να επιτρέπει μια βάσιμη ανάλυση. Πιθανόν, η περαιτέρω διερεύνηση του ζητήματος να προσέφερε περισσότερα στοιχεία και να οδηγούσε στην εξαγωγή συμπερασμάτων επ' αυτών με ασφάλεια.

5. Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας, φαίνεται πως η συζήτηση για την αποτέφρωση, τόσο σε δημόσιο επίπεδο όσο και στα πλαίσια των κοινωνικών δικτύων, κάθε άλλο παρά το θάνατο αφορά. Παρ' ότι στο επίκεντρο βρίσκεται το νεκρό σώμα, ο διάλογος δεν περιστρέφεται καθόλου γύρω από αυτό, είτε πρόκειται για ένα άγνωστο, υποθετικό νεκρό σώμα είτε για το φαντασιακό νεκρό σώμα των σχολιαστών ή των κοντινών τους προσώπων. Πρόκειται στην ουσία για μία συζήτηση με αφορμή το θάνατο, η οποία όμως δεν σχετίζεται με την ιδέα του θανάτου αφ' εαυτής, αλλά περισσότερο περιστρέφεται γύρω από τις ιδέες της θρησκευτικής ελευθερίας, της νεωτερικότητας, της ανεκτικότητας στο νέο ή της αποδοχής αυτού. Παρακολουθούμε στην ουσία την αντιπαλότητα της παραδοσιακότητας με τα φιλελεύθερα προτάγματα του νεωτερικού υποκειμένου, τη διαπραγμάτευση των εδραιωμένων αντιλήψεων με τις νέες ιδέες εν τη γενέσει της. Τελικά, διαβλέπουμε τις συγκρούσεις του θεσμικού με το μη θεσμικό και την ανθεκτικότητα των νοοτροπιών στην εκ των άνωθεν επιβολή νέων κοσμοθεωριών.

Με την εργασία μου αυτή προσπάθησα να αναδείξω τους τρόπους με τους οποίους το θεσμικό πλαίσιο αλληλεπιδρά με τις νοοτροπίες των ελληνόφωνων χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για την αποτέφρωση στην Ελλάδα. Επιχείρησα να εντοπίσω τις ρητορικές που αρθρώνονται για το θέμα σε επίπεδο δημόσιου λόγου καθώς και να παρουσιάσω, στα πλαίσια μια ανθρωπολογικής εργασίας πάντα, την πορεία της νομολογίας επί του ζητήματος στο σύνολό της. Ταυτόχρονα, αναζήτησα στο Facebook και στο Twitter τις αντιλήψεις των ελληνόφωνων χρηστών για την αποτέφρωση και εξέτασα κάποιες από τις διαστάσεις που αυτές λαμβάνουν, σε μια προσπάθεια ανεύρεσης των νοητικών ζυμώσεων που λαμβάνουν χώρα σε ανταπόκριση των θεσμικών εξελίξεων.

Συνολικά, φαίνεται πως το ζήτημα της καύσης των νεκρών περικλείει, στο σύνολό του, μια πληθώρα διαστάσεων πέραν των, αρχικά αναμενόμενων, θρησκευτικών και μεταφυσικών. Η θέσπιση της πρακτικής με νομοθέτημα το 2006 ήταν ένα πρώτο βήμα στην αποδοχή των διαφορετικών θρησκευτικών

αντιλήψεων και κοσμοθεωρήσεων των Ελλήνων πολιτών. Ταυτόχρονα, ορίζοντας το νομοθετικό πλαίσιο που διατρέχει την πρακτική της καύσης των νεκρών και την κατασκευή και λειτουργία των αποτεφρωτηρίων, το ελληνικό κράτος αποδέχεται και προωθεί στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα, κατοχυρωμένα τόσο σε διεθνές όσο και σε συνταγματικό επίπεδο. Ωστόσο, όπως καταδείχτηκε, ο νομοθέτης σε αρκετές περιπτώσεις θέτει περιορισμούς σε επίπεδο λόγου ως προς την κατασκευή Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, γεγονός το οποίο δυσχεραίνει την προώθηση της πρακτικής. Είναι αποδεκτό πως, σε ζητήματα όπως είναι η καύση νεκρών, τα νομοθετήματα οφείλουν να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας και να εξελίσσονται έτσι ώστε να προλαμβάνουν ή να επιλύουν τυχόν δυσχερείς καταστάσεις και διχογνωμίες. Μέχρι στιγμής, το σύνολο της νομολογίας περί της καύσης των νεκρών φαίνεται πως ανταποκρίνεται στα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή του, όπως συνέβη για παράδειγμα στο ζήτημα της ιδιωτικοποίησης των αποτεφρωτηρίων ή στη διευκόλυνση της χωροθέτησης Κέντρου Αποτέφρωσης στην περιοχή του Ελαιώνα, και τροποποιείται ανάλογα. Από την άλλη όμως, ίσως να ήταν δόκιμη μια πιο γρήγορη ανταπόκριση του νομοθέτη σε δυσεπίλυτες καταστάσεις, έτσι ώστε να προωθηθεί ταχύτερα και στην πράξη η πρακτική της καύσης των νεκρών στον ελλαδικό χώρο.

Ο διάλογος για το ζήτημα, έτσι όπως έχει προκύψει και αναπτυχθεί σε επίπεδο δημόσιας συζήτησης, περιστρέφεται γύρω από θέματα όπως ο σεβασμός του νεκρού προσώπου και των επιθυμιών του, εγείροντας όμως και το συσχετισμό τους με το σεβασμό των ζώντων και των επιθυμιών τους. Πολύ συχνά, όπως είδαμε, προβάλλεται ένας προβληματισμός σχετικά με το κατά πόσον οι επιθυμίες των νεκρών οφείλουν να γίνονται σεβαστές ακόμη και όταν αντιτίθενται στη θέληση των ζώντων. Ο δημόσιος διάλογος συχνά λαμβάνει οριακές διαστάσεις, αποδεικνύοντας πως η αποτέφρωση αποτελεί πεδίο έντονης σύγκρουσης και διχογνωμιών, ακόμη και όταν πρόκειται για τοποθετήσεις δημόσιων προσώπων. Παράλληλα, τέτοιου είδους τοποθετήσεις αντικατοπτρίζουν τις σχέσεις εξουσίας που επικρατούν μέσα στην ελληνική κοινωνία, επισημαίνοντας το σημαντικό ρόλο των θρησκευτικών πεποιθήσεων και της παράδοσης για τα ελληνικά δεδομένα. Στο δημόσιο διάλογο των θεσμών

- πολιτικών εκπροσώπων, ιεραρχών της Εκκλησίας της Ελλάδας αλλά και μη κερδοσκοπικών φορέων, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη - εμφανίζει η πολυπλοκότητα των αναπαραστάσεων της κοινωνίας για το ζήτημα της καύσης των νεκρών, ενός ζητήματος το οποίο άπτεται του πλουραλισμού και της ανεκτικότητας στο διαφορετικό.

Η πολυπλοκότητα αυτή εκδηλώνεται ίσως με ακόμη πιο εμφανή τρόπο στις τοποθετήσεις και τους σχολιασμούς των χρηστών του Facebook και του Twitter. Σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης, πολυπολιτισμικότητας και σύγκλισης με την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι πολίτες της ελληνικής κοινωνίας καλούνται να επαναδιαπραγματευτούν τις αντιλήψεις και τις νοοτροπίες τους και σε περιπτώσεις, όπως συμβαίνει με την πρακτική της αποτέφρωσης, να αναπαράγουν ή να διαμορφώσουν εκ νέου νοήσεις για ζητήματα τα οποία μέχρι πρότινος τοποθετούνταν έξω από τη σφαίρα της πραγματικότητάς τους. Έτσι, στις απόψεις τους για την καύση των νεκρών εντοπίζονται ορισμένες μη αναμενόμενες διαστάσεις, οι οποίες εκ πρώτης όψεως φαίνονται να μην σχετίζονται με το ζήτημα, όπως ο Ευρω-σκεπτικισμός ή η Ισλαμοφοβία. Ωστόσο, η ανάδειξη των σχολιασμών των χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και η απόπειρα ανάλυσής τους, προσφέρουν μια καλύτερη αντίληψη των συνδέσεων που λαμβάνουν χώρα στο γνωστικό τους πεδίο. Μας επιτρέπει να αντιληφθούμε καλύτερα τους τρόπους με τους οποίους μια κοινωνία αντιμετωπίζει την αλλαγή και τη διαφορετικότητα και τους αντιληπτικούς μηχανισμούς που επιστρατεύει προκειμένου να ανταπεξέλθει σε περιπτώσεις γνωσιακών συγκρούσεων.

6. Βιβλιογραφία

Αγαλλοπούλου, Π. 2005. Ο θεσμός του πολιτικού γάμου στην Ελλάδα. Κριτική παρουσίαση στατιστικών δεδομένων της δεκαετίας 1991-2001. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 116 (116): 167-188.

Αλακιώτης, Α. 2006. *Αποτέφρωση των νεκρών αίτημα των καιρών. Όλα όσα πρέπει να ξέρετε για την αποτέφρωση των νεκρών*. Αθήνα: aa publications. Διαθέσιμο στον ιστότοπο www.cremation.gr

Αναγνωστοπούλου, Σ. 2000. "Η ιστορικότητα του «εθνικού ρόλου» της Εκκλησίας της Ελλάδος: Έθνος ελληνικό ή έθνος ελληνορθόδοξο;". Στο *Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργου, σελ. 343-358.

"ΑΝΕΛ: Κατά συνείδηση στη ψηφοφορία για τα αποτεφρωτήρια". 2017. *Το Βήμα*, 20/07. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=893084&wordsinarticle=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AD%CF%86%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Αντωνιάδη, Κ. 2011. Βαλτώνει η καύση νεκρών. *Ελευθεροτυπία*, 25/06. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=287614> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

"Αποτεφρωτήριο στην Ελλάδα ζητούν οι 'Αθεοι'". 2012. *Πρώτο Θέμα*, 12/03. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.protothema.gr/greece/article/183855/apotefrothrio-sthn-ellada-zhtoun-oi-atheoi/> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

"Αρχιεπίσκοπος για την καύση: Καθένας κάνει τις επιλογές του". 2016. *Το Βήμα*, 15/01. Διαθέσιμο στον ιστότοπο

<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=769084&wordsinarticle=%CE%BA%CE%B1%CF%8D%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Αυδίκος, Ε. 2013. "Η αποτέφρωση ως πεδίο σύγκρουσης του ορθολογισμού με τη λαϊκή πίστη". Στο *Λαϊκή πίστη και κοινωνική οργάνωση*. Αθήνα: Πεδίο, σελ. 289-353.

Abbas, T. 2004. After 9/11: British South Asian Muslims, Islamophobia, Multiculturalism and the State. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 21 (3): 26-38.

Abramovitch, H. 2001. Anthropology of death. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 3270-3273.

Antoniou, D. 2010. "The Mosque that wasn't there: Ethnographic Elaborations on Orthodox Conceptions of Sacrifice". Στο Roudometof, V., & Makrides, V. (Επιμ.), *Orthodox Christianity in 21st Century Greece*. Ashgate: Farnham, Surrey; Burlington, VT, σελ. 155-174.

Βραδέλης, Σ. 2012. Φρένο στο αποτεφρωτήριο με χουντικό νόμο. *Τα Νέα*, 24/10. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4762622/?iid=2> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Βουλή των Ελλήνων 2008. *Σύνταγμα της Ελλάδας*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf> (Τελευταία πρόσβαση: 20.06.2018).

Bonilla, Y., & Rosa, J. 2015. #Ferguson: Digital Protest, hashtag ethnography, and the racial politics of social media in the United States. *American Ethnologist*, 42 (1): 4-17.

Braidotti, R. 2009. Le luxe de pouvoir autoperpersonnaliser sa mort. *Societes*, (4): 7-80.

Γεωργιάδου, Β. 2009. Διευρύνοντας την ορατότητα της εκκλησίας στη δημόσια σφαίρα. Σχέσεις Ορθόδοξης Εκκλησίας και ελληνικής κοινωνίας επί αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 21: 129-156.

Γεωργιοπούλου, Τ. 2016. Ο Δ. Αθηναίων ψάχνει χώρο για αποτεφρωτήριο. *Η Καθημερινή*, 05/01. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/844538/article/epikairothta/ellada/o-d-a8hnaiwn-yaxnei-xwro-gia-apotefrwthrio> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Γεωργιοπούλου, Τ. 2017. Εγκρίθηκε από το δημοτικό συμβούλιο το αποτεφρωτήριο στον Ελαιώνα. *Η Καθημερινή*, 10/11. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/933960/article/epikairothta/ellada/egkri8hke-apo-to-dhmotiko-symvoylio-to-apotefrwthrio-ston-elaiwna> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Γιάνναρου, Α. 2014. Δεν προχωρεί η δημιουργία αποτεφρωτηρίων. *Η Καθημερινή*, 26/06. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/773367/article/epikairothta/ellada/den-proxwrei-h-dhmioyrgia-apotefrwthriwn> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Clin, B., & Ferrant, O. 2010. Law of 22 April 2005 on patients' rights and the end of life in France: Setting the boundaries of euthanasia, with regard to current legislation in other European countries. *Medicine, Science and the Law*, 50 (4): 183-188.

Coleman, E. G. 2010. Ethnographic approaches to digital media. *Annual Review of Anthropology*, 39: 487-505.

Δασκαλοπούλου, Ν. 2015. Θάβεται μονίμως η καύση των νεκρών. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 07/12. Διαθέσιμο στον ιστότοπο

<http://www.efsyn.gr/arthro/thavetai-monimos-i-kaysi-nekron> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Δεμερτζής, Ν. 2001. Η εθνο-θρησκευτική και επικοινωνιακή εκκοσμίκευση της ορθοδοξίας. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5: 83-101.

"Δημοτικό Συμβούλιο Βόλου: Χωρίς άδεια το κοιμητήριο του «Κούκου» - Στον «πάγο» το αποτεφρωτήριο". 2017. *Η Θεσσαλία*, 22/05. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://e-thessalia.gr/dimotiko-symvouliao-volou-choris-adia-kimitirio-tou-koukou-ston-pago-apotefrotirio/> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Drosos, S, & Constantinides, A. 2014. "The Legal Situation of Same-Sex Couples in Greece and Cyprus". Στο *Same-Sex Couples before National, Supranational and International Jurisdictions*. Berlin, Heidelberg: Springer, σελ. 319-342

Duggan, M. 2017. Questioning "digital ethnography" in an era of ubiquitous computing. *Geography Compass*, 11 (5): 1-12.

Eisenstadt, S. N. 2000. Multiple Modernities. *Daedalus*. 129 (1): 1-29.

Fabbe, K. 2013. Historical legacies, modern conflicts: state consolidation and religious pluralism in Greece and Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 13 (3): 435-453.

"Ζήτησαν ρύθμιση για την καύση των νεκρών". 1999. *Τα Νέα*, 10/12. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4102819/?iid=2> (Τελευταία πρόσβαση 16.06.2018).

Ζιαμπάκας, Σ. 2017. Το αποτεφρωτήριο ανάβει νέες φωτιές. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 10/11. Διαθέσιμο στον ιστότοπο

<http://www.efsyn.gr/arthro/apotefrotirio-anavei-nees-foties> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Ζουμπουλάκης, Σ. 2010. *Χριστιανοί στον δημόσιο χώρο*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Göksel, O. 2016. In Search of a Non-Eurocentric Understanding of Modernization: Turkey as a Case of 'Multiple Modernities'. *Mediterranean Politics*, 21 (2): 246-267.

Gropas, R., Triandafyllidou, A., & Kouki, H. 2013. Catching up and Objecting to Europe: Modernity and Discursive Topoi in Greece's Higher Education Reforms. *Journal of Modern Greek Studies*, 31 (1): 29-52.

Ηρακλείδης, Α. 2001. Το ελληνικό έθνος σε έναν "εχθρικό κόσμο": εθνική αφήγηση και επιστημονικός εθνικισμός. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5: 15-37.

Hadders, H. 2013. Cremation in Norway: regulation. changes and challenges. *Mortality*, 18 (2): 195-213.

Halikiopoulou, D. 2008. The Changing Dynamics of Religion and National Identity: Greece and the Republic of Ireland in a Comparative Perspective. *Journal of Religion in Europe*, 1: 302-328.

Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγ. Βλασίου. 1999. *Η θεολογική άποψη και οι εκκλησιολογικές συνέπειες της καύσεως των νεκρών*. Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών". Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

"Ιδιωτικά αποτεφρωτήρια προανήγγειλε ο Π. Σκουρλέτης". 2017. *Η Καθημερινή*, 03/03. Διαθέσιμο στον ιστότοπο

<http://www.kathimerini.gr/898796/article/epikairothta/politikh/idiwtika-apotefrwthria-proanhggeile-o-p-skoyrleths> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Ιερά Μητρόπολις Μεσογαίας & Λαυρεωτικής. 2011. *Εγκύκλιος 68η: Για την καύση.*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2002. *Εγκύκλιος 2734: Περί της καύσεως των νεκρών.*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2008. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Πρώτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για το μήνα Μάρτιο.*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2010. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Τρίτη έκτακτη συνεδρία της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2013. *Εγκύκλιος 2945 «Οικογένεια και κοινωνία σε κρίση σήμερα».*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2014. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Τρίτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για τον μήνα Ιανουάριο.*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος. 2014. *Εγκύκλιος 2959 «Περί των κανονικών συνεπειών της καύσεως νεκρών».*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2016. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Πρώτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για το μήνα Μάρτιο.*

Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας. 2016. *Δελτία Τύπου της Ιεράς Συνόδου: Τρίτη συνεδρία της Δ.Ι.Σ. για το μήνα Απρίλιο.*

"Ιερώνυμος: Δεν θα επιβάλλουμε την άποψή μας για την καύση νεκρών". 2016. *Το Βήμα*, 21/01. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=770832&wordsinarticle=%CE%BA%CE%B1%CF%8D%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Jupp, P. C. 2016. *Contemporary issues in the sociology of death, dying and disposal*. Springer.

Jupp, P. 2005. *From dust to ashes: Cremation and the British way of death*. Springer.

Κανίστρας, Η. 2016. Ενστάσεις κατοίκων της Πάτρας για το αποτεφρωτήριο. *Η Καθημερινή*, 15/01. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/845760/article/epikairothta/ellada/enstaseis-katoikwn-ths-patras-gia-to-apotefrwthrion> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Καραμάνου, Α. 2016. Πολυπολιτισμικότητα ή πλουραλισμός;. *ε-κύκλος*. Όπως ανακτήθηκε από τον ιστότοπο <https://ekyklos.gr/sb/202-polypolitismikotita-i%20plouralismos.html> (13/6/2018).

Καραμούζης, Π. 2009. Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 21: 83-102.

Καρπάθιος, Σ. 1999. *Η καύση των νεκρών: Αναφορά στην ψυχολογία του φαινομένου*. Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών". Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

Κατσανίδου, Α. 2009. Η αντεπίθεση της ιστορίας: ο ρόλος της εθνικής ταυτότητας και της θρησκείας στις εκλογές του 2007. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 21: 157-182.

"Καύση νεκρών στη Θεσσαλονίκη". 2011. *Η Καθημερινή*, 19/08. Διαθέσιμο στον ιστότοπο
<http://www.kathimerini.gr/434960/article/epikairothta/ellada/kaysh-nekrwn-sth-8essalonikh> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Κόλλια, Ε. 2006. Στον άλλο κόσμο... πώς θα πας; *Το Βήμα*, 05/03. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=171720&wordsinarticle=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AD%CF%86%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Κόλλια, Ε. 2007. «Πράσινο» στην καύση των νεκρών. *Το Βήμα*, 09/02. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=191659&wordsinarticle=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AD%CF%86%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Kalaitzidis, P. 2009. Challenges of Renewal and Reformation Facing the Orthodox Church. *The Ecumenical Review*, 61 (2): 136-164.

Karakatsanis, N. M., & Swarts, J. 2007. Attitudes toward the Xeno: Greece on Comparative Perspective. *Mediterranean Quarterly*, 18 (1): 113–134.

Kantsa, V. 2014. The price of marriage: Same-sex sexualities and citizenship in Greece. *Sexualities*, 17 (7): 818-836.

Kong, L. 2012. No Place, New Places: Death and its Rituals in Urban Asia. *Urban Studies*, 49 (2): 415–433.

Kubiak, A. E. 2016. Polish Funerals: History and Contemporary Changes. *Anthropological Researches and Studies*, 6: 33-42.

Λιάλιος, Γ. 2015. Ήρθη και το τελευταίο εμπόδιο για τα αποτεφρωτήρια νεκρών. *Η Καθημερινή*, 15/10. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/834895/article/epikairothta/ellada/hr8h-kai-to-teleytaio-empodio-gia-ta-apotefrwithria-nekrwn> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Λίποβατς, Θ. 2001. Εθνικισμός και θρησκεία στη νεωτερικότητα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 5: 39-54.

Λυκεσάς, Α. 2015. Εγκρίθηκε η αγορά οικοπέδου για τη δημιουργία αποτεφρωτηρίου. *Εφημερίδα των Συντακτών*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.efsyn.gr/arthro/egkrithike-i-agora-oikopedoy-gia-ti-dimioyrgia-apotefrotirioy> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Μακρυγιάννη, Δ. 2008. "Εισαγωγή". Στο Μακρυγιάννη, Δ. (επιμ.). *Περί θανάτου: Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*. Αθήνα: Νήσος, σελ. 13-72

Μαντέλη, Α. 2016. Αναζωπυρώνεται η κόντρα για την καύση των νεκρών. *Το Βήμα*, 16/01. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=769177&wordsinarticle=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AD%CF%86%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση 16.06.2018).

Μαντζαρίδης, Γ. 1999. *Η καύση των νεκρών από την άποψη της χριστιανικής ανθρωπολογίας και ηθικής*. Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών". Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

Μαρίνος, Α. 1999. *Η καύση των νεκρών και το σύνταγμα*. Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών". Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

"'Μαρτύριο' η ταφή ενός νεκρού - Περίμενα 10 μέρες να θάψω τον πατέρα μου" 2017. *AlfaVita Εκπαιδευτικό Ενημερωτικό Δίκτυο*, 10/05. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.alfavita.gr/arhron/koinonia/martyrio-i-tafi-enos-nekroy-perimena-10-meres-na-thapso-ton-patera-moy> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Μενεγάκη, Μ. 2016. *Η Δημόσια Συζήτηση για την Αποτέφρωση στην Ελλάδα: Μια Εθνογραφική Προσέγγιση*. (Διπλωματική Εργασία). Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.

"Μίνι χωματερή στο βόρειο τμήμα του νεκροταφείου Σχιστού". 2014. *Το Βήμα*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=647075> (Τελευταία πρόσβαση: 14.04.2018).

Μπίτσικα, Π. 2015. Ζητείται οικόπεδο για αποτεφρωτήριο στην Αθήνα. *Το Βήμα*, 22/12. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=763963&wordsinarticle=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AD%CF%86%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Makrides, V. N. 2012. Orthodox Christianity, Modernity and Postmodernity: Overview, Analysis and Assessment. *Religion, State and Society*, 40 (3-4): 248-285.

Metcalf, P., & Huntington, R. 1991. *Celebrations of death: the anthropology of mortuary ritual*. Cambridge University Press.

Michailidou, A. 2017. 'The Germans are back': Euroscepticism and anti-Germanism in crisis-stricken Greece. *National Identities*, 19 (1): 91-108.

Molokotos-Liederman, L. 2003. Identity crisis: Greece, orthodoxy, and the European Union. *Journal of Contemporary Religion*, 18 (3): 291-315.

"«Ναυάγησε» η κατασκευή αποτεφρωτηρίου στο Μαρκόπουλο". 2012. *Το Βήμα*, 01/03. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=446219> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

"Νομοθετική πρωτοβουλία για αποτεφρωτήρια". 2013. *Η Καθημερινή*, 09/11. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/59144/article/epikairothta/ellada/nomo8etikh-prwtovoylia-gia-apotefrwthria> (Τελευταία πρόσβαση 16.06.2018).

"Ξανά στο προσκήνιο η κατασκευή Κέντρου Αποτέφρωσης Νεκρών". 2014. *Το Βήμα*, 10/04. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=585432&wordsinarticle=%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%AD%CF%86%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Ονισένκο, Κ. 2012. Ο Δήμος Βόλου δηλώνει έτοιμος για το αποτεφρωτήριο. *Η Καθημερινή*, 29/03. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/454156/article/epikairothta/ellada/o-dhmos-voloy-dhlwnei-etoimos-gia-to-apotefrwthrio> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Ορθόδοξοι Ιεραπόστολοι. *Ποια είναι η θέση της Εκκλησίας για τον Πολιτικό γάμο;*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.orthmad.gr/faq/%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%AC-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B3%CE%AC%CE%BC%CE%BF> (Τελευταία πρόσβαση: 15.06.2018).

Παπαγαρουφάλη, Ε. 2002. *Δώρα ζωής μετά θάνατον: Πολιτισμικές εμπειρίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παπαγεωργίου, Ν. 2017. Εκκοσμίκευση και φύλο στην Ελλάδα: Οι «αντιστάσεις» της Ορθόδοξης Εκκλησίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 148.

Παπαχρήστος, Ν. 2006. Εκκλησιαστικό «όχι» στην καύση. *Η Καθημερινή*, 03/03. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/243937/article/epikairothta/ellada/ekklhsiasτικο-oxi-sthn-kaysh> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

"Πάτρα: Αρχές 2018 ξεκινά η κατασκευή αποτεφρωτηρίου νεκρών". 2017. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 03/08. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.efsyn.gr/arthro/patra-arhes-2018-xekina-i-kataskeyi-apotefrotirioy-nekron> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

"Πάτρα: Στην τελική ευθεία η κατασκευή του αποτεφρωτηρίου". 2018. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 30/05. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.iefimerida.gr/news/420113/patra-stin-teliki-eytheia-i-kataskeyi-toy-apotefrotirioy> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Προδρόμου, Ε. 1995. Ορθοδοξία, εθνικισμός και πολιτική κουλτούρα στη σύγχρονη Ελλάδα: Καινούριες προσεγγίσεις ή εσωτερικοποίηση δεδομένων παραδειγμάτων;. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 5: 101-132.

Palgi, P., & Abramovitch, H. 1984. Death: A cross-cultural perspective. *Annual Review of Anthropology*, 13 (1): 385-417.

Park, C. W. 2010. Funerary transformations in contemporary South Korea. *Mortality*, 15 (1): 18-37.

Picone, M. 2007. Cremation in Japan: bone Buddhas and surrogate bodies. *Études sur la mort*, (2): 131-140.

Prothero, S. 2002. *Purified by fire: A history of cremation in America*. University of California Press.

Rotar, M. 2013. *History of modern cremation in Romania*. Cambridge Scholars Publishing.

Rotar, M., & Todor, I. 2013. An Investigation About the Attitudes Towards Death and Cremation in Contemporary Romania. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 82: 192-197.

Roudometof, V. 2011. Eastern Orthodox Christianity and the Uses of the Past in Contemporary Greece. *Religions*, 2 (2): 95-113.

Συνήγορος του Πολίτη. 1999. *Ετήσια Έκθεση*. Αθήνα.

Συνήγορος του Πολίτη. 2006. *Ετήσια Έκθεση*. Αθήνα.

Συνήγορος του Πολίτη. 2017. *Απόψεις και θέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη για τα ζητήματα Χωροθέτησης Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών - Κοιμητήρια*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.synigoros.gr/resources/20170328-eggrafo-str.pdf> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

"Σφοδρή αντίδραση του δημάρχου Δέλτα για τα σχέδια Μπουτάρη για το αποτεφρωτήριο στη Θεσσαλονίκη". 2015. *Η Εφημερίδα*, 13/12. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.iefimerida.gr/news/240540/sfodri-antidراسi-toy-dimarhoy-delta-gia-ta-shedia-mpoytari-gia-apotefrotirio-sti> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Scheper - Hughes, N. & Lock, M. M. 1987. The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly*, 1 (1): 6-41.

Schurack, S. 2014. *Burial practice in contemporary Iceland: Tradition and conflict* (Διδακτορική διατριβή). Διαθέσιμο στον ιστότοπο https://skemman.is/bitstream/1946/17882/1/Silke_Schurack_BA_ritgerd_2014_burial_practice_in_contemporary_Iceland.pdf (Τελευταία πρόσβαση: 20.06.2018).

Sioula - Georgouleia I. 2015. Approaching Twitter sociologically: a case study of the public humiliation of HIV-positive women. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 144: 103-128.

Stathopoulos, M. P. 1988. Secularization of Family Law in Greece. *Israel Law Review*, 22 (3): 365-376.

Suzuki, H. 2002. *The price of death: The funeral industry in contemporary Japan*. Stanford University Press.

Sørensen, T. F. 2009. The presence of the dead, cemeteries, cremation and the staging of non-place. *Journal of social archaeology*, 9 (1): 110-135.

Τερζής, Γ. Π. 2005. Βουλευτές ζητούν να επιτραπεί η αποτέφρωση νεκρών. *Η Καθημερινή*, 09/12. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.kathimerini.gr/236215/article/epikairothta/ellada/voyleytes-zhtoy-na-epitrapei-h-apotefrwsh-nekrwn> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Τριανταφύλλου, Σ. 2012. Πολυπολιτισμικότητα ή πλουραλισμός;. *BookPress*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://bookpress.gr/stiles/sotriantafillou/multiculturalisme-or-pluralisme> (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/2018).

Τριανταφύλλου, Σ. 2014. Η πλάνη της πολυπολιτισμικότητας. *AthensVoice*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.athensvoice.gr/70797_i-plani-tis-polypolitismikotitas (Τελευταία πρόσβαση: 13/6/2018).

Τριανταφύλλου, Σ. 2015. *Πλουραλισμός, Πολυπολιτισμικότητα, Ενσωμάτωση, Αφομοίωση: Σημειώσεις για τη σύγχρονη ανοιχτή κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκη.

The Cremation Society of Great Britain. *National Cremation Statistics 1960-2014*. <http://www.srgw.info/CremSoc4/Stats/National/2014/StatsNat.html> (Τελευταία πρόσβαση: 17.06.2018).

Trispiotis, I. 2014. Discrimination and civil partnerships: Taking the "legal" out of legal recognition. *Human Rights Law Review*, 14 (2): 343-358.

Verdery, K. 2005. *The political lives of dead bodies: Reburial and postsocialist change*. New York: Columbia University Press.

Voultsos, P., Njau, S. N., & Vlachou, M. 2010. The issue of euthanasia in Greece from a legal viewpoint. *Journal of forensic and legal medicine*, 17 (3): 131-136.

Walter, T. 2005. Three ways to arrange a funeral. Mortuary variation in the modern West. *Mortality*, 10 (3): 173-192.

Χαραλαμπίκης, Μ. 2011. Έβαλε «φωτιά» στην καύση των νεκρών. *Τα Νέα*, 15/12. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4680395/?iid=2> (Τελευταία πρόσβαση: 16.06.2018).

Χατζηνικολάου, Ν. 1999. *Το σήμερα, το χθες και το για πάντα της ταφής και της καύσεως των νεκρών*. Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών". Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

Χριστινάκης, Π. Ε. 1999. *Ταφή ή καύση των νεκρών; Ιστορικοκανονική θεώρηση*. Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών". Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

Χριστόδουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος. 1999. *Ταφή ή καύση των νεκρών; Ομιλίες στην ημερίδα με θέμα "Η καύση των νεκρών"*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/tafi_i_kaysi.html (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

Χρυσόγελος, Α. 2014. *Οι οικονομικές διαστάσεις των σχέσεων Εκκλησίας - Κράτους: Φορολόγηση και χρηματοδότηση από το κράτος στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*. Ινστιτούτο Συντηρητικής Πολιτικής. Διαθέσιμο στον ιστότοπο https://inspol.gr/2014/08/29/1_14_b/ (Τελευταία πρόσβαση: 09.05.2018).

7. Παράρτημα Ι

Πίνακας 1

Όρος	Πλήθος αποτελεσμάτων		Χρονολογία εμφάνισης πρώτων αποτελεσμάτων	
	Twitter	Facebook	Twitter	Facebook
Αποτέφρωση	2360	2306	2009	2010
Καύση νεκρών	168	128	2009	2012
Αποτεφρωτήριο	1465	2756	2010	2010
Κρεματόριο	631	35	2009	2010

Πίνακας 2

Όρος	Πλήθος αποτελεσμάτων		Χρονολογία εμφάνισης πρώτων αποτελεσμάτων	
	Twitter	Facebook	Twitter	Facebook
Αποτέφρωση	457	234	2009	2010
Καύση νεκρών	429	62	2009	2012
Αποτεφρωτήριο	207	103	2010	2010
Κρεματόριο	21	0	2009	-

8. Παράρτημα II

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ, Αρ. Φύλλου 57, 15 Μαρτίου 2006

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3448

Άρθρο 35

1. Επιτρέπεται η αποτέφρωση νεκρών, ημεδαπών ή αλλοδαπών, των οποίων οι θρησκευτικές πεποιθήσεις επέτρεπαν τη μετά θάνατον αποτέφρωση.
2. Προϋπόθεση για την αποτέφρωση είναι η προηγούμενη ρητή, χωρίς όρο ή αίρεση, δήλωση του θανόντος για τη σχετική επιθυμία του ή η αντίστοιχη δήλωση των συγγενών του, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, έως και τον τέταρτο βαθμό, κατά σειρά τάξεως. Σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ των συγγενών που βρίσκονται στην ίδια τάξη, η σχετική απόφαση λαμβάνεται από τον Εισαγγελέα, στην περιφέρεια του οποίου φυλάσσεται ο νεκρός. Προκειμένου για ανήλικα τέκνα, η δήλωση γίνεται και από τους δύο γονείς ή από εκείνον που ασκεί τη γονική μέριμνα κατά τα άρθρα 1510 επ. του Αστικού Κώδικα.
3. Η άδεια αποτέφρωσης χορηγείται από το Δήμο ή την Κοινότητα, όπου λειτουργεί το Κέντρο, στο οποίο γίνεται η αποτέφρωση.
4. Με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται ύστερα από πρόταση των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημόσιων Έργων και Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, καθορίζονται οι χώροι δημιουργίας Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, οι όροι και ο έλεγχος λειτουργίας τους, καθώς και ειδικότερες προϋποθέσεις αποτέφρωσης. Για τον καθορισμό των χώρων αποτέφρωσης νεκρών απαιτείται γνώμη του οικείου Δήμου ή Κοινότητας. Με κοινή απόφαση των ανωτέρω Υπουργών ρυθμίζονται ειδικότερα σχετικά ζητήματα, καθώς και ζητήματα με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.

Προϋποθέσεις καθορισμού των χώρων δημιουργίας Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, όροι και έλεγχος της λειτουργίας τους και ειδικότερες προϋποθέσεις για την αποτέφρωση νεκρών.

Άρθρο 1

Δημιουργία, συντήρηση και λειτουργία των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών

1. Η δημιουργία, συντήρηση και λειτουργία των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου βαθμού, στη διοικητική περιφέρεια των οποίων χωροθετούνται τα Κέντρα αυτά σύμφωνα με τα οριζόμενα στο επόμενο άρθρο.
2. Η διοίκηση και διαχείριση των Κέντρων μπορεί να ασκείται και από δημοτικά και κοινοτικά νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων.

Άρθρο 2

Χωροθέτηση των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών

1. Τα Κέντρα Αποτέφρωσης χωροθετούνται, κατά σειρά προτίμησης, ως εξής:
  - α) Εντός υφιστάμενων ή ιδρυόμενων κοιμητηρίων ή σε επαφή με αυτά, υπό την προϋπόθεση ότι η χρήση αυτή δεν έρχεται σε αντίθεση με τις ισχύουσες στην περιοχή πολεοδομικές ρυθμίσεις. Στην περίπτωση που δεν έχουν καθορισθεί χρήσεις γης, αυτές καθορίζονται με το προεδρικό διάταγμα καθορισμού του χώρου ως χώρου Κέντρου Αποτέφρωσης Νεκρών.
  - β) Σε εκτός σχεδίου και εκτός ορίων οικισμών περιοχές, εφ' όσον αυτές δεν αποτελούν περιβαλλοντικά προστατευόμενες περιοχές, με την έγκριση τοπικού ρυμοτομικού σχεδίου.
2. Σε όλες τις περιπτώσεις πρέπει να τηρούνται οι εξής περιορισμοί:
  - α) Ότι θα απέχουν τουλάχιστον 500 μέτρα από εγκαταστάσεις πρόνοιας και περίθαλψης ή 100 τουλάχιστον μέτρα, εφ' όσον δεν είναι ορατά από αυτές. Όταν τα Κέντρα χωροθετούνται εντός κοιμητηρίων, ισχύουν, ως προς τις ανωτέρω αποστάσεις, οι προβλεπόμενοι στη νομοθεσία περί κοιμητηρίων σχετικοί περιορισμοί και απαγορεύσεις.

β) Ότι θα διασφαλίζεται περιμετρικά εντός του χώρου του Κέντρου Αποτέφρωσης, ζώνη υψηλής φύτευσης πλάτους τουλάχιστον 5 μέτρων.

γ) Ότι θα υποβάλλεται, κατά περίπτωση, μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, περιβαλλοντική έκθεση ή προκαταρκτική περιβαλλοντική εκτίμηση και αξιολόγηση και θα εγκρίνονται περιβαλλοντικοί όροι κατά τις διατάξεις του ν. 1650/1986 (Α' 160), όπως ισχύει και τις κατ' εξουσιοδότηση του νόμου αυτού εκδιδόμενες σχετικές κανονιστικές αποφάσεις των αρμόδιων Υπουργών, κατ' αντιστοιχία προς την οικεία κατηγορία κατάταξης τούτων.

3. Ο καθορισμός των χώρων δημιουργίας των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών γίνεται με διάταγμα, ύστερα από πρόταση των Υπουργών Εσωτερικών, Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και γνώμη του οικείου Δήμου ή Κοινότητας, η οποία χορηγείται εντός αποκλειστικής προθεσμίας δύο μηνών από την περιέλευση στον Ο.Τ.Α. του σχετικού ερωτήματος.

Άρθρο 3

Προϋποθέσεις αποτέφρωσης

1. Επιτρέπεται η αποτέφρωση νεκρού μετά την πάροδο εξήντα (60) ωρών από τον θάνατο.

2. Η άδεια αποτέφρωσης εκδίδεται από τον Δήμαρχο ή τον Πρόεδρο της Κοινότητας του Ο.Τ.Α., στη διοικητική περιφέρεια του οποίου λειτουργεί το Κέντρο Αποτέφρωσης Νεκρών.

3. Για την έκδοση της άδειας αποτέφρωσης απαιτούνται τα ακόλουθα:

α) Ληξιαρχική πράξη θανάτου.

β) Έγγραφη βεβαίωση ιατροδικαστή, υπηρετούντος στις Ιατροδικαστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης ή στα Εργαστήρια Ιατροδικαστικής των Α.Ε.Ι. και των Νοσηλευτικών Ιδρυμάτων Πανεπιστημιακών ή του Ε.Σ.Υ., ότι η αιτία θανάτου δεν χρήζει περαιτέρω ιατροδικαστικής διερεύνησης και ότι αφαιρέθηκαν από το σώμα του νεκρού τα ακατάλληλα για αποτέφρωση ιατροτεχνικά μέρη, όπως καθορίζονται στην εκδιδόμενη σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 κοινή υπουργική απόφαση.

γ) Ρητή, χωρίς όρο ή αίρεση, δήλωση του θανόντος ότι επιθυμούσε την αποτέφρωση της σορού του και υπό την προϋπόθεση ότι είχε συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του. Αν τέτοια δήλωση δεν υπάρχει, αρκεί δήλωση, σύμφωνα με τον τύπο που ορίζει το άρθρο 8 του ν. 1599/1986, του/της συζύγου ή των συγγενών του, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, έως και τον τέταρτο βαθμό, κατά σειρά τάξεως, ότι ο νεκρός επιθυμούσε να αποτεφρωθεί. Οι σύζυγοι προηγούνται των ανωτέρω συγγενών. Σε

κάθε περίπτωση, τα προαναφερθέντα πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων των συζύγων, πρέπει να έχουν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους. Εάν υπάρξει διαφωνία μεταξύ συγγενών που βρίσκονται στην ίδια τάξη, η σχετική απόφαση λαμβάνεται από τον Εισαγγελέα στην περιφέρεια του οποίου φυλάσσεται ο νεκρός. Ο Εισαγγελέας αποφαινεται με βάση την εικαζόμενη βούληση του θανόντος. Επίσης, ο Εισαγγελέας μπορεί να επιληφθεί στην περίπτωση κατά την οποία τρίτα πρόσωπα προσκομίσουν αποδείξεις ικανές να ανατρέψουν τις δηλώσεις των συγγενών του θανόντος για την εικαζόμενη βούλησή του. Αν ο νεκρός είναι ανήλικος, τότε απαιτείται δήλωση, σύμφωνα με τον τύπο που ορίζει το άρθρο 8 του ν. 1599/1986, και των δύο γονέων του ή αντίστοιχη δήλωση από εκείνον που ασκούσε τη γονική μέριμνα του ανήλικου τέκνου. Σε περίπτωση διαφωνίας των γονέων αποφαινεται ο οικείος Εισαγγελέας.

4. Με εντολή Εισαγγελέα η αποτέφρωση αναστέλλεται, οποτεδήποτε, για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας υγείας. Η αναστολή μπορεί να αφορά τόσο τη λειτουργία Κέντρων όσο και την αποτέφρωση συγκεκριμένου νεκρού, ιδίως σε περιπτώσεις κινδύνων από επιδημίες ή υπόνοιες εγκληματικής ενέργειας, αντιστοίχως.

Άρθρο 4

Διαχείριση της τέφρας

1. Η τέφρα τοποθετείται υποχρεωτικά από τα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών εντός ειδικού σκεύους (τεφροδόχος).

2. Η τεφροδόχος υποχρεωτικά:

α) Τοποθετείται σε ειδικό χώρο φύλαξης των τεφροδόχων (τεφροφυλάκιο) εντός του Κέντρου Αποτέφρωσης ή εντός του Κοιμητηρίου ή

β) Ενταφιάζεται σε υφιστάμενο Κοιμητήριο, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον α.ν. 582/1968 (Α' 225) «Περί Δημοτικών και Κοινοτικών Κοιμητηρίων», όπως ισχύει, ή

γ) Εγκαταλείπεται ελεύθερως στη θάλασσα και σε απόσταση τουλάχιστον 1,5 ναυτικού μιλίου από την ακτή, υπό την προϋπόθεση ότι το σκεύος είναι διαλυτό στο νερό και δεν περιέχει ρυπογόνα στοιχεία.

3. Είναι δυνατή η διασπορά της τέφρας σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο ενθύμησης (σιντριβάνι ή ανθόκηπο) εντός του Κέντρου ή σε υπαίθριο χώρο εκτός κατοικημένης περιοχής ή στη θάλασσα.

4. Εφόσον δεν υφίσταται ρητή δήλωση του αποθανόντος για τη διαχείριση της τέφρας, σύμφωνα με τα οριζόμενα στις προηγούμενες παραγράφους, για το ζήτημα αυτό αποφασίζουν ο/η σύζυγος και οι συγγενείς του, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, έως και τον τέταρτο βαθμό, κατά σειρά τάξεως.

5. Για κάθε μεταβολή στη διαχείριση της τέφρας αποφασίζουν ο/η σύζυγος και οι ανωτέρω συγγενείς του νεκρού, κατά σειρά τάξεως.
6. Σε κάθε περίπτωση αδυναμίας πραγματοποίησης της βούλησης του θανόντος, καθώς και σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ συγγενών της ίδιας τάξης, αποφαινεται ο Εισαγγελέας στην περιφέρεια του οποίου φυλάσσεται η τεφροδόχος.
7. Η τεφροδόχος θεωρείται πράγμα εκτός συναλλαγής με όλες τις εντεύθεν συνέπειες.
8. Με την κοινή υπουργική απόφαση της παραγράφου 4 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α' 57) καθορίζονται οι τεχνικές προδιαγραφές κατασκευής της τεφροδόχου.

Άρθρο 5

Έλεγχος λειτουργίας των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών

1. Ο έλεγχος λειτουργίας των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, για τη διαπίστωση της εφαρμογής και τήρησης των όρων του παρόντος διατάγματος, της κοινής υπουργικής απόφασης της παραγράφου 4 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 και των άλλων υγειονομικών, πολεοδομικών και περιβαλλοντικών διατάξεων, ασκείται ως ακολούθως:
  - α) Για θέματα πολεοδομίας, πολεοδομικών εφαρμογών, Γ.Ο.Κ. και κτηριοδομικού κανονισμού, αρμόδιο είναι το πολεοδομικό γραφείο του οικείου Δήμου ή Κοινότητας και, εφόσον δεν υφίσταται, η πολεοδομική υπηρεσία της οικείας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης.
  - β) Για θέματα υγειονομικών κανονισμών και γενικά τήρησης της υγειονομικής νομοθεσίας, αρμόδια είναι η Διεύθυνση Υγείας της οικείας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης.
  - γ) Για θέματα εκπεμπόμενων ρύπων και γενικά προστασίας του περιβάλλοντος, αρμόδια είναι η Διεύθυνση ή αντίστοιχη υπηρεσία Περιβάλλοντος της οικείας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης.
2. Η Διεύθυνση Ανάπτυξης της οικείας Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης είναι αρμόδια για τα θέματα που αφορούν στις μηχανολογικές εγκαταστάσεις των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών.
3. Οι υπηρεσίες των Υπουργείων Εσωτερικών, Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, δύναται να διενεργούν εκτάκτους ελέγχους των Κέντρων, με τη σύμπραξη των εξειδικευμένων φορέων του δημοσίου τομέα, όταν τούτο κρίνεται αναγκαίο.

4. Οι διατάξεις που αφορούν στη λειτουργία και τον έλεγχο των εγκαταστάσεων και δραστηριοτήτων κάθε είδους από πλευράς θέσπισης και τήρησης περιβαλλοντικών όρων, εφαρμόζονται αναλόγως και για τα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών.

Άρθρο 6

Έναρξη ισχύος

Η ισχύς του παρόντος διατάγματος αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ, Αρ. Φύλλου 745, 31 Μαΐου 2010

Αριθμ. οικ. 20232

Ρύθμιση θεμάτων τεχνικού ή λεπτομερειακού χαρακτήρα για την ίδρυση και λειτουργία κέντρων αποτέφρωσης νεκρών.

Άρθρο 1

Σκοπός – πεδίο εφαρμογής

1. Σκοπός της παρούσας απόφασης είναι η ρύθμιση θεμάτων τεχνικού και λεπτομερειακού χαρακτήρα σχετικά με την αποτέφρωση νεκρών και, ειδικότερα, ζητημάτων που αναφέρονται στην αδειοδότηση των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, τις απαιτούμενες προδιαγραφές των Κέντρων και του περιβάλλοντος αυτά χώρου, καθώς και του μηχανολογικού τους εξοπλισμού, τις απαιτούμενες διαδικασίες για την αποτέφρωση, τους υγειονομικούς κανόνες, τον έλεγχο των ατμοσφαιρικών εκπομπών και τη διάθεση των αποβλήτων. Η ρύθμιση των ανωτέρω θεμάτων αποσκοπεί στην πρόληψη ή τον περιορισμό όσο είναι εφικτό, των επιπτώσεων στο περιβάλλον και ειδικότερα της ρύπανσης από εκπομπές στον ατμοσφαιρικό αέρα, στο έδαφος και στα επιφανειακά και υπόγεια νερά, καθώς και των επιπτώσεων στην υγεία του ανθρώπου, που απορρέουν από την αποτέφρωση των νεκρών.

2. Η παρούσα απόφαση εφαρμόζεται για τα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών στην Ελλάδα.

Άρθρο 2

Ορισμοί

1. «αποτέφρωση»: η διαδικασία της απανθράκωσης του φέρετρου και του νεκρού ανθρώπινου σώματος σε υψηλές θερμοκρασίες, με τη δημιουργία μιας ελάχιστης ποσότητας τέφρας.

2. «διαδικασία αποτέφρωσης»: η εν τοις πράγμασι διαδικασία αποτέφρωσης που περιλαμβάνει τη φόρτωση του φέρετρου στον αποτεφρωτήρα, τον περιορισμό της σορού σε στάχτη και την τοποθέτηση αυτής σε τεφροδόχο.
3. «τέφρα»: τα δια μηχανικών μέσων κονιορτοποιημένα υπολείμματα της αποτέφρωσης του νεκρού σώματος ή των οστών.
4. «Κέντρο Αποτέφρωσης Νεκρών (Κ.Α.Ν.)»: κτιριακό συγκρότημα και ο περιβάλλων αυτό χώρος, που περιλαμβάνει τις εγκαταστάσεις διατήρησης και φύλαξης της σορού, αίθουσες τελετών, καθώς και τις εγκαταστάσεις όπου λαμβάνει χώρα η διαδικασία της αποτέφρωσης.
5. «αποτεφρωτήρας»: η τεχνική εγκατάσταση στην οποία πραγματοποιείται η αποτέφρωση.
6. «προσωπικό λειτουργίας»: το εξειδικευμένο προσωπικό το οποίο έχει την ευθύνη του ελέγχου της αποτέφρωσης, της λειτουργίας των μηχανημάτων και των σχετικών διαδικασιών.
7. «διασπορά τέφρας»: η εναπόθεση της τέφρας σε χώρο που επιθυμούσε εν ζωή ο νεκρός, υπό την προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζονται οι διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και τη δημόσια υγεία.
8. «ταφή τέφρας»: η ταφή τέφρας γίνεται σε ειδικούς χώρους στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Α.Ν. ή σε ειδικό χώρο εντός των κοιμητηρίων.
9. «τεφροδόχος»: σκεύος εντός του οποίου τοποθετείται η τέφρα από την αποτέφρωση των νεκρών.
10. «χώρος ενθύμησης»: ειδικά διαμορφωμένος χώρος στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Α.Ν. (σιντριβάνι, ανθόκηπος κ.ά.), εντός του οποίου οι οικογένειες ή οι υπάλληλοι του Κ.Α.Ν. μπορούν να διασπείρουν την τέφρα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζονται οι διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και τη δημόσια υγεία.
11. «τεφροφυλάκιο»: κτιριακός χώρος εντός του Κ.Α.Ν. ή του περιβάλλοντος χώρου αυτού, όπου φυλάσσονται τεφροδόχοι.
12. «πυρίμαχο πλακίδιο»: ειδικό πυρίμαχο αντικείμενο στο οποίο αναγράφεται ο εξαψήφιος αριθμός αποτέφρωσης και το οποίο συνοδεύει τη σορό από της αφίξεώς της στο Κ.Α.Ν. και σε όλη τη διάρκεια της αποτέφρωσης και τοποθετείται εντός της τεφροδόχου με την τέφρα.
13. «κονιορτοποιητής υπολειμμάτων αποτέφρωσης»: ειδικό μηχάνημα στο οποίο εισέρχεται το υπόλειμμα της αποτέφρωσης και με μηχανική μέθοδο κονιορτοποιούνται όσα υπολείμματα έχουν στερεά μορφή.

14. «απαέρια»: είναι τα πρωτογενή αέρια που εξέρχονται από τον αεραγωγό του αποτεφρωτήρα, πριν από οποιαδήποτε επεξεργασία.

15. «Φορέας λειτουργίας»: Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο είναι κατά νόμο υπεύθυνο για τη λειτουργία της εγκατάστασης σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία

Άρθρο 3

Διαδικασία αδειοδότησης

1. Για την εφαρμογή των διατάξεων της παραγρ. 1 του άρθρου 2 του Π.Δ. 31/2009 (ΦΕΚ 49/23-3-2009), η έννοια της επαφής των χώρων όπου χωροθετούνται Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών (Κ.Α.Ν) με τα υφιστάμενα ή τα ιδρύμενα κοιμητήρια υφίσταται και στην περίπτωση παρεμβολής μεταξύ τους κοινοχρήστου χώρου (όπως οδός, πεζόδρομος, υπαίθριος χώρος στάθμευσης, νησίδα πρασίνου κλπ).

2. Για την εφαρμογή της περίπτωσης β) της παρ.1 του άρθρου 2 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009 (ΦΕΚ 49Α) σύμφωνα με το οποίο η χωροθέτηση του ΚΑΝ γίνεται με έγκριση τοπικού ρυμοτομικού, τηρούνται τα προβλεπόμενα από την ΥΑ 107017/2006 (ΦΕΚ 1225Β) όπως ισχύει.

3. Τα ΚΑΝ θεωρούνται δραστηριότητες χαμηλής όχλησης.

4. Για την εφαρμογή της περίπτωσης γ της παρ.2 γ) του άρθρου 2 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009 (ΦΕΚ 49Α) τα Κ.Α.Ν. εντάσσονται στην 6η ομάδα του άρθρου 3 της ΚΥΑ 15393/2332/2002 (ΦΕΚ 1022Β) ως περίπτωση 19α στο σχετικό παράρτημα της εν λόγω ΚΥΑ και κατατάσσονται στην κατηγορία Α2 του άρθρου 4 της ίδιας ΚΥΑ, ανεξαρτήτως δυναμικότητας. Δεδομένου ότι έχει προηγηθεί για τη χωροθέτηση των ΚΑΝ η διαδικασία της παρ.1 του άρθρου 2 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009 (ΦΕΚ 49Α), το στάδιο της προκαταρκτικής περιβαλλοντικής αξιολόγησης παραλείπεται και εφαρμόζεται απευθείας η διαδικασία της έγκρισης περιβαλλοντικών όρων του άρθρου 7 της ΚΥΑ /11014/703/2003 (ΦΕΚ 332Β)

5. Τα Κ.Α.Ν. εντάσσονται στην παράγραφο (δ) του άρθρου 2 του ν. 3325/2005 (ΦΕΚ 68/Α/11.3.2005) όπως εκάστοτε ισχύει. Η άδεια εγκατάστασης και η άδεια λειτουργίας θα εκδίδονται κατά τα προβλεπόμενα από τον ως άνω νόμο όπως εκάστοτε ισχύει.

Άρθρο 4

Κανονισμοί – Διαδικασίες

1. Ο Ο.Τ.Α. εκδίδει την άδεια αποτέφρωσης, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 3 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009, καταγράφοντας σε βιβλίο και δίδοντας αριθμό άδειας αποτέφρωσης.

2. Η διαδικασία της αποτέφρωσης λαμβάνει χώρα μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας διάθεσης των οργάνων σε περίπτωση που υπάρχει δήλωση δωρεάς οργάνων. Απαγορεύεται αυστηρά η αφαίρεση οργάνων ή μελών από το σώμα του νεκρού που πρόκειται να αποτεφρωθεί εάν δεν υπάρχει δήλωση δωρεάς οργάνων. Απαγορεύεται η αποτέφρωση της σωρού εάν προηγουμένως δεν αφαιρεθούν από το νεκρό σώμα τα ακατάλληλα προς αποτέφρωση ιατροτεχνικά μέρη, σύμφωνα με το άρθρο 3 του Προεδρικού Διατάγματος 31/2009.
3. Η σορός μεταφέρεται στο Κέντρο Αποτέφρωσης Νεκρών και από την γραμματεία του Κ.Α.Ν. παραλαμβάνεται η άδεια αποτέφρωσης του Ο.Τ.Α., με επισυναπτόμενα τα έγγραφα που κατετέθησαν για την έκδοση της σχετικής άδειας.
4. Η γραμματεία του Κ.Α.Ν. καταχωρεί στο επίσημο θεωρημένο και αριθμημένο βιβλίο αποτεφρώσεων εξαψήφιο αριθμό αποτέφρωσης ο οποίος χαράσσεται στο ειδικό πυρίμαχο αντικείμενο που τοποθετείται εντός του φέρετρου. Ο ίδιος αυτός αριθμός αναγράφεται μαζί με το όνομα του νεκρού επάνω στην τεφροδόχο και αναφέρεται στο πιστοποιητικό αποτέφρωσης που εκδίδει το Κ.Α.Ν. εις διπλούν για κάθε αποτέφρωση. Το ένα αντίγραφο του πιστοποιητικού αποτέφρωσης παραδίδεται στην οικογένεια του θανόντος και το άλλο αποστέλλεται στον αρμόδιο Ο.Τ.Α.
5. Η γραμματεία ενημερώνει για την ημέρα και ώρα που πρόκειται να γίνει η αποτέφρωση, προκειμένου να ρυθμιστούν από τους οικείους του θανόντος τυχόν θέματα οργάνωσης τελετής και να παραστούν αν το επιθυμούν για να παρακολουθήσουν τη διαδικασία της αποτέφρωσης. Η γραμματεία, στη συνέχεια, εκδίδει πιστοποιητικό παραλαβής της σορού προς αποτέφρωση, στο οποίο αναφέρονται τα στοιχεία του θανόντος και η ημέρα και ώρα παραλαβής της σορού.
6. Η σορός φυλάσσεται από την παραλαβή της και μέχρι την αποτέφρωση, σε ειδικό ψυκτικό θάλαμο.
7. Πριν την αποτέφρωση οι συγγενείς μπορούν να δουν για τελευταία φορά τη σορό πριν την είσοδό της στον αποτεφρωτήρα και στη συνέχεια μπορούν να παραστούν και να παρακολουθήσουν τη διαδικασία εισόδου του φέρετρου στο θάλαμο αποτέφρωσης.
8. Από την είσοδο του φέρετρου στο θάλαμο αποτέφρωσης, οι τεχνικοί του Κ.Α.Ν. παρακολουθούν μέσω ηλεκτρονικού εξοπλισμού τη διαδικασία αποτέφρωσης και μετά από τον προγραμματισμένο χρόνο συλλέγουν τα υπολείμματα της αποτέφρωσης, τα οποία κονιορτοποιούν με ειδικό μηχάνημα. Το προϊόν της κονιορτοποίησης μαζί με το ειδικό πυρίμαχο αντικείμενο που συνόδευε τη σορό κατά την αποτέφρωση, εισάγονται σε ειδικό σκεύος (τεφροδόχος). Στη συνέχεια, σφραγίζεται η τεφροδόχος και εκτυπώνεται σε αυτήν το ονοματεπώνυμο του θανόντος, ο αριθμός αποτέφρωσης, ο τόπος γέννησής του, η ημερομηνία γέννησης και θανάτου του, η ημέρα, η ώρα και ο τόπος της αποτέφρωσης.

9. Αν η τέφρα πρόκειται να εγκαταλειφθεί ελεύθερως στη θάλασσα ή να διασπαρθεί σε υπαίθριο χώρο, κατά τα οριζόμενα στην παρ.3 του άρθρου 4 του ΠΔ.31/2009 (ΦΕΚ 49Α), μαζί με τη βεβαίωση αποτέφρωσης παραδίδεται στην οικογένεια και η τεφροδόχος.

Άρθρο 5

Ασφάλεια εγκαταστάσεων και προσωπικού

1. Γενικές οδηγίες

1. Ο ειδικός σκοπός των αποτεφρωτηρίων απαγορεύει τη χρήση τους για οποιονδήποτε άλλο σκοπό εκτός από την αποτέφρωση νεκρών ανθρώπινων σωμάτων, μελών αυτών και οστών.

2. Δεν επιτρέπεται η αποτέφρωση νεκρού εκτός φέρετρου, καθώς και η αποτέφρωση περισσώτερων του ενός νεκρού κάθε φορά.

3. Οι αποτεφρωτήρες πρέπει να λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ότι η τέφρα ανακτάται πλήρως και συλλέγεται σε τεφροδόχο, χωρίς την παρουσία άλλων ουσιών ή άλλων τεφρών.

3α. Οι βηματοδότες που λειτουργούν με ραδιοϊσότοπα απομακρύνονται υποχρεωτικά.

3β. Τα ρούχα ή τα παπούτσια που περιέχουν ποσοστό ελαστομερών ή πολυχλωριούχου βινυλίου θα πρέπει να απομακρύνονται.

3γ. Όλα τα κοσμήματα (σκουλαρίκια, βραχιόλια, δαχτυλίδια κλπ.) και τα γυαλιά θα πρέπει να απομακρύνονται πριν την αποτέφρωση και να αποδίδονται στους οικείους του θανόντος.

4. Τυχόν ξένα υλικά τα οποία δύναται να μην αποτεφρωθούν πρέπει να συλλέγονται πριν την αποτέφρωση και να διαχειρίζονται σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία. Οι υπάλληλοι του αποτεφρωτήρα επιφορτίζονται με τον τελικό έλεγχο της σορού πριν την έναρξη της διαδικασίας αποτέφρωσης.

5. Τα φέρετρα που προορίζονται για αποτέφρωση νεκρών πρέπει να είναι κατασκευασμένα όσο το δυνατόν από φυσικά υλικά (ξύλο, μπαμπού ή ανακυκλωμένο πεπιεσμένο χαρτί) και ελεύθερα από οποιαδήποτε ουσία εμποτισμού, συντηρητικά ξύλου, ώστε κατά την καύση να μην μολύνουν το περιβάλλον. Δεν επιτρέπεται η χρήση αναφλέξιμων ασταριών σε συνδυασμό με έγχρωμες επικαλύψεις. Φέρετρα και εσωτερικές επενδύσεις φέρετρων που περιέχουν βαρέα μέταλλα όπως ψευδάργυρο και μόλυβδο, είναι ακατάλληλα για αποτέφρωση. Πριν την αποτέφρωση θα πρέπει να αφαιρούνται από τα φέρετρα τυχόν μεταλλικά ή πλαστικά αντικείμενα (σταυροί, λαβές, άλλα διακοσμητικά). Τα παραπάνω αντικείμενα μπορούν να υπάρχουν μόνο εάν είναι φυσικά προϊόντα, έχουν κατασκευαστεί από φυσικά υλικά ή είναι αποκλειστικά κατασκευασμένα από πολυολεφίνες. Η εσωτερική επένδυση των

φέρετρων όπως και τα προσωπικά ενδύματα πρέπει να είναι κατασκευασμένα από υλικά που περιέχουν μόνο άνθρακα, υδρογόνο και οξυγόνο.

6. Οι τεφροδόχοι μπορούν να κατασκευάζονται από υλικά όπως μάρμαρο, πηλό, ξύλο, μέταλλο (ανοξείδωτα μέταλλα), πλεξιγκλάς, κ.α. Οι τεφροδόχοι που θα βυθίζονται εντός της θάλασσας θα πρέπει να είναι υδατοδιαλυτές και να κατασκευάζονται από φυσικά ανακυκλωμένα υλικά (χαρτί, αλάτι, ρύζι κ.α.), να είναι δε πιστοποιημένες σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία για την χρήση τους ως υδατοδιαλυτές τεφροδόχοι.

2. Οδηγίες εγκαταστάσεων

1. Οι επικίνδυνοι χώροι των αποτεφρωτηρίων πρέπει να επισημαίνονται και να αποκλείονται με κατάλληλα μέτρα.

2. Όλοι οι χώροι των αποτεφρωτηρίων πρέπει να είναι σχεδιασμένοι με γνώμονα την ασφαλή εκκένωσή τους σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης.

3. Η ατμόσφαιρα στους χώρους εργασίας πρέπει να παρακολουθείται για επικίνδυνες συγκεντρώσεις αερίων με ανιχνευτές. Κάθε δυσλειτουργία οποιουδήποτε μηχανισμού πρέπει να επισημαίνεται αμέσως με οπτικό ή ακουστικό συναγερμό.

4. Πρέπει να χρησιμοποιούνται τα κατάλληλα τεχνικά μέσα ώστε να αποκλείεται η διαρροή αερίων.

5. Το αποτεφρωτήριο του Κ.Α.Ν. πρέπει να καλύπτεται από αυτόματο σύστημα πυρόσβεσης ολικής ή τοπικής εφαρμογής, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις και να αποτελεί ανεξάρτητο πυροδιαμέρισμα εντός του συγκροτήματος. Όλοι οι στεγασμένοι χώροι του Κ.Α.Ν. θα διαμορφώνονται και θα δομούνται έτσι ώστε να τηρούνται τα προβλεπόμενα από τις διατάξεις της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας περί παθητικής πυροπροστασίας καθώς επίσης, όλοι οι χώροι θα εξοπλίζονται με τα προβλεπόμενα μέσα πυροπροστασίας και πυρόσβεσης, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας αλλά και τις επιπλέον απαιτήσεις που τυχόν υποδειχθούν ως απαραίτητες από την Πυροσβεστική Υπηρεσία.

6. Οι αποτεφρωτήρες πρέπει να λειτουργούν με ασφάλεια ακόμη και σε περίπτωση διακοπής ηλεκτρικού ρεύματος.

7. Τα δάπεδα του αποτεφρωτηρίου και των παρακείμενων χώρων πρέπει να επιστρώνονται με μη απορροφητικά και άσηπτα υλικά που καθαρίζονται εύκολα καθώς και να διαθέτουν σύστημα απορροής.

8. Σε περίπτωση ρυπογόνου συμβάντος λόγω αστοχίας της διαδικασίας αποτέφρωσης, όλοι οι χώροι του αποτεφρωτηρίου πρέπει να πλένονται και να απολυμαίνονται αμέσως με βακτηριοκτόνα προϊόντα.

9. Οι τοίχοι όλων των χώρων του αποτεφρωτηρίου και για ύψος 1,50 μ. από τη στάθμη του δαπέδου να καλύπτονται με λεία μη απορροφητική επίστρωση και εύκολη στον καθαρισμό.

10. Τα απόβλητα του αποτεφρωτηρίου διατίθενται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις διαχείρισης επικινδύνων ή μη, κατά περίπτωση, αποβλήτων. Η μεταφορά τους γίνεται από ειδικά αδειοδοτημένο φορέα και όχι από κοινού με τα αστικά απόβλητα.

11. Το αποτεφρωτήριο πρέπει να καθαρίζεται πλήρως σε τακτά χρονικά διαστήματα, (τουλάχιστον 2 έως 4 φορές ετησίως) ανάλογα με την ετήσια δυναμικότητα αποτέφρωσης. Συνιστάται η σύναψη σύμβασης συντήρησης με τον κατασκευαστή του αποτεφρωτήρα ή με φορέα ο οποίος μπορεί να τεκμηριώσει την τεχνική του επάρκεια καθώς και η κατάρτιση ετήσιου προγράμματος συντήρησης σύμφωνα με τα εγχειρίδια συντήρησης του κατασκευαστή, τη δυναμικότητα και τους κανόνες της τέχνης και της επιστήμης. Στο ετήσιο πρόγραμμα συντήρησης, εκτός των άλλων, θα καθορίζονται και οι εργασίες καθαρισμού του αποτεφρωτήρα καθώς και τα προσόντα, η εκπαίδευση και τα μέσα ατομικής προστασίας του προσωπικού συντήρησης και καθαρισμού.

Άρθρο 6

Οριακές τιμές ατμοσφαιρικών εκπομπών

1. Οι αποτεφρωτές των Κ.Α.Ν θα πρέπει να συμμορφώνονται με τα ακόλουθα όρια εκπομπών (11% συγκέντρωση οξυγόνου στα απαέρια για αποτεφρωτήρες που καίνε ορυκτά καύσιμα ή 15% για ηλεκτρικά θερμαινόμενους αποτεφρωτήρες):

- Ολική συγκέντρωση σκόνης: 10 mg/m³ (ωριαίες μέσες τιμές).
- Μονοξείδιο του άνθρακα: 50 mg/m³ (ωριαίες μέσες τιμές).
- Οργανικές ουσίες υπολογιζόμενες ως TOC: 20 mg/m³ (ωριαίες μέσες τιμές).
- Διοξίνες και φουράνια: 0,1 ng I-TEQ / m³ – μέσος όρος περιόδου δειγματοληψίας (ελάχιστης διάρκειας 6 ωρών).

2. Η μεθοδολογία μέτρησης και υπολογισμού των προς έλεγχο ρύπων θα πρέπει να συμμορφώνεται με τις αντίστοιχες διατάξεις για την αποτέφρωση αποβλήτων της ΚΥΑ 22912/1117/2005, και ιδιαίτερα τα προβλεπόμενα από το άρθρο 11 και τα Παραρτήματα Ι, ΙΙΙ, V και VI αυτής.

3. Η αποτέφρωση θα πρέπει να διεξάγεται με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ότι οι οριακές τιμές εκπομπών επιτυγχάνονται κάθε ημέρα λειτουργίας συμπεριλαμβανομένης της πρώτης και της τελευταίας αποτέφρωσης κάθε ημέρας.

Άρθρο 7

Έλεγχοι – Κυρώσεις

1. Ο έλεγχος τήρησης των όρων των αδειών που προβλέπονται από την παρούσα, γίνεται από τις αρμόδιες υπηρεσίες της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης ή της Περιφέρειας κατά περίπτωση, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις.
2. Σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που πραγματοποιεί αποτέφρωση, κατά παράβαση των διατάξεων της παρούσας απόφασης επιβάλλονται οι κυρώσεις που προβλέπονται στα άρθρα 28, 29 και 30 του ν. 1650/1986 όπως το άρθρο 30 τροποποιημένο ισχύει.

Άρθρο 8

Παραρτήματα

1. Προσαρτώνται και αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της παρούσας απόφασης τα παραρτήματα που ακολουθούν.
2. Τα παραρτήματα δύναται να τροποποιούνται και να συμπληρώνονται με απόφαση Υπουργού Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Ελάχιστες κτιριολογικές απαιτήσεις

1. Το κτιριακό συγκρότημα του Κέντρου Αποτέφρωσης Νεκρών εξυπηρετεί την συνάθροιση κοινού πενήντα (50) τουλάχιστον ατόμων για νεκρώσιμες τελετές και στεγάζει την υπηρεσία αποτέφρωσης των νεκρών με τον απαραίτητο ηλεκτρομηχανολογικό εξοπλισμό και τους απαραίτητους βοηθητικούς χώρους.
2. Το Κ.Α.Ν. θα πρέπει να διαθέτει κατ' ελάχιστο τους ακόλουθους χώρους ανά χρήση:

1. Για τη συνάθροιση κοινού

- 1.1. Χώρος εισόδου – υποδοχής.

Εξυπηρετεί την είσοδο του κοινού και την εκφόρτωση της σορού για τη μεταφορά της στην αίθουσα τελετών. Πρέπει να διαθέτει στην εξωτερική πλευρά του κτιρίου επαρκή στεγασμένο ημιυπαίθριο χώρο για την προσπέλαση και τους ελιγμούς του οχήματος μεταφοράς της σορού.

- 1.2. Αίθουσα τελετών

Εξυπηρετεί, ανάλογα με το τελετουργικό του θρησκευάματος του νεκρού, τη διεξαγωγή της νεκρώσιμης τελετής, εξοπλισμένη αντίστοιχα. Πρέπει να έχει ελάχιστο εμβαδόν 80,00 τ.μ. με μια ελάχιστη διάσταση 6,00 μ. Προαιρετικά μπορεί να υπάρχει

εντός του Κέντρου επιπλέον βοηθητικός χώρος αναψυκτήριου για την παροχή αφεψημάτων κ.λπ. αδειοδοτημένος σύμφωνα με τις ισχύουσες υγειονομικές διατάξεις μετά από γνωμοδότηση της οικείας υγειονομικής υπηρεσίας. Οι τελετές μπορούν να προσφέρονται από την οικογένεια και τους συγγενείς πριν ή μετά την αποτέφρωση ή στον ειδικό χώρο τελετών στο Κ.Α.Ν. ή σε όποιο άλλο λατρευτικό χώρο εκτός του Κ.Α.Ν. Επιμνημόσυνες τελετές μπορούν να προσφέρονται από τις οικογένειες και τους συγγενείς, τόσο στο χώρο φύλαξης των τεφροδόχων, εντός των τεφροφυλακίων, όσο και στους χώρους ενθύμησης και στους χώρους ταφής της τέφρας. Επιμνημόσυνες τελετές μπορούν να προσφέρονται επίσης στους χώρους διασποράς της τέφρας.

1.3. Αίθουσα αναμονής συγγενών

Εξυπηρετεί την αναμονή των συγγενών πριν και μετά την τελετή και την αποτέφρωση. Πρέπει να έχει ελάχιστο εμβαδό 20,00 τ.μ. και άμεση πρόσβαση στο χώρο εισόδου και στην αίθουσα τελετών.

1.4. Αποθήκη εξοπλισμού τελετών

Εξυπηρετεί την αποθήκευση υλικών και αντικειμένων εξοπλισμού της αίθουσας τελετών και επικοινωνεί άμεσα με αυτήν.

1.5. Γραφεία προσωπικού

Ο αριθμός τους είναι ανάλογος με το μέγεθος του Κ.Α.Ν. και τον αριθμό των εργαζομένων σε αυτό. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να διαθέτει ένα γραφείο του υπεύθυνου του Κ.Α.Ν. και ένα γραφείο για το υπόλοιπο προσωπικό.

1.6. W.C. κοινού

Θα πρέπει να έχει χώρους W.C διακριτούς ανά φύλο και Α.Μ.Ε.Α. Τα W.C. σχεδιάζονται πάντοτε με προθάλαμο.

1.7. W.C. προσωπικού

Ο αριθμός τους εξαρτάται από τον αριθμό του προσωπικού του Κ.Α.Ν. και εξυπηρετεί μόνο αυτό. Θα πρέπει να έχει χώρους W.C διακριτούς ανά φύλο και Α.Μ.Ε.Α. Τα W.C. σχεδιάζονται πάντοτε με προθάλαμο.

2. Για την αποτέφρωση των σορών

2.1. Χώρος εισόδου φέρετρων

Εξυπηρετεί την είσοδο και παραλαβή φέρετρων για αποτέφρωση, καθώς και την πρόσβαση των εργαζομένων στον αποτεφρωτήρα.

2.2. Θάλαμος τελικού ελέγχου σορού

Εξυπηρετεί την ολοκλήρωση της διαδικασίας ελέγχου και προετοιμασίας της σορού για την αποτέφρωση. Στο χώρο αυτό φυλάσσεται και ο απαιτούμενος κινητός εξοπλισμός για τη μεταφορά του φέρετρου. Οι διάδρομοι μεταφοράς του φέρετρου και οι πόρτες τους καθ' όλο το μήκος της όδυσής του πρέπει να έχουν ελάχιστο πλάτος 2,20 μ.

2.3. Θάλαμος συντήρησης ή αντίστοιχης ψυχόμενης διάταξης

Εξυπηρετεί την προσωρινή παραμονή της σορού, όχι πέραν των 80 ωρών πλην εξαιρετικών περιπτώσεων και σε θερμοκρασία μικρότερη των 4ο C.

2.4. Προθάλαμος παράδοσης και φόρτωσης φέρετρου προς αποτέφρωση.

Επικοινωνεί άμεσα με τον αποτεφρωτήρα και πρέπει να έχει ελάχιστο μήκος 3,60 μ. πριν τον αποτεφρωτήρα.

2.5. Αποτεφρωτήρας

Περιλαμβάνει τις μονάδες των κλιβάνων αποτέφρωσης, την καπνοδόχο, το τμήμα επεξεργασίας των καυσαερίων και το τμήμα επεξεργασίας και αποθήκευσης υπολειμμάτων και τέφρας.

2.6. Χώρος διατάξεων και οργάνων χειρισμού

Εξυπηρετεί τον έλεγχο των εργασιών της αποτέφρωσης, την καταγραφή και παρακολούθηση των συνθηκών πραγματικής λειτουργίας της εγκατάστασης από υπεύθυνο χειριστή. Διαθέτει μεταξύ άλλων ένα πυρόμετρο και ένα σύστημα μέτρησης πυκνότητας καπνού με οπτική δυνατότητα ελέγχου των συνθηκών καύσης από τον χειριστή.

2.7. Γραφείο – εργαστήριο χειρισμού του αποτεφρωτήρα με συνεχόμενο αποδυτήριο, W.C. και λουτρό

Εξυπηρετεί την παραμονή και την εργασία του χειριστή της εγκατάστασης

2.8. Χώρος υπηρεσίας καθαρισμού του αποτεφρωτήρα.

Στο χώρο αυτό φυλάσσονται τα υλικά, τα εργαλεία και οι συσκευές των υπηρεσιών καθαριότητας του Κ.Α.Ν.

2.9. Χώροι Η/Μ εγκαταστάσεων του συγκροτήματος

Περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τις εγκαταστάσεις θέρμανσης, παροχής θερμικής ενέργειας των κλιβάνων, εφεδρικής πηγής γεννήτριας, παροχής ηλεκτρισμού και ύδατος, εφεδρικής δεξαμενής ύδατος για τις ανάγκες της πυροπροστασίας, εγκαταστάσεις εξαερισμού των χώρων και ερμάρια τοποθέτησης των μετρητών των δικτύων κοινής ωφέλειας που εξυπηρετούν το συγκρότημα

2.10. Γραφείο παράδοσης της τέφρας

Στο χώρο αυτό γίνεται η συσκευασία της τέφρας και η παραλαβή της τεφροδόχου από τους συγγενείς του νεκρού.

2.11. Τεφροφυλάκιο

Στον ειδικό αυτό χώρο φυλάσσονται οι τεφροδόχοι κατ' αντιστοιχία με τα οστεοφυλάκια των κοιμητηρίων.

3. Αναγκαίοι υπαίθριοι χώροι του Κ.Α.Ν.

3.1. Αύλειος χώρος υπηρεσίας του αποτεφρωτήρα

Πρέπει να επιτρέπει τη μετακίνηση ογκώδους εξοπλισμού και να βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία με τον αποτεφρωτήρα. Είναι απομονωμένος από την κοινή θέα και μπορεί να περιλαμβάνει και χώρο για εργαλεία κηπουρικής και συντήρησης του χώρου ενθύμησης

3.2. Χώρος ενθύμησης

Κατάλληλα διαμορφωμένος υπαίθριος χώρος εδάφους ή/και σιντριβάνι για την υποδοχή των τεφρών με διασπορά ή ενταφιασμό. Στην περίπτωση διασποράς απαιτείται κατάλληλη διαχείριση του εδαφικού υλικού κατά τμήματα, ώστε να μην επέρχεται ο κορεσμός όλης της επιφάνειάς του (διακοπή χρήσης κατά τμήματα, ανάκτηση του υλικού και επαναχρησιμοποίησή του).

3. Στο χώρο των εγκαταστάσεων θα πρέπει να εξασφαλίζονται οι κατ' ελάχιστο απαιτούμενες θέσεις στάθμευσης σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία.

4. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις του Κ.Α.Ν. μπορεί να αποτελούνται από έναν ή περισσότερους ορόφους, υποχρεωτικά όμως οι χώροι εγκατάστασης των μηχανημάτων θα είναι πάντα στον όροφο που εφάπτεται του εδάφους. Οι διαστάσεις των χώρων του αποτεφρωτήρα ποικίλουν ανάλογα με τις αισθητικές και πρακτικές ανάγκες κατά περίπτωση.

5. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται οι διατάξεις του Κτιριοδομικού Κανονισμού (ΦΕΚ 59/89) και του ΠΔ 16/1996 (ΦΕΚ 10Α/96).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Θέματα μηχανολογικού και τεχνικού χαρακτήρα

1. Η εγκατάσταση του αποτεφρωτήρα πρέπει να πληροί τις απαιτήσεις εκείνες ώστε να διασφαλίζεται η λειτουργία της κατά τρόπο ώστε να τηρούνται στο σύνολό τους τα προβλεπόμενα της παρούσας, ήτοι

- 1.1. Το μέγεθος της εγκατάστασης, οι προδιαγραφές και η συντήρηση των κλιβάνων και των λοιπών μηχανημάτων, να είναι σύμφωνα με τις οδηγίες των κατασκευαστών και τον επιλεγόμενο τύπο των αποτεφρωτήρων.
- 1.2. Να διαθέτει δύο (2) τουλάχιστον κλιβάνους αποτέφρωσης σε ανεξάρτητες γραμμές λειτουργίας, ώστε να είναι δυνατή η συντήρηση και ο περιοδικός έλεγχός τους εναλλακτικά. Οι πόρτες τους να επιτρέπουν την άνετη εισαγωγή σορού μεγάλου μεγέθους. Η φόρτωση των κλιβάνων να γίνεται με αυτοματοποιημένο τρόπο (ταινιόδρομοι ή αναβατόρια).
- 1.3. Να χρησιμοποιεί ως καύσιμο για την παραγωγή θερμότητας καύσης, φυσικό αέριο, πετρέλαιο των εκάστοτε νόμιμων επιτρεπόμενων προδιαγραφών, ή ηλεκτρικό ρεύμα.
- 1.4. Να διαθέτει σύστημα επαρκούς φυσικού ή μηχανικού εξαερισμού.
- 1.5. Να διαθέτει τις απαιτούμενες ζώνες και μηχανισμούς σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα (ζώνη πλήρους καύσης, ζώνη πλήρους καύσης των απαερίων, ζώνη πλήρους καύσης τέφρας, σύστημα αποθέρμανσης, των πρωτογενών αερίων, σύστημα καθαρισμού των απαερίων)
- 1.6. Να έχει την απαιτούμενη υψηλή θερμοκρασία πριν αρχίσει η αποτέφρωση.
- 1.7. Να παρέχει επαρκή ποσοτική και χρονική παροχή ατμοσφαιρικού αέρα, ώστε να εξασφαλίζεται το οξυγόνο που είναι απαραίτητο για τη διαδικασία αποτέφρωσης.
- 1.8. Να εξασφαλίζει τον απαιτούμενο χρόνο παραμονής των πρωτογενών αερίων στη ζώνη πλήρους καύσης των απαερίων.
- 1.9. Να υπάρχει ο απαιτούμενος όγκος της ζώνης αποτέφρωσης για την μείξη των απαερίων με το οξυγόνο.
- 1.10. Να διαθέτει αυτόματο μηχανισμό αποδέσμευσης του φορείου σε συνάρτηση με τη θερμοκρασία της ζώνης αποτέφρωσης.
- 1.11. Να εξασφαλίζει την διατήρηση συνεχούς αρνητικής πίεσης στο εσωτερικό του αποτεφρωτήρα.
- 1.12. Να επιτρέπει την απομάκρυνση της τέφρας μόνο μετά την πλήρη μετατροπή της σε ανόργανα υλικά.
- 1.13. Να διαθέτει τα κατάλληλα συστήματα μεταφοράς και εισαγωγής του φέρετρου στο εσωτερικό του αποτεφρωτήρα. Το σύστημα μεταφοράς πρέπει να είναι ημι-αυτόματο ή πλήρως αυτόματο και να παρέχει τη δυνατότητα ασφαλούς επιτήρησης στο προσωπικό λειτουργίας. Το σύστημα εισαγωγής πρέπει να είναι σχεδιασμένο ώστε να αποκλείεται η εκτίναξη φλόγας ή διαφυγή των απαερίων.

1.14. Να διαθέτει σύστημα συνεχούς παρακολούθησης των συγκεντρώσεων μονοξειδίου του άνθρακα καθώς και της αδιαφάνειας των απαερίων

1.15. Να διαθέτει σύστημα μέτρησης και συνεχούς καταγραφής για τις θερμοκρασίες του αποτεφρωτήρα, καθ' όλη τη διάρκεια της πραγματικής λειτουργίας της εγκατάστασης.

1.16. Να μην δημιουργούνται εν γένει προβλήματα δυσοσμίας.

2. Τα καυσαέρια απάγονται με ελεγχόμενο τρόπο και σύμφωνα με τα ισχύοντα κοινοτικά ή εθνικά πρότυπα για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα μέσω καπνοδόχου, της οποίας το ύψος υπολογίζεται με γνώμονα την προστασία της υγείας του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Τα τοιχώματά της θα πρέπει να διαθέτουν τα κατάλληλα ανοίγματα – οπές εύκολα επισκέψιμα ή άλλο κατάλληλο σύστημα για τη διασφάλιση κανονικών συνθηκών δειγματοληψίας των απαερίων. Οι εκπομπές των απαερίων δεν πρέπει να υπερβαίνουν τα επιτρεπόμενα όρια του άρθρου 6 της παρούσας.

2α. Τα στερεά απόβλητα της διαδικασίας αποτέφρωσης, συμπεριλαμβανομένων αυτών που προέρχονται από τον καθαρισμό των καυσαερίων, διατίθενται ή αξιοποιούνται με βάση τα προβλεπόμενα στη σχετική μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων σύμφωνα με τις εκάστοτε κείμενες διατάξεις για τη διαχείριση στερεών αποβλήτων.

2.β. Τα υγρά απόβλητα που παράγονται από τη διαδικασία της αποτέφρωσης, όπως συμβαίνει με ορισμένες μεθόδους καθαρισμού καυσαερίων που παράγουν υγρά απόβλητα, διαχειρίζονται με βάση τα προβλεπόμενα στη σχετική μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων σύμφωνα με τις εκάστοτε ισχύουσες διατάξεις για τη διαχείριση υγρών αποβλήτων. Τα υγρά απόβλητα εφόσον συλλέγονται προσωρινά, μέχρι την τελική τους διαχείριση, πρέπει να συλλέγονται σε στεγανό δοχείο ή σε περίπτωση που δεν είναι επικίνδυνα, σε στεγανό βόθρο, ξεχωριστό από τυχόν βόθρο διάθεσης αστικών λυμάτων.

3. Ο τρόπος κατασκευής, τα υλικά κατασκευής καθώς και οι διαστάσεις του αποτεφρωτήρα καθορίζονται από τον κατασκευαστή του αποτεφρωτήρα με γνώμονα την ασφάλεια της εγκατάστασης, την προστασία της ασφάλειας και υγείας του ανθρώπου και την προστασία του περιβάλλοντος .

4. Ο αποτεφρωτήρας πρέπει να είναι σχεδιασμένος ως σύστημα τριών (3) ζωνών. Οι ζώνες αυτές είναι:

Ζώνη αποτέφρωσης. Στη ζώνη αυτή πραγματοποιείται η διαδικασία της αποτέφρωσης. Προκειμένου να ξεκινήσει η διαδικασία, η μέση θερμοκρασία 10 λεπτών πριν την εισαγωγή της σωρού στη ζώνη πλήρους καύσης πρέπει να είναι τουλάχιστον 850 °C, μετά την τελευταία προσθήκη κρύου ατμοσφαιρικού αέρα για την καύση. Πρέπει να εξασφαλίζεται ο αξιόπιστος διαχωρισμός της τέφρας κάθε

σωρού με κατάλληλα κατασκευαστικά μέτρα και με τη σωστή λειτουργία του αποτεφρωτήρα. Τα πρωτογενή αέρια που παράγει η καύση στη ζώνη αποτέφρωσης κατευθύνονται μέσω αεραγωγών προς τη ζώνη πλήρους καύσης για ολοκλήρωση της καύσης. Η ελαφριά στάχτη του ξύλου παρασύρεται από το ρεύμα των απαερίων και στη συνέχεια συλλαμβάνεται στον συλλέκτη σκόνης κατάντη του κλιβάνου.

Ζώνη πλήρους καύσης τέφρας. Εδώ γίνεται η πλήρης μετατροπή της τέφρας σε ανόργανες ουσίες και η αποθέρμανσή της. Διάχυση σκόνης κατά τη μεταφορά της τέφρας πρέπει να αποφεύγεται με τα κατάλληλα μέτρα.

Ζώνη πλήρους καύσης απαερίων. Σε αυτή τη ζώνη και σε θερμοκρασίες μεγαλύτερες των 850 °C πραγματοποιείται η πλήρης καύση των απαερίων, για να αποκλεισθεί ο σχηματισμός τοξικών ενώσεων. Τα απαέρια πρέπει να καίγονται για δύο (2) δευτερόλεπτα και με παρουσία τουλάχιστον 6% οξυγόνου. Το σύστημα καύσης πρέπει να διαθέτει τουλάχιστον αυτόματο σύστημα ελέγχου που να εξασφαλίζει τις ως άνω θερμοκρασίες, καθώς και κατάλληλα συστήματα ώστε να παρακολουθείται η αρνητική πίεση στον αποτεφρωτήρα, και η συγκέντρωση οξυγόνου στα απαέρια. Ο βαθμός καύσης μπορεί να επαληθεύεται μετρώντας το διοξείδιο του άνθρακα στα απαέρια. Επιπλέον, με κατάλληλο σχεδιασμό των αεραγωγών, και με τακτικό καθαρισμό τους αποφεύγεται η συγκέντρωση μεγάλης ποσότητας σωματιδίων τέφρας που οδηγεί στον σχηματισμό διοξινών.

Συμπληρωματικά χρησιμοποιούνται συστήματα επεξεργασίας της τέφρας και συστήματα αποθέρμανσης των πρωτογενών απαερίων που ολοκληρώνουν τον σχεδιασμό του αποτεφρωτήρα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Προσωπικό λειτουργίας

1. Το προσωπικό λειτουργίας πρέπει να διαθέτει επαρκή προσόντα ώστε να εξασφαλίζεται η σωστή λειτουργία του αποτεφρωτήρα. Πρέπει να εκπαιδεύεται στη λειτουργία του αποτεφρωτήρα από τον κατασκευαστή του για τη σωστή λειτουργία του εξοπλισμού. Η ως άνω εκπαίδευση θα αποδεικνύεται με σχετικό πιστοποιητικό που θα εγκρίνει η αρμόδια δημόσια υπηρεσία.
2. Οι αποτεφρωτήρες επιτρέπεται να λειτουργούν μόνο με εκπαιδευμένο προσωπικό. Το κέντρο αποτέφρωσης υποχρεούται να παρέχει οδηγίες λειτουργίας του αποτεφρωτήρα για τη διευκόλυνση του προσωπικού.
3. Ο διευθυντής του αποτεφρωτήρα πρέπει να είναι Τεχνικός Πανεπιστημιακής εκπαίδευσης με κατάλληλα προσόντα και με την απαιτούμενη εξειδίκευση ή με μακρόχρονη επαγγελματική εμπειρία/ προϋπηρεσία σε αποτεφρωτήρια.
4. Οι χώροι εργασίας και λειτουργίας, πρέπει να σχεδιάζονται έτσι ώστε να διασφαλίζεται η υγεία και η προστασία του προσωπικού. Στους χώρους αυτούς

πρέπει να υπάρχουν σχέδια πυροπροστασίας, καθαρισμού, προστασίας του δέρματος και απολύμανσης.

5. Όσο το προσωπικό συντήρησης εκτελεί εργασίες όπου δεν μπορεί να αποκλεισθεί η πιθανότητα επικίνδυνης έκθεσης πρέπει να είναι εξοπλισμένο με τον κατάλληλο εξοπλισμό προστασίας (γάντια, μάσκες κλπ.).

6. Το προσωπικό πρέπει να χειρίζεται και να μεταφέρει τις τεφροδόχους με τρόπο που να αποκλείεται η διασπορά της τέφρας. Η πλήρωση των τεφροδόχων πρέπει να διενεργείται με τρόπο τέτοιο που να διασφαλίζει την ασφάλεια του προσωπικού λειτουργίας.

7. Το προσωπικό λειτουργίας πρέπει να έχει τη δυνατότητα εποπτείας εισαγωγής του φέρετρου στον αποτεφρωτήρα.

Άρθρο 9

Έναρξη ισχύος

Η ισχύς της παρούσας απόφασης αρχίζει από τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ, Αρ. Φύλλου 156, 1 Αυγούστου 2014

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ 4277

Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας - Αττικής και άλλες διατάξεις

Άρθρο 48

Το άρθρο 35 του ν. 3448/2006 (Α' 57) αντικαθίσταται ως ακολούθως:

«1. Η αποτέφρωση νεκρών πραγματοποιείται υποχρεωτικά στα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών (ΚΑΝ). Η εγκατάσταση και λειτουργία ΚΑΝ επιτρέπεται σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) πρώτου βαθμού σε εκτάσεις ιδιοκτησίας τους, εντός ή εκτός των διοικητικών τους ορίων, ή σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου των ΟΤΑ, μετά από λήψη των αδειών της παρ. 3 του άρθρου 19 του ν. 3982/2011. Οι άδειες χορηγούνται, από την Περιφέρεια εντός των διοικητικών ορίων της οποίας πρόκειται να εγκατασταθεί το ΚΑΝ και με τους όρους και τη διαδικασία των διατάξεων των άρθρων 17–40 του ν. 3982/2011.

Για την εφαρμογή των τελευταίων αυτών διατάξεων, τα ΚΑΝ κατατάσσονται στην κατηγορία των μηχανολογικών «εγκαταστάσεων παροχής υπηρεσιών» χαμηλής όχλησης της παρ. 3 του άρθρου 17 του ν. 3982/2011. Σε περίπτωση εγκατάστασης

ΚΑΝ από ΟΤΑ σε χώρο ιδιοκτησίας του, ο οποίος βρίσκεται εντός των ορίων άλλου ΟΤΑ, για την αδειοδότηση απαιτείται η λήψη γνώμης από τον τελευταίο. Οι διατάξεις της παρούσας κατισχύουν κάθε άλλης διάταξης ή απαγόρευσης.

2. Η χωροθέτηση των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών επιτρέπεται σε περιοχές που έχουν καθοριστεί οι χρήσεις γης των άρθρων 5, 6, 7 και 10 του π.δ. 23.2/6.3.1987 (Α' 166) και των άρθρων 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 και 31 του ν. 4269/2014 (Α' 142). Στις εκτός σχεδίου περιοχές, στις οποίες δεν έχουν καθορισθεί χρήσεις γης, έχουν εφαρμογή οι διατάξεις του άρθρου 4 του π.δ. 24/31.5.1985 (Α' 270) και του π.δ. της 31.3/6.4.1987 (Α' 303), καθώς και η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 6 του ν. 3325/2005 (Α' 68).

3. Τα δικαιώματα και τέλη αποτέφρωσης και η εν γένει χρήση και λειτουργία εκάστου ΚΑΝ ρυθμίζονται με τον Κανονισμό ΚΑΝ, ο οποίος εγκρίνεται με απόφαση του αρμόδιου προς τούτο οργάνου του νομικού προσώπου που κατέχει την κατά την παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου άδεια λειτουργίας.

4. Με τη διαδικασία της παραγράφου 1 του παρόντος άρθρου είναι δυνατή η εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων αποτέφρωσης οστών νεκρών από ΟΤΑ πρώτου βαθμού ή από τα νομικά πρόσωπά τους, εντός των νομίμως λειτουργούντων από αυτούς κοιμητηρίων.

Άρθρο 49

1. Για την αποτέφρωση νεκρών συντάσσεται ληξιαρχική πράξη εντός εξήντα ωρών από το θάνατο και αφού προηγουμένως προσκομισθούν, πέραν των απαιτούμενων κατά το άρθρο 32 του ν. 344/1976 «Περί Ληξιαρχικών Πράξεων» (Α' 143) δικαιολογητικών και τα εξής:

(α) Έγγραφο δήλωση ή σημείωμα του θανόντος ότι επιθυμούσε την αποτέφρωση της σωρού του. Αν ο θανών δεν κατέλειπε τέτοια δήλωση ή σημείωμα, έγγραφο δήλωση του/της συζύγου αυτού ή του/της εν ζωή συντρόφου του θανόντος με τον/την οποίο/α ο τελευταίος είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης κατά τα προβλεπόμενα από το άρθρο 1 του ν. 3719/2008 «Μεταρρυθμίσεις για την οικογένεια, το παιδί και άλλες διατάξεις» (Α' 240) ή, τέλος, των συγγενών πρώτου ή δευτέρου βαθμού του θανόντος, με βεβαίωση του γνησίου της υπογραφής τους.

(β) Έγγραφο πιστοποίησης ιατροδικαστή που βεβαιώνει ότι η αιτία θανάτου δεν χρήζει περαιτέρω ιατροδικαστικής διερευνήσεως και ότι αφαιρέθηκαν από το σώμα του νεκρού τα τυχόν ακατάλληλα για αποτέφρωση ιατροτεχνικά μέρη. Το γνήσιο της υπογραφής του ιατροδικαστή πιστοποιείται είτε από αρμόδια δημόσια αρχή της κατοικίας ή του τόπου ασκήσεως του επαγγέλματός του είτε από τον ιατρικό σύλλογο του οποίου αυτός είναι μέλος.

2. Στη ληξιαρχική πράξη της προηγούμενης παραγράφου σημειώνεται από τον ληξίαρχο και ο τόπος αποτέφρωσης και ο τρόπος διάθεσης της τέφρας. Κατά τα λοιπά έχουν εφαρμογή οι διατάξεις των άρθρων 32, 33, 34, 36, 38 και 39 του ν. 344/1976.

3. Για την αποτέφρωση οστών νεκρών απαιτείται άδεια η οποία χορηγείται από τον δήμαρχο ή, στην περίπτωση κοιμητηρίου που βρίσκεται στην εδαφική περιφέρεια δημοτικής ή τοπικής κοινότητας, από τον πρόεδρο της δημοτικής ή τοπικής ενότητας ή τον εκπρόσωπο της τοπικής κοινότητας κατά περίπτωση, σύμφωνα με το εδάφιο στ' του άρθρου 82 του ν. 3852/2010 «Νέα αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης—Πρόγραμμα Καλλικράτης» (Α' 87). Η κατά τα ανωτέρω άδεια χορηγείται μετά από έγγραφη συναίνεση των αναφερομένων στο εδάφιο α' της παραγράφου 1 του παρόντος προσώπων.

Άρθρο 50

Από της ενάρξεως ισχύος του παρόντος απαιτούν ισχύ νόμου το άρθρο 2, οι παράγραφοι 3 έως και 8 του άρθρου 4, καθώς και τα άρθρα 5 έως και 8 της κ.υ.α. 20232/2010 (Β' 745) όπου στις διατάξεις αυτής της κ.υ.α. γίνεται αναφορά σε όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης ή της κεντρικής διοίκησης υπό το πριν το ν. 3857/2010 νομοθετικό καθεστώς, νοούνται τα εκάστοτε αρμόδια όργανα για την άσκηση των ίδιων αρμοδιοτήτων μετά την ισχύ του νόμου αυτού. Η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 7 της ως άνω κ.υ.α. δεν αποκλείει την εφαρμογή των κυρώσεων του άρθρου 29 του ν. 3982/2011 στο πεδίο εφαρμογής αυτών. Οι ορισμοί του ν. 4014/2011 και της υ.α. 1958/2012 (Β' 21) κατισχύουν οποιωνδήποτε διαφορετικών όρων της ως άνω κ.υ.α.». Τα άρθρα 1, 3 και 9, οι παράγραφοι 1,2 και 9 του άρθρου 4, καθώς και το Παράρτημα ΙΙΙ του άρθρου 8 της ως άνω κ.υ.α.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ, Αρ. Φύλλου 2156, 7 Οκτωβρίου 2015

Αριθμ. οικ. 152442

Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις για το είδος του έργου με α/α 14β «Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών» της 12ης Ομάδας «Ειδικά Έργα και δραστηριότητες» (Παράρτημα ΧΙΙ) της υπ' αριθμ. 1958/2012 (Β' /21) υπουργικής απόφασης.

Άρθρο 1

Πεδίο Εφαρμογής – Σκοπός

1. Με την παρούσα απόφαση καθορίζονται οι Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις (ΠΠΔ) που προβλέπονται από την παράγραφο 3 του άρθρου 8 του Ν. 4014/2011 (Α'/209), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει, καθώς και οι αναγκαίες λεπτομέρειες εφαρμογής του ως άνω άρθρου, για το είδος έργου, κατηγορίας Β, με α/α 14β

«Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών» (KAN) της 12ης Ομάδας «Ειδικά έργα και δραστηριότητες» (Παράρτημα XII) της υπουργικής απόφασης 1958/2012 (Β'/21), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει.

2. Για τον ορισμό των ΚΑΝ ισχύουν τα αναφερόμενα στην παράγραφο 4 του άρθρου 2 της κοινής υπουργικής απόφασης οικ.20232/2010 (Β'/745), ενώ για τους σκοπούς της παρούσας συμπεριλαμβάνονται στα ΚΑΝ οι μονάδες αποτέφρωσης οστών νεκρών του άρθρου 48 του Ν. 4277/2014 (Α'/156).

3. Στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας δεν υπάγονται άλλα έργα και δραστηριότητες της κατηγορίας Β της υπουργικής απόφασης 1958/2012 (Β'/21) όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει, που τυχόν απαιτούνται για την κατασκευή ή λειτουργία των ΚΑΝ. Για τα έργα και τις δραστηριότητες αυτές, οι φορείς των ΚΑΝ υποχρεούνται να εφαρμόσουν τις διατάξεις του άρθρου 8 του Ν. 4014/2011 (Α'/209).

4. Σκοπός της παρούσας είναι η προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, με τον προσδιορισμό όλων των αναγκαίων μέτρων και περιορισμών που πρέπει να εφαρμόζονται από τα ΚΑΝ.

Άρθρο 2

Αρμόδια υπηρεσία για την υπαγωγή σε ΠΠΔ

Αρμόδια υπηρεσία για την υπαγωγή ΚΑΝ σε ΠΠΔ είναι η υπηρεσία της Περιφέρειας εντός των ορίων της οποίας προβλέπεται να υλοποιηθεί αυτό, η οποία χορηγεί την άδεια εγκατάστασης (Αδειοδοτούσα Αρχή) σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3982/2011 (Α'/143) και των άρθρων 48 και 50 του Ν. 4277/2014 (Α'/156).

Άρθρο 3

Διαδικασία υπαγωγής σε ΠΠΔ

1. Εφαρμόζεται αναλόγως η διαδικασία της παραγράφου 3 του άρθρου 4 της κοινής υπουργικής απόφασης Φ.15/4187/266/2012 (Β'/1275).

2. Σε περιπτώσεις ΚΑΝ που χωροθετούνται εν όλω ή εν μέρει εντός περιοχών του οικολογικού δικτύου Natura 2000, για τις οποίες δεν υφίστανται σχετικές πρόνοιες προεδρικών διαταγμάτων ή υπουργικών αποφάσεων προστασίας τους, προ της υποβολής αιτήσεως για έκδοση άδειας εγκατάστασης τηρούνται τα προβλεπόμενα από την υπουργική απόφαση 52983/1952/2013 (Β'/2436). Σε περίπτωση που κατά τα προβλεπόμενα από την παράγραφο 8 του άρθρου 3 της ως άνω υπουργικής απόφασης, προκύψει ότι για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος δεν είναι δυνατή η υλοποίηση του ΚΑΝ, το αίτημα έκδοσης Άδειας Εγκατάστασης απορρίπτεται.

3. Σε περίπτωση ΚΑΝ που χωροθετείται εν όλω ή εν μέρει εντός περιοχής για την οποία υφίστανται σχετικές πρόνοιες προεδρικού διατάγματος ή υπουργικής απόφασης προστασίας, μεταξύ των δικαιολογητικών που προσκομίζονται στην Αδειοδοτούσα

Αρχή για την έκδοση της Άδειας Εγκατάστασης θα πρέπει να περιλαμβάνεται και έγγραφο του Φορέα Διαχείρισης της περιοχής, για το επιτρεπτό ή μη της δραστηριότητας του ΚΑΝ. Στο εν λόγω έγγραφο είναι δυνατόν να αναφέρονται και τυχόν επιπλέον δεσμεύσεις που κρίνονται απαραίτητες από το Φορέα Διαχείρισης για την προστασία του περιβάλλοντος της περιοχής ευθύνης του, και οι οποίες απορρέουν από το προεδρικό διάταγμα ή την υπουργική απόφαση προστασίας. Σε περίπτωση που ο Φορέας Διαχείρισης αποφανθεί εγγράφως ότι το προτεινόμενο ΚΑΝ δεν είναι επιτρεπόμενη δραστηριότητα, σύμφωνα με το προεδρικό διάταγμα ή την υπουργική απόφαση προστασίας, το αίτημα έκδοσης Άδειας Εγκατάστασης απορρίπτεται.

Άρθρο 4

Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις

1. Τα αναφερόμενα στα άρθρα 5, 6 και στις παραγράφους 1 έως και 4 του Παραρτήματος Ι, και στο Παράρτημα ΙΙ, με την εξαίρεση των παραγράφων 2α και 2β, της κοινής υπουργικής απόφασης οικ.20232/2010 (Β'/745), καθώς και τα αναφερόμενα στο Παράρτημα της παρούσας απόφασης αποτελούν ΠΠΔ για ΚΑΝ, υπό την επιφύλαξη των ακολούθως αναφερομένων για τις μονάδες αποτέφρωσης οστών νεκρών.
2. Σε περίπτωση που η προς περιβαλλοντική αδειοδότηση εγκατάσταση περιλαμβάνει μόνο μονάδα αποτέφρωσης οστών νεκρών, ΠΠΔ αυτής αποτελούν τα αναφερόμενα στο Παράρτημα της παρούσας απόφασης, και στις ακόλουθες διατάξεις της κοινής υπουργικής απόφασης οικ.20232/2010 (Β'/745), όπου εν προκειμένω ως «νεκρός» ή «σορός» εννοούνται τα προς αποτέφρωση υπολείμματα της σορού: α) στα άρθρα 5 και 6, β) στην υποπαράγραφο 2 (εδάφια 2.1 έως 2.11) της παραγράφου 2, και την παράγραφο 4 του Παραρτήματος Ι, και γ) στο Παράρτημα ΙΙ, με την εξαίρεση των παραγράφων 2α και 2β.
3. Οι ΠΠΔ που περιλαμβάνονται στις Άδειες Εγκατάστασης των ΚΑΝ, αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των ως άνω Αδειών.
4. Η Αδειοδοτούσα Αρχή δύναται, μετά από αιτιολογημένη εισήγηση, να συμπεριλάβει επιπλέον δεσμεύσεις για την προστασία του περιβάλλοντος.
5. Σε περιπτώσεις ΚΑΝ που χωροθετούνται εν όλω ή εν μέρει εντός περιοχών του οικολογικού δικτύου Natura 2000, για τις οποίες δεν υφίστανται σχετικές πρόνοιες προεδρικών διαταγμάτων ή υπουργικών αποφάσεων προστασίας τους, η Αδειοδοτούσα Αρχή υποχρεούται να συμπεριλάβει στις ΠΠΔ και τυχόν επιπλέον δεσμεύσεις που έχουν προκύψει κατά την τήρηση της διαδικασίας της υπουργικής απόφασης 52983/1952/2013 (Β'/2436).
6. Σε περίπτωση ΚΑΝ που χωροθετείται εν όλω ή εν μέρει εντός περιοχής, για την οποία υφίστανται σχετικές πρόνοιες προεδρικού διατάγματος ή υπουργικής απόφασης προστασίας, η Αδειοδοτούσα Αρχή υποχρεούται να συμπεριλάβει στις ΠΠΔ και

τυχόν επιπλέον δεσμεύσεις που προτείνονται από το Φορέα Διαχείρισης της περιοχής, και οι οποίες απορρέουν από το προαναφερθέν προεδρικό διάταγμα ή υπουργική απόφασης προστασίας.

7. Ο φορέας του ΚΑΝ φέρει ακέραια την ευθύνη για την τήρηση των ΠΠΔ έστω και αν μέρος ή το σύνολο των εργασιών κατασκευής ή λειτουργίας πραγματοποιούνται από τρίτους, ανεξαρτήτως των τυχόν ευθυνών που φέρουν και οι τελευταίοι για κάθε πράξη ή παράλειψη που αντιβαίνει τους όρους της παρούσας απόφασης καθώς και της εκάστοτε ισχύουσας περιβαλλοντικής νομοθεσίας.

8. Σε κάθε περίπτωση, ο φορέας του ΚΑΝ οφείλει να συμμορφώνεται με το σύνολο της περιβαλλοντικής νομοθεσίας.

Άρθρο 5

Χρονική διάρκεια ισχύος – Τροποποίηση ΠΠΔ

1. Η υπαγωγή ΚΑΝ σε ΠΠΔ παραμένει σε ισχύ καθόλο το διάστημα της λειτουργίας του.

2. Οι γενικής ισχύος ΠΠΔ των ΚΑΝ δύνανται να μεταβληθούν σε περίπτωση τροποποίησης της παρούσας απόφασης, υπό την επιφύλαξη τυχόν μεταβατικών διατάξεων της τροποποιητικής της απόφασης.

3. Επιπλέον δεσμεύσεις που τυχόν έχουν επιβληθεί δύνανται να τροποποιηθούν εφόσον η Αδειοδοτούσα Αρχή το κρίνει σκόπιμο βάσει αιτιολογημένης εισήγησης.

4. Σε περίπτωση τροποποίησης του σχεδιασμού ενός ΚΑΝ, συμπεριλαμβανομένης και της επέκτασής του, η Αδειοδοτούσα Αρχή δύνανται να τροποποιήσει τις ΠΠΔ αυτού, εφόσον το κρίνει σκόπιμο βάσει αιτιολογημένης εισήγησης.

Άρθρο 6

Μεταβατικές διατάξεις

Οι φάκελοι περιβαλλοντικών εκθέσεων που έχουν υποβληθεί πριν την έναρξη ισχύος της παρούσας σύμφωνα με τις μεταβατικές διατάξεις της παραγράφου 3 του άρθρου 30 του Ν. 4014/2011 (Α'/209) για την περιβαλλοντική αδειοδότηση ΚΑΝ, ολοκληρώνονται ως προς την αξιολόγησή τους και εκδίδονται αντίστοιχα οι ΑΕΠΟ, σύμφωνα με τις προϋσχύουσες διατάξεις, εκτός εάν ο φορέας της δραστηριότητας ζητήσει την υπαγωγή του στις διατάξεις της παρούσας.

Άρθρο 7

Παραρτήματα

Προσαρτάται και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της παρούσας το ακόλουθο Παράρτημα με Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις:

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΟΤΥΠΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΔΕΣΜΕΥΣΕΙΣ (ΠΠΔ) ΓΙΑ ΚΕΝΤΡΑ ΑΠΟΤΕΦΡΩΣΗ ΝΕΚΡΩΝ (ΚΑΝ)

Επιπλέον των προβλεπόμενων από την κοινή υπουργική απόφαση 20232/2010 (Β'/745)

Α. Γενικές δεσμεύσεις

A1 Η υδροδότηση της δραστηριότητας να πραγματοποιείται από νόμιμο αδειοδοτημένο φορέα.

A2 Απαγορεύεται η χρήση των ακάλυπτων και κοινόχρηστων χώρων για πάσης φύσεως εργασίες, συμπεριλαμβανομένης της αποθήκευσης μηχανημάτων και τμημάτων τους, χωρίς άδεια. Οι χώροι αυτοί να διατηρούνται καθαροί και απαλλαγμένοι από διάσπαρτα υλικά και απόβλητα.

A3 Να τηρούνται τα απαιτούμενα μέτρα πυρασφάλειας που προβλέπονται από την κείμενη νομοθεσία ή τις εγκεκριμένες μελέτες των κτιριακών εγκαταστάσεων

A4 Απαγορεύεται η καύση, πάσης φύσεως αποβλήτων τόσο σε υπαίθριους όσο και στεγασμένους χώρους.

A5 Απαγορεύεται η επέμβαση σε υδατορέμματα, λίμνες ή υγρότοπους, για τους σκοπούς κατασκευής ή λειτουργίας ΚΑΝ.

Β. Θόρυβος

B1 Να τηρούνται τα όρια του παραγόμενου θορύβου, ανάλογα με την περιοχή εγκατάστασης της μονάδας, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία και συγκεκριμένα το Π.δ. 1180/1981 και τις λοιπές διατάξεις περί θορύβου.

B2 Σε περίπτωση που υφίστανται σταθερές μηχανολογικές εγκαταστάσεις που – λόγω λειτουργικών χαρακτηριστικών – προξενούν κραδασμούς ή δονήσεις, αυτές θα πρέπει να εδράζονται σε αντικραδασμικές βάσεις ή ειδικές ελαστικές αντιδονητικές στρώσεις προς αποφυγή σχετικών οχλήσεων και διάδοση εδαφομεταφερόμενου θορύβου.

Γ. Αέρια Απόβλητα

Γ1 Οι σταθερές εστίες καύσης που απαιτούνται για τη θέρμανση των κτιριακών εγκαταστάσεων να λειτουργούν κατά τα προβλεπόμενα από την υπουργική απόφαση 189533/2011 (Β'/2654), όπως εκάστοτε ισχύει.

Γ2 Να τηρείται αρχείο στο οποίο θα καταγράφονται οι μετρήσεις των ατμοσφαιρικών εκπομπών των αποτεφρωτών για τις οποίες ορίζονται οριακές τιμές στο άρθρο 6 της κοινής υπουργικής απόφασης οικ. 20232/2010 (Β'/745), καθώς και οι μετρήσεις των

αερίων ρύπων των σταθερών εστιών καύσης για θέρμανση κτιρίων, για τους οποίους ορίζονται οριακές τιμές από την υπουργική απόφαση 189533/2011 (Β'/2654), όπως εκάστοτε ισχύει.

Δ. Υγρά Απόβλητα

Δ1 Τα αστικά λύματα από τους χώρους υγιεινής του ΚΑΝ θα πρέπει είτε να υφίστανται επεξεργασία σε εγκατάσταση επεξεργασίας λυμάτων του ΚΑΝ πριν τη διάθεσής τους σε κατάλληλο αποδέκτη, είτε να διοχετεύονται στο δίκτυο αποχέτευσης αστικών λυμάτων, ενώ σε περίπτωση οικονομοτεχνικής αδυναμίας εφαρμογής των ανωτέρω είναι δυνατόν να διοχετεύονται σε στεγανή σιπτική δεξαμενή (βόθρο).

Δ2 Τυχόν παραγόμενα υγρά απόβλητα από διατάξεις καθαρισμού καυσαερίων, να συλλέγονται προσωρινά, σε στεγανό δοχείο ή σε στεγανή δεξαμενή, ανεξάρτητη από τη σιπτική δεξαμενή αστικών λυμάτων, εφόσον έχει εξασφαλιστεί η τελική διάθεσή τους σε νομίμως λειτουργούσα εγκατάσταση επεξεργασίας.

Ε. Στερεά Απόβλητα

Ε1 Τα αστικά απορρίμματα που παράγονται να συλλέγονται καθημερινά και να απομακρύνονται σε τακτά διαστήματα από τους αρμόδιους φορείς.

Ε2 Όλα τα μη επικίνδυνα στερεά απόβλητα καθώς και όλα τα επικίνδυνα απόβλητα να συγκεντρώνονται προσωρινά σε κατάλληλα διαμορφωμένους, ανεξάρτητους για κάθε περίπτωση χώρους και στη συνέχεια να παραδίδονται, σε φορέα /εργολάβο, ο οποίος πρέπει να διαθέτει άδεια συλλογής και μεταφοράς μη επικίνδυνων αποβλήτων ή επικίνδυνων αποβλήτων αντίστοιχα και σύμβαση με τον τελικό αποδέκτη των αποβλήτων. Εφόσον τα απόβλητα παραδίδονται προς διαχείριση (εργασίες D ή R), εντός της χώρας, η ΑΕΠΟ του τελικού αποδέκτη να επιτρέπει την παραλαβή τους στην εγκατάστασή του. Να τηρείται σχετικό αρχείο.

Ε3 Η αποθήκευση των επικίνδυνων αποβλήτων να γίνεται σε κατάλληλους με ειδική σήμανση περιέκτες και σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο σύμφωνα με τα οριζόμενα στην κοινή υπουργική απόφαση Η.Π. 24944/1159/30-6-06 (ΦΕΚ Β'/791).

Ε4 Για την παράδοση αποβλήτων σε τρίτους, να υπάρχουν τα σχετικά παραστατικά για την παρακολούθηση της περαιτέρω διαχείρισης των αποβλήτων εκτός της εγκατάστασης. Προκειμένου για επικίνδυνα απόβλητα, να συμπληρώνεται κατάλληλα το "Έντυπο αναγνώρισης για τη συλλογή και μεταφορά επικίνδυνων αποβλήτων" σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στις κοινές υπουργικές αποφάσεις 13588/725/06 (ΦΕΚ Β'/383) και Η.Π. 24944/1159/06 (ΦΕΚ Β'/791).

ΣΤ. Ειδικές Δεσμεύσεις

ΣΤ1 Για τη διαχείριση των μεταχειρισμένων λιπαντικών ελαίων του εξοπλισμού του ΚΑΝ να τηρούνται τα προβλεπόμενα από το Π.δ. 82/2004 (ΦΕΚ 64/Α'/2004) όπως εκάστοτε ισχύει. Απαγορεύεται η διάθεση χρησιμοποιημένων λιπαντικών, ελαίων και γαλακτωμάτων, στο έδαφος, στα επιφανειακά ύδατα και στο δίκτυο αποχέτευσης.

ΣΤ2 Η σχεδίαση και κατασκευή των δεξαμενών αποθήκευσης των υγρών καυσίμων να καλύπτουν τις απαιτήσεις του Π.δ. 44/87 (Α'/15) και της υπουργικής απόφασης Π-7086/Φ5.2/1988 (Β'/550), όπως εκάστοτε ισχύουν.

ΣΤ3 Απαγορεύεται η χρήση υλικών αμιάντου/αμιαντοτσιμέντου σύμφωνα με την κοινή υπουργική απόφαση 82/2003 (Β'/1045) όπως ισχύει.

Άρθρο 8

Έναρξη Ισχύος

Η ισχύς της παρούσας απόφασης αρχίζει από τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ, Αρ. Φύλλου 21, 21 Φεβρουαρίου 2016

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4368

Μέτρα για την επιτάχυνση του κυβερνητικού έργου και άλλες διατάξεις

Άρθρο 14

Λειτουργία Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών

1. Το πρώτο εδάφιο του άρθρου 50 του ν. 4277/2014 (Α' 56) αντικαθίσταται ως εξής:

«Από της ενάρξεως ισχύος του παρόντος αποκτούν ισχύ νόμου το άρθρο 2, οι παράγραφοι 3 έως και 8 του άρθρου 4, καθώς και τα άρθρα 5 έως και 8 της κ.υ.α. 20232/2010 (Β' 745). Όπου στις διατάξεις της ανωτέρω κοινής υπουργικής απόφασης γίνεται αναφορά σε όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης ή της κεντρικής διοίκησης υπό το πριν το ν. 3852/2010 (Α' 87) νομοθετικό καθεστώς, νοούνται τα εκάστοτε αρμόδια όργανα για την άσκηση των ίδιων αρμοδιοτήτων μετά την ισχύ του νόμου αυτού.»

2. Στο δεύτερο εδάφιο της παρ. 1 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α' 57), όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 48, του ν. 4277/2014 (Α' 156) και ισχύει, μετά τη φράση «σε εκτάσεις ιδιοκτησίας τους», προστίθεται η φράση «ή που τους έχουν παραχωρηθεί κατά χρήση».

3. Στο τέλος της παρ. 1 του άρθρου 211 του ν. 3852/2010 (Α' 87) προστίθεται εδάφιο ως εξής:

«Επιπλέον των παραπάνω σκοπών, ο Ε.Δ.Σ.Ν.Α. δύναται να κατασκευάζει και να λειτουργεί Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών (Κ.Α.Ν.) σε εκτάσεις ιδιοκτησίας του ή που του έχουν παραχωρηθεί κατά χρήση, κατόπιν απόφασης του Διοικητικού του Συμβουλίου και σύμφωνα με τους όρους και τις προϋποθέσεις του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α' 57), όπως ισχύει.»

Άρθρο 15

Επιλογή τόπου ενταφιασμού

Μετά το άρθρο 35 του ν. 344/1976 (Α'143) προστίθεται άρθρο 35Α ως εξής:

«Άρθρο 35Α

Επιλογή τόπου ενταφιασμού προσώπου

1. Η επιλογή του τόπου ενταφιασμού είναι δικαίωμα του προσώπου.
2. Κάθε φυσικό πρόσωπο, εφόσον το επιθυμεί, μπορεί ελεύθερα με ρητή, χωρίς όρο ή αίρεση, δήλωσή του ενώπιον συμβολαιογράφου να ορίσει τον τύπο της τελετής της κηδείας του και τον τόπο ενταφιασμού του. Με τη δήλωσή του αυτή ορίζονται τα πρόσωπα, συγγενικά ή μη που θα εκτελέσουν την επιθυμία του, τα οποία με σχετική δήλωσή τους στο ίδιο συμβολαιογραφικό έντυπο αποδέχονται τη δήλωση του προσώπου και αναλαμβάνουν την υποχρέωση να την εκτελέσουν.
3. Εφόσον τηρηθεί ο κατά τα ανωτέρω τύπος και η διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος δεν αντίκειται σε κανόνες δημόσιας τάξης, υγιεινής ή στα χρηστά ήθη, τα αρμόδια όργανα ή οι υπηρεσίες, που επιμελούνται της ταφής του νεκρού οφείλουν να συμμορφώνονται στη διατυπωθείσα επιθυμία του θανόντος χωρίς οποιαδήποτε άλλη προϋπόθεση ή διαδικασία, ακόμη και αν εναντιωθούν συγγενείς οποιουδήποτε βαθμού.»

Άρθρο 92

Ρυθμίσεις θεμάτων μονάδων αποτέφρωσης οστών νεκρών και διαχείρισης της τέφρας

1. Στην παρ. 2 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α'57), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 48 του ν. 4277/2014 (Α'156) και ισχύει, προστίθεται νέο εδάφιο ως ακολούθως:

«Οι διατάξεις των δύο προηγούμενων εδαφίων τυγχάνουν εφαρμογής και για τη χωροθέτηση μονάδων αποτέφρωσης οστών νεκρών, χαμηλού δυναμικού διαλείπουσας λειτουργίας με ωριαία δυναμικότητα αποτέφρωσης κάτω των 50 κιλών».

2. Στο τέλος του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α'57), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 48 του ν. 4277/2014 (Α' 156) και ισχύει, προστίθενται οι ακόλουθες παράγραφοι:

«5. Τα δικαιώματα και τέλη αποτέφρωσης και η εν γένει χρήση και λειτουργία εκάστης μονάδας αποτέφρωσης οστών νεκρών ρυθμίζονται με τον Κανονισμό Λειτουργίας, ο οποίος εγκρίνεται με απόφαση του αρμόδιου προς τούτο οργάνου του νομικού προσώπου που κατέχει την κατά την παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου άδεια λειτουργίας.

6. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Περιβάλλοντος και Ενέργειας, και Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού ρυθμίζονται ειδικότερα σχετικά ζητήματα, καθώς και ζητήματα με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.»

3. Στο ν. 4277/2014 (Α'156) προστίθεται νέο άρθρο 49α ως ακολούθως:

«Άρθρο 49α

Διαχείριση της τέφρας

1. Η τέφρα τοποθετείται υποχρεωτικά από τα Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών (KAN) και τις μονάδες αποτέφρωσης οστών νεκρών εντός ειδικού σκεύους (τεφροδόχος).

2. Η τεφροδόχος υποχρεωτικά:

α) Τοποθετείται σε ειδικό χώρο φύλαξης των τεφροδόχων (τεφροφυλάκιο) εντός του KAN Αποτέφρωσης ή εντός του Κοιμητηρίου ή

β) Ενταφιάζεται σε υφιστάμενο Κοιμητήριο, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον α.ν. 582/1968 (Α'225) «Περί Δημοτικών και Κοινοτικών Κοιμητηρίων», όπως ισχύει, ή

γ) Εγκαταλείπεται ελεύθερως στη θάλασσα και σε απόσταση τουλάχιστον 1,5 ναυτικού μιλίου από την ακτή, υπό την προϋπόθεση ότι το σκεύος είναι διαλυτό στο νερό και δεν περιέχει ρυπογόνα στοιχεία.

3. Είναι δυνατή η διασπορά της τέφρας σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο ενθύμησης (σιντριβάνι ή ανθόκηπο) εντός του KAN ή σε υπαίθριο χώρο εκτός κατοικημένης περιοχής ή στη θάλασσα.

4. Εφόσον δεν υφίσταται ρητή δήλωση του αποθανόντος για τη διαχείριση της τέφρας, σύμφωνα με τα οριζόμενα στις προηγούμενες παραγράφους, για το ζήτημα αυτό αποφασίζουν ο/η σύζυγος και οι συγγενείς του, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, έως και τον τέταρτο βαθμό, κατά σειρά τάξεως.

5. Για κάθε μεταβολή στη διαχείριση της τέφρας αποφασίζουν ο/η σύζυγος και οι ανωτέρω συγγενείς του νεκρού, κατά σειρά τάξεως.

6. Σε κάθε περίπτωση αδυναμίας πραγματοποίησης της βούλησης του θανόντος, καθώς και σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ συγγενών της ίδιας τάξης, αποφαινεται ο Εισαγγελέας στην περιφέρεια του οποίου φυλάσσεται η τεφροδόχος.

7. Η τεφροδόχος θεωρείται πράγμα εκτός συναλλαγής με όλες τις εντεύθεν συνέπειες».

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ, Αρ. Φύλλου 441, 15 Φεβρουαρίου 2017

Αριθμ. οικ. 4932

Ρύθμιση θεμάτων τεχνικού και λεπτομερειακού χαρακτήρα για την ίδρυση και λειτουργία κέντρων αποτέφρωσης οστών νεκρών.

Άρθρο 1

Σκοπός - πεδίο εφαρμογής

Σκοπός της παρούσας απόφασης είναι η ρύθμιση θεμάτων τεχνικού και λεπτομερειακού χαρακτήρα σχετικά με την αποτέφρωση οστών νεκρών προερχόμενα από τις υποχρεωτικές εκταφές στα κοιμητήρια και ειδικότερα, ζητημάτων που αναφέρονται στην αδειοδότηση των Κέντρων Αποτέφρωσης Οστών Νεκρών (Κ.Α.Ο.Ν), τις απαιτούμενες προδιαγραφές των Κ.Α.Ο.Ν, του περιβάλλοντος αυτών χώρου, καθώς και του μηχανολογικού τους εξοπλισμού, τις απαιτούμενες διαδικασίες για την αποτέφρωση, τους υγειονομικούς κανόνες, τον έλεγχο των ατμοσφαιρικών εκπομπών και τη διάθεση των αποβλήτων.

Άρθρο 2

Ορισμοί

1. «αποτέφρωση»: η διαδικασία της απανθράκωσης των οστών του νεκρού σε υψηλές θερμοκρασίες, με τη δημιουργία μιας ελάχιστης ποσότητας τέφρας,
2. «διαδικασία αποτέφρωσης»: η εν τοις πράγμασι διαδικασία αποτέφρωσης που περιλαμβάνει τη φόρτωση των οστών του νεκρού στον αποτεφρωτήρα, τον περιορισμό των οστών σε τέφρα και την τοποθέτηση αυτής σε τεφροδόχο,
3. «τέφρα»: τα δια μηχανικών μέσων κονιορτοποιημένα υπολείμματα της αποτέφρωσης των οστών,
4. «Κέντρο Αποτέφρωσης Οστών Νεκρών (Κ.Α.Ο.Ν.)»: κτιριακή εγκατάσταση στην οποία λαμβάνει χώρα η διαδικασία της αποτέφρωσης των οστών των νεκρών από τις

εκταφές. Η εν λόγω εγκατάσταση είναι χαμηλού δυναμικού διαλείπουσας λειτουργίας με ωριαία δυναμικότητα αποτέφρωσης κάτω των 50 κιλών,

5. «αποτεφρωτήρας»: η τεχνική εγκατάσταση στην οποία πραγματοποιείται η αποτέφρωση,

6. «προσωπικό λειτουργίας»: το εξειδικευμένο προσωπικό το οποίο έχει την ευθύνη του ελέγχου της διαδικασίας αποτέφρωσης, της λειτουργίας των μηχανημάτων και των σχετικών διαδικασιών,

7. «διασπορά τέφρας»: η εναπόθεση της τέφρας σε χώρο που επιθυμούσε εν ζωή ο νεκρός, υπό την προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζονται οι διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας,

8. «ταφή τέφρας»: η διαδικασία ταφής τέφρας η οποία γίνεται σε ειδικούς χώρους στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Α.Ο.Ν. ή σε ειδικό χώρο εντός των κοιμητηρίων,

9. «τεφροδόχος»: σκεύος εντός του οποίου τοποθετείται η τέφρα από την αποτέφρωση των οστών νεκρών,

10. «χώρος μαζικής ενθύμησης»: ειδικά διαμορφωμένος χώρος στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Α.Ο.Ν. ή του κοιμητηρίου (σιντριβάνι, ανθόκηπος κ.α.) εντός του οποίου οι υπάλληλοι του Κ.Α.Ο.Ν. ή του κοιμητηρίου μπορούν να διασπείρουν την τέφρα,

11. «τεφροφυλάκιο»: κτιριακός χώρος εντός του Κ.Α.Ο.Ν. ή του περιβάλλοντος χώρου αυτού ή εντός του κοιμητηρίου όπου φυλάσσονται τεφροδόχοι,

12. «πυρίμαχο πλακίδιο»: ειδικό πυρίμαχο αντικείμενο στο οποίο αναγράφεται ο πενταψήφιος αριθμός αποτέφρωσης και το οποίο συνοδεύει τα οστά του νεκρού από της αφίξεως στο Κ.Α.Ο.Ν. και σε όλη τη διάρκεια της αποτέφρωσης και τοποθετείται εντός της τεφροδόχου με την τέφρα,

13. «κονιορτοποιητής υπολειμμάτων αποτέφρωσης»: ειδικό μηχάνημα στο οποίο εισέρχεται το υπόλειμμα της αποτέφρωσης και με μηχανική μέθοδο κονιορτοποιούνται όσα υπολείμματα έχουν στερεά μορφή,

14. «απαέρια»: είναι τα πρωτογενή αέρια που εξέρχονται από τον αεραγωγό του αποτεφρωτήρα, πριν από οποιαδήποτε επεξεργασία,

15. «φορέας λειτουργίας»: κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο είναι κατά νόμο υπεύθυνο για τη λειτουργία της εγκατάστασης σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία.

Άρθρο 3

Χωροθέτηση Κ.Α.Ο.Ν.

1. Η διαδικασία αποτέφρωσης οστών νεκρών πραγματοποιείται στα Κ.Α.Ο.Ν. Την εγκατάσταση και λειτουργία Κ.Α.Ο.Ν. αναλαμβάνουν Οργανισμοί Τοπικής

Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) πρώτου βαθμού ή νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου των ΟΤΑ, μετά από τη λήψη των αδειών της παρ.3 του άρθρου 19 του ν. 3982/2011. Τα Κ.Α.Ο.Ν. κατατάσσονται στην κατηγορία των «μηχανολογικών εγκαταστάσεων παροχής υπηρεσιών» της παρ. 3 του άρθρου 17 του ν. 3982/2011 και αποτελούν εγκαταστάσεις χαμηλής όχλησης. Οι άδειες χορηγούνται από την Περιφέρεια εντός των διοικητικών ορίων της οποίας πρόκειται να εγκατασταθεί το Κ.Α.Ο.Ν. και με τους όρους και την διαδικασία των άρθρων 17-40 του ν. 3982/2011.

2. Κ.Α.Ο.Ν μπορούν να εγκαθίστανται:

α. Στις περιοχές που προβλέπονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 35 του ν.3448/2006 (Α' 57), όπως αυτό αντικαταστάθηκε με το άρθρο 48 του ν.4277/2014 (Α' 156), ή

β. Εντός των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών, ή

γ. Εντός των νομίμως λειτουργούντων κοιμητηρίων.

Άρθρο 4

Κανονισμοί - Διαδικασίες

1. Η μεταφορά των οστών πραγματοποιείται κατά τις διατάξεις του π.δ. 210/1975 (Α' 63). Προκειμένου να μεταφερθούν και να αποτεφρωθούν οστά νεκρών σε Κ.Α.Ο.Ν. προσκομίζονται υποχρεωτικώς στη γραμματεία του Κ.Α.Ο.Ν:

α) Τα απολυμασμένα οστά του νεκρού, εντός χάρτινης οστεοθήκης,

β) Έγγραφη δήλωση ή σημείωμα του θανόντος ότι επιθυμούσε την αποτέφρωση των οστών του. Αν ο θανών δεν κατέλειπε τέτοια δήλωση ή σημείωμα προσκομίζεται έγγραφη δήλωσή του/της συζύγου αυτού ή του/της εν ζωή συντρόφου του θανόντος με τον/την οποίο/α ο τελευταίος είχε συνάψει σύμφωνο συμβίωσης κατά τα προβλεπόμενα από το ν.3719/2008 (Α'241) ή τέλος, των συγγενών πρώτου ή δευτέρου βαθμού του θανόντος, με βεβαίωση του γνησίου της υπογραφής τους. Σε περίπτωση που τα οστά του θανόντος βρίσκονται σε οστεοφυλάκια και έχει πάψει η καταβολή των τελών για τη φύλαξη σε αυτά θα πρέπει να ενημερώνονται σχετικά τα προαναφερόμενα πρόσωπα και να εφαρμόζονται τα προβλεπόμενα από τον κανονισμό λειτουργίας του κοιμητηρίου και του Κ.Α.Ο.Ν.

2. Η γραμματεία του Κ.Α.Ο.Ν. καταχωρεί σε αριθμημένο βιβλίο αποτεφρώσεων πενταψήφιο αριθμό αποτέφρωσης, εκδίδει πιστοποιητικό παραλαβής των οστών προς αποτέφρωση στο οποίο αναφέρονται τα στοιχεία του θανόντος, η ημέρα και η ώρα παραλαβής των οστών καθώς και ο πενταψήφιος αριθμός αποτέφρωσης. Ο αριθμός αυτός χαράσσεται επίσης στο ειδικό πυρίμαχο πλακίδιο που τοποθετείται εντός της χάρτινης οστεοθήκης μαζί με τα οστά του νεκρού. Ο ίδιος αυτός αριθμός αναγράφεται μαζί με το όνομα του νεκρού, την ημερομηνία γέννησης και θανάτου,

την ημερομηνία, ώρα και τόπο αποτέφρωσης επάνω στην τεφροδόχο όταν παραδίδεται με την τέφρα και αναφέρεται στο πιστοποιητικό αποτέφρωσης που εκδίδει το Κ.Α.Ο.Ν. εις διπλούν και το οποίο το ένα παραδίδεται στην οικογένεια του θανόντος και το άλλο παραμένει στο Κ.Α.Ο.Ν. Στην οικογένεια του θανόντος παραδίδεται επίσης η τεφροδόχος και το πιστοποιητικό παραλαβής των οστών.

3. Η χάρτινη οστεοθήκη με τα οστά του νεκρού εισάγεται στον κλίβανο και μετά τον προγραμματισμένο χρόνο συλλέγονται τα υπολείμματα της αποτέφρωσης, τα οποία κονιορτοποιούνται σε ειδικό μηχάνημα (κονιορτοποιητής). Το προϊόν της κονιορτοποίησης μαζί με το ειδικό πυρίμαχο πλακίδιο που υπήρχε στην οστεοθήκη με τα οστά, εισάγονται σε ειδικό σκεύος (τεφροδόχος). Στη συνέχεια σφραγίζεται η τεφροδόχος και εκτυπώνεται σε αυτήν το ονοματεπώνυμο του θανόντος, ο αριθμός του πυρίμαχου πλακιδίου (αριθμός αποτέφρωσης), ο τόπος γεννήσεώς του, η ημερομηνία γέννησης και θανάτου του, η ημέρα, η ώρα και ο τόπος της αποτέφρωσης.

4. Τα δικαιώματα και τέλη αποτέφρωσης και η εν γένει λειτουργία εκάστου Κ.Α.Ο.Ν. ρυθμίζονται από τον κανονισμό του Κ.Α.Ο.Ν., ο οποίος εγκρίνεται με απόφαση του αρμόδιου προς τούτο οργάνου του νομικού προσώπου που κατέχει την άδεια λειτουργίας.

5. Στη σύνταξη του κανονισμού λειτουργίας των Κ.Α.Ο.Ν. συμμετέχει αμισθί εκπρόσωπος νομικού προσώπου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα το οποίο εκ του καταστατικού του έχει ως κύριο αντικείμενο την αποτέφρωση νεκρών ή οστών νεκρών στην Ελλάδα και είναι πλήρες μέλος της Παγκόσμιας Οργάνωσης Αποτέφρωσης.

6. Η ως άνω παράγραφος 5 εφαρμόζεται και στη σύνταξη κανονισμού λειτουργίας των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών (ΚΑΝ).

Άρθρο 5

Όροι λειτουργίας εγκαταστάσεων

Α. Γενικοί Όροι

1. Ο ειδικός σκοπός των αποτεφρωτηρίων απαγορεύει τη χρήση τους για οποιονδήποτε άλλο σκοπό εκτός από την αποτέφρωση οστών νεκρών.
2. Δεν επιτρέπεται η αποτέφρωση οστών εκτός χάρτινης οστεοθήκης, καθώς και η αποτέφρωση περισσότερων του ενός νεκρού κάθε φορά.
3. Οι αποτεφρωτήρες πρέπει να λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ότι η τέφρα ανακτάται πλήρως και συλλέγεται σε τεφροδόχο, χωρίς την παρουσία άλλων ουσιών ή άλλων τεφρών.

Β. Όροι λειτουργίας εγκαταστάσεων

1. Οι επικίνδυνοι χώροι των αποτεφρωτηρίων πρέπει να επισημαίνονται και να αποκλείονται με κατάλληλα μέτρα.
2. Όλοι οι χώροι των αποτεφρωτηρίων πρέπει να είναι σχεδιασμένοι με γνώμονα την ασφαλή εκκένωσή τους σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης.
3. Πρέπει να χρησιμοποιούνται τα κατάλληλα τεχνικά μέσα ώστε να αποκλείεται η διαρροή απαερίων.
4. Το αποτεφρωτήριο του Κ.Α.Ο.Ν. πρέπει να καλύπτεται από αυτόματο σύστημα πυρόσβεσης ολικής και τοπικής εφαρμογής, σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις και να αποτελεί ανεξάρτητο πυροδιαμέρισμα εντός του συγκροτήματος. Όλοι οι στεγασμένοι χώροι του Κ.Α.Ο.Ν. θα διαμορφώνονται και θα δομούνται έτσι ώστε να τηρούνται τα προβλεπόμενα από τις διατάξεις της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας περί παθητικής πυροπροστασίας καθώς επίσης, όλοι οι χώροι θα εξοπλίζονται με τα προβλεπόμενα μέσα πυροπροστασίας και πυρόσβεσης, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας αλλά και τις επιπλέον απαιτήσεις που τυχόν υποδειχθούν ως απαραίτητες από την Πυροσβεστική Υπηρεσία.
5. Οι αποτεφρωτήρες πρέπει να λειτουργούν με ασφάλεια ακόμη και σε περίπτωση διακοπής ηλεκτρικού ρεύματος.
6. Τα δάπεδα του αποτεφρωτηρίου και των παρακείμενων χώρων πρέπει να επιστρώνονται με μη απορροφητικά και άσηπτα υλικά που καθαρίζονται εύκολα καθώς και να διαθέτουν σύστημα απορροής.
7. Σε περίπτωση ρυπογόνου συμβάντος λόγω αστοχίας της διαδικασίας αποτέφρωσης, όλοι οι χώροι του αποτεφρωτηρίου πρέπει να πλένονται και να απολυμαίνονται αμέσως με βακτηριοκτόνα προϊόντα.
8. Οι τοίχοι όλων των χώρων του αποτεφρωτηρίου και για ύψος 1,50 μ. από τη στάθμη του δαπέδου να καλύπτονται με λεία μη απορροφητική επίστρωση και εύκολη στον καθαρισμό.
9. Τα απόβλητα του αποτεφρωτηρίου να διατίθενται ή να υποβάλλονται σε επεξεργασία σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις διαχείρισης επικινδύνων ή μη, κατά περίπτωση, αποβλήτων. Η μεταφορά τους γίνεται από ειδικά αδειοδοτημένο φορέα και όχι από κοινού με τα αστικά απόβλητα.
10. Το αποτεφρωτήριο πρέπει να καθαρίζεται πλήρως σε τακτά χρονικά διαστήματα, (τουλάχιστον 2 έως 4 φορές ετησίως) ανάλογα με την ετήσια δυναμικότητα αποτέφρωσης. Συνιστάται η σύναψη σύμβασης συντήρησης με τον κατασκευαστή του αποτεφρωτήρα ή με φορέα ο οποίος μπορεί να τεκμηριώσει την τεχνική του επάρκεια καθώς και η κατάρτιση ετήσιου προγράμματος συντήρησης σύμφωνα με τα εγχειρίδια συντήρησης του κατασκευαστή, τη δυναμικότητα και τους κανόνες της τέχνης και της επιστήμης. Στο ετήσιο πρόγραμμα συντήρησης, εκτός των άλλων, θα

καθορίζονται και οι εργασίες καθαρισμού του αποτεφρωτήρα καθώς και τα προσόντα, η εκπαίδευση και τα μέσα ατομικής προστασίας του προσωπικού συντήρησης και καθαρισμού.

Άρθρο 6

Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις (ΠΠΔ)

1. ΠΠΔ των Κ.Α.Ο.Ν. αποτελούν τα προβλεπόμενα στην παράγραφο 2 του άρθρου 4 της υπουργικής απόφασης 152442/7.10.2015 (Β' 2156), καθώς και τα αναφερόμενα στο άρθρο 5 της παρούσας απόφασης καθώς και στο Παράρτημα, εξαιρουμένης της παραγράφου 1 αυτού.

2. Η παράγραφος 2 του άρθρου 4 της υπουργικής απόφασης 152442/5.10.2015 (Β' 2156) αντικαθίσταται ως ακολούθως:

«2. Σε περίπτωση που η προς αδειοδότηση εγκατάσταση περιλαμβάνει μόνο μονάδα αποτέφρωσης οστών νεκρών, ΠΠΔ αυτής αποτελούν τα αναφερόμενα στο Παράρτημα της παρούσας απόφασης, εξαιρουμένης της ΠΠΔ Δ2».

3. Κατά τα λοιπά, εφαρμόζονται οι διατάξεις της υπουργικής απόφασης 152442/5.10.2015 (Β' 2156).

Παράρτημα

Θέματα μηχανολογικού και τεχνικού χαρακτήρα

1. Η κτιριακή εγκατάσταση του Κ.Α.Ο.Ν. θα πρέπει να διαθέτει ένα γραφείο προσωπικού, ένα W.C. και το χώρο των μηχανημάτων.

2. Η εγκατάσταση του αποτεφρωτήρα πρέπει να πληροί τις απαιτήσεις εκείνες ώστε να διασφαλίζεται η λειτουργία της κατά τρόπο ώστε να τηρούνται στο σύνολό τους τα προβλεπόμενα της παρούσας, ήτοι:

2.1. Το μέγεθος της εγκατάστασης, οι προδιαγραφές και η συντήρηση των αποτεφρωτήρων και των λοιπών μηχανημάτων, να είναι σύμφωνα με τις οδηγίες των κατασκευαστών και τον επιλεγόμενο τύπο των αποτεφρωτήρων.

2.2. Να χρησιμοποιεί ως καύσιμο για την παραγωγή θερμότητας καύσης, φυσικό αέριο, βιοκαύσιμο, πετρέλαιο των εκάστοτε νόμιμων προδιαγραφών, ή ηλεκτρικό ρεύμα.

2.3. Να διαθέτει σύστημα επαρκούς φυσικού ή μηχανικού εξαερισμού.

2.4. Να διαθέτει τις απαιτούμενες ζώνες και μηχανισμούς σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα (ζώνη πλήρους καύσης, ζώνη πλήρους καύσης των απαερίων).

2.5. Να έχει την απαιτούμενη υψηλή θερμοκρασία πριν αρχίσει η αποτέφρωση.

- 2.6. Να παρέχει επαρκή ποσοτική και χρονική παροχή ατμοσφαιρικού αέρα, ώστε να εξασφαλίζεται το οξυγόνο που είναι απαραίτητο για τη διαδικασία αποτέφρωσης.
- 2.7. Να εξασφαλίζει τον απαιτούμενο χρόνο παραμονής των πρωτογενών αερίων στη ζώνη πλήρους καύσης των απαερίων.
- 2.8. Να υπάρχει ο απαιτούμενος όγκος της ζώνης αποτέφρωσης για την μείξη των απαερίων με το οξυγόνο.
- 2.9. Να επιτρέπει την απομάκρυνση της τέφρας μόνο μετά την πλήρη μετατροπή της σε ανόργανα υλικά.
- 2.10. Να διαθέτει σύστημα συνεχούς μέτρησης και καταγραφής των θερμοκρασιών του αποτεφρωτήρα, καθ' όλη τη διάρκεια της πραγματικής λειτουργίας της εγκατάστασης.
- 2.11. Να μην δημιουργούνται εν γένει προβλήματα δυσοσμίας.
- 2.12. Όλες οι αέριες εκπομπές να είναι απαλλαγμένες από σταγονίδια.
3. Τα καυσαέρια απάγονται με ελεγχόμενο τρόπο και σύμφωνα με τα ισχύοντα κοινοτικά ή εθνικά πρότυπα για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα μέσω καπνοδόχου, της οποίας το ύψος υπολογίζεται με γνώμονα την προστασία της υγείας του ανθρώπου και του περιβάλλοντος. Τα τοιχώματά της θα πρέπει να διαθέτουν τα κατάλληλα ανοίγματα - οπές εύκολα επισκέψιμα ή άλλο κατάλληλο σύστημα, προκειμένου να είναι δυνατή η δειγματοληψία των απαερίων.
4. Τα στερεά απόβλητα της διαδικασίας αποτέφρωσης, συμπεριλαμβανομένων αυτών που προέρχονται από τον καθαρισμό των καυσαερίων, διατίθενται ή αξιοποιούνται σύμφωνα με τις εκάστοτε κείμενες διατάξεις για τη διαχείριση στερεών αποβλήτων.
5. Ο τρόπος κατασκευής, τα υλικά κατασκευής καθώς και οι διαστάσεις του αποτεφρωτήρα καθορίζονται από τον κατασκευαστή του αποτεφρωτήρα με γνώμονα την ασφάλεια της εγκατάστασης, την προστασία της ασφάλειας και υγείας του ανθρώπου και την προστασία του περιβάλλοντος.
6. Ο αποτεφρωτήρας διαθέτει σήμανση/πιστοποίηση CE.

Άρθρο 7

Έναρξη Ισχύος

Η ισχύς της παρούσας απόφασης αρχίζει από τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας των Δημοτικών Επιχειρήσεων Ύδρευσης Αποχέτευσης (Δ.Ε.Υ.Α.) - Ρυθμίσεις σχετικές με την οργάνωση, τη λειτουργία, τα οικονομικά και το προσωπικό των Ο.Τ.Α. - Ευρωπαϊκοί Όμιλοι Εδαφικής Συνεργασίας - Μητρώο Πολιτών και άλλες διατάξεις.

Άρθρο 133

Κέντρα Αποτέφρωσης Νεκρών

1. Το δεύτερο εδάφιο της παρ. 1 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 αντικαθίσταται ως εξής:

«Η εγκατάσταση και λειτουργία ΚΑΝ επιτρέπεται:

α) σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) πρώτου βαθμού σε εκτάσεις ιδιοκτησίας τους ή που τους έχουν παραχωρηθεί κατά χρήση εντός ή εκτός των διοικητικών τους ορίων, ή σε νομικά πρόσωπα αυτών, σε συνδέσμους των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, σύμφωνα με τους καταστατικούς σκοπούς τους και

β) σε ιδιώτες, μετά από λήψη των αδειών της παρ. 3 του άρθρου 19 του ν. 3982/2011.».

2. Η παρ. 6 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 αντικαθίσταται ως εξής:

«6. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών, Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Οικονομίας και Ανάπτυξης και Υγείας ρυθμίζονται ειδικότερα σχετικά ζητήματα, καθώς και ζητήματα με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.».

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ, Αρ. Φύλλου 167, 3 Νοεμβρίου 2017

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4495

Έλεγχος και προστασία του Δομημένου Περιβάλλοντος και άλλες διατάξεις.

Άρθρο 139

Τροποποίηση του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α' 57)

Το πρώτο εδάφιο της παρ. 2 του άρθρου 35 του ν. 3448/2006 (Α' 57) αντικαθίσταται ως εξής:

«2. Η χωροθέτηση των Κέντρων Αποτέφρωσης Νεκρών επιτρέπεται σε περιοχές στις οποίες έχουν καθοριστεί οι χρήσεις γης των άρθρων 5, 6, 7 και 10 του από 23.2.1987 προεδρικού διατάγματος (Δ' 166), καθώς και σε χώρους κοινωνικών και πολιτιστικών λειτουργιών οι οποίοι βρίσκονται μέσα στους κοινόχρηστους χώρους της παρ. 8 του άρθρου 3 του από 20.9.1995 προεδρικού διατάγματος (Δ' 1049) της περιοχής του Ελαιώνα».